İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TIP BİLİŞİMİ

MEDICAL INFORMATICS

EDİTÖRLER / EDITORS
NİLGÜN BOZBUĞA
SEVİNÇ GÜLSEÇEN

TIP BİLİŞİMİ

MEDICAL INFORMATICS

Editörler / Editors

Prof. Dr. Nilgün BOZBUĞA

İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Sevinç GÜLSEÇEN

İstanbul Üniversitesi, Enformatik Bölümü, İstanbul, Türkiye

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yayıncı / *Published by*
İstanbul Üniversitesi Yayınevi / *Istanbul University Press*
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

https://iupress.istanbul.edu.tr

Tıp Bilişimi / *Medical Informatics*
Editörler / Editors: Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN

E-ISBN: 978-605-07-0773-1

DOI: 10.26650/B/ET07.2021.003

İstanbul Üniversitesi Yayın No / Istanbul University Publication No: 5283

Enformatik Bölümü Yayın No / Informatics Department Publication No: 6

Online Yayın, Haziran 2021 / *Published Online in June 2021*

Bu çalışmaya atıfta bulunurken, referansa DOI numarasının dahil edilmesi önerilir.
It is recommended that a reference to the DOI is included when citing this work.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında online olarak yayındadır.
This work is published online under the terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Kitabın telif hakkı bulunmaktadır. Online olarak yayınlanan Creative Commons versiyonu haricinde, yasal istisnalar ve geçerli lisans sözleşmelerinin koşulları dikkate alınmalıdır.
This work is copyrighted. Except for the Creative Commons version published online, the legal exceptions and the terms of the applicable license agreements shall be taken into account.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ / PREFACE
IU Rektörü: Prof. Dr. Mahmut AK ix

GİRİŞ / INTRODUCTION
Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN xi

EDİTÖRLER HAKKINDA / ABOUT THE EDITORS xiii

I. KISIM - PART I
VERİ
DATA

1. BÖLÜM / CHAPTER 1
Veri Bilimi / Data Science
Serra ÇELİK 3

2. BÖLÜM / CHAPTER 2
Medikal Ontolojiler / Medical Ontologies
Dilek YARGAN, Aziz F. ZAMBAK 25

3. BÖLÜM / CHAPTER 3
Veri Saklama Yöntem ve Uygulamaları / Data Storage Methods And Applications
Emre AKADAL 61

4. BÖLÜM / CHAPTER 4
Elektronik Sağlık (e-Sağlık) Kayıt Sistemleri / Electronic Health Record Systems
Şebnem AKAL 79

5. BÖLÜM / CHAPTER 5
Büyük Sağlık Verisi ve Bilgi Yönetimi / Big Medical Data and Knowledge Management
Sevinç GÜLSEÇEN, Eda ÇEVİK 107

6. BÖLÜM / CHAPTER 6
Tıpta Karmaşık Sistemler ve Veri Bilimi / Complex Systems and Data Science in Medicine
Uzay ÇETİN 149

7. BÖLÜM / CHAPTER 7
Biyobankalar / Biobanks
Yücel ERBİLGİN, Sibel UĞUR İŞERİ, Uğur ÖZBEK 159

8. BÖLÜM / CHAPTER 8
Biyoenformatik / Bioinformatics
Orçun TAŞAR, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 171

9. BÖLÜM / CHAPTER 9
İmmünogenetik ve Biyoenformatik Uygulamalarının Tıp Bilişimine Entegrasyonu /
Integration of Immunogenetic and Bioinformatics Applications into Medical Informatics
Fatma Savran OĞUZ, Sedat KARADENİZ 187

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

10. BÖLÜM / CHAPTER 10
Tıpta Görüntü İşleme Yöntemleri / Image Processing Methods in Medicine
Murat GEZER 203

11. BÖLÜM / CHAPTER 11
Radyomiks Tanımı, Tarihçesi, Kullanım Alanları ve İş Akışı /
Radiomics Definition, History, Areas and Workflow
Merve Gülbiz DAĞOĞLU KARTAL, Sena AZAMAT 219

II. KISIM- PART II
SİSTEM GELİŞTİRME VE YÖNETİMİ
SYSTEM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT

12. BÖLÜM / CHAPTER 12
Sistem / System
Serra ÇELİK, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 231

13. BÖLÜM / CHAPTER 13
Algoritmalar / Algorithm
Fatma Önay KOÇOĞLU, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 249

14. BÖLÜM / CHAPTER 14
Tıbbi Sistemlerin Modellenmesi / Medical System's Modelling
Zerrin AYVAZ REİS, Nilgün BOZBUĞA 273

15. BÖLÜM / CHAPTER 15
Klinik Karar Destek Sistemleri / Clinical Decision Support Systems
Sevinç GÜLSEÇEN, Harun AKSAYA 299

III. KISIM - PART III
GÜNCEL TEKNOLOJİLER
CURRENT TECHNOLOGIES

16. BÖLÜM / CHAPTER 16
Güncel Yazılım Teknolojileri / Current Software Technologies
Mehmet Hakan SATMAN, Emre AKADAL 317

17. BÖLÜM / CHAPTER 17
Güncel Bilişim Teknolojileri / Current Information Technologies
Zeki ÖZEN 335

18. BÖLÜM / CHAPTER 18
Makine Öğrenmesi ve Yapay Zeka / Machine Learning and Artificial Intelligence
Elif KARTAL 351

19. BÖLÜM / CHAPTER 19
Sağlıkta Blok Zincir / Blockchain in Healthcare
Büşra ÖZDENİZCİ KÖSE 367

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

20. BÖLÜM / CHAPTER 20
Sağlık Hizmetlerinde İnovasyon Yönetimi: İnovatif Ürün ve Hizmetler /
Innovation Management in Healthcare: Innovative Products and Services
Zümrüt ECEVİT SATI 399

IV. KISIM - PART IV
TIPTA DİJİTALLEŞME
DIGITALIZATION IN MEDICINE

21. BÖLÜM / CHAPTER 21
Nesnelerin İnterneti: Altyapı ve Yöntemler / Internet of Things: Infrastructure and Methods
Murat TEKBAŞ, Sevinç GÜLSEÇEN 431

22. BÖLÜM / CHAPTER 22
Tıbbi Nesnelerin İnterneti/ Internet of Medical Things
Nilgün BOZBUĞA, Murat TEKBAŞ, Sevinç GÜLSEÇEN 451

23. BÖLÜM / CHAPTER 23
Giyilebilir Teknolojilerin Tıp Bilişimine Entegrasyonu /
Integration of Wearable Technologies to Medical Informatics
Yusuf YEŞİL 481

24. BÖLÜM / CHAPTER 24
Bilgisayar Destekli Anatomik Modelleme / Computer Aided Anatomical Modelling
Ferhat TAŞ, Nilgün BOZBUĞA 487

25. BÖLÜM / CHAPTER 25
Nöronavigasyon/ Neuronavigation
Mustafa BOZBUĞA 513

26. BÖLÜM / CHAPTER 26
Sağlıkta Dijital Dönüşüm / Digial Transformation in Health
Nilgün BOZBUĞA, Fatma KURTULMUŞ KOSİF, Mustafa Oral ÖNCÜL 523

27. BÖLÜM / CHAPTER 27
Dijital Hastane / Digital Hospital
Fatma KURTULMUŞ KOSİF, Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN 553

28. BÖLÜM / CHAPTER 28
Teletıp, Uzaktan Hasta Yönetimi ve İmplante Kalp Destek Cihazları /
Tele-Medicine, Remote Patient Management and Implanted Heart Support Devices
Nilgün BOZBUĞA, Ömer Ali SAYIN 569

29. BÖLÜM / CHAPTER 29
Diş Hekimliği Uygulamalarında Dijital Teknoloji ve Sanal Gerçeklik Etkisi /
In Dentistry Applications Digital Technology and Virtual Reality Effect
Ümit Begüm GÜRAY EFES 597

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

30. BÖLÜM / CHAPTER 30
Sağlıkta Takip Sistemleri / Health Tracking Systems
Murat TEKBAŞ, Nilgün BOZBUĞA 621

31. BÖLÜM / CHAPTER 31
Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Ekonomik Değerlendirmesi, Maliyet Etkinliği, Analizler / Economic Evaluation of Distance Health Services, Cost Effectiveness, Analysis
Ahmet Bilge SÖZEN 633

32. BÖLÜM / CHAPTER 32
Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı, Geri Ödemesi ve Gelire Dönüştürülmesi / Financing, Reimbursement and Conversion of Distance Health Services
Ahmet Bilge SÖZEN 655

V. KISIM - PART V
İNSAN MAKİNE ETKİLEŞİMİ
HUMAN MACHINE INTERACTION

33. BÖLÜM / CHAPTER 33
Tıpta Yapay Zeka Uygulamaları - Antik Çağdan Yapay Zekaya Teşhis ve Tedavi Yöntemlerinin Gelişim Sürecinde Klinik Karar Destek Sistemlerin Evrimine Genel Bakış / Artificial Intelligence Applications in Medicine - An Overview of the Evolution of Clinical Decision Support Systems in the Development Process of Diagnostic and Treatment Methods from Antiquity to Artificial Intelligence
İnci ZAİM GÖKBAY 671

34. BÖLÜM / CHAPTER 34
Tıpta Göz Hareketleri Takip Teknolojisi / Eye Movement Tracking Technology in Medicine
Nergiz Ercil ÇAĞILTAY 693

VI. KISIM - PART VI
BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ DESTEKLİ EĞİTİM - ÖĞRETİM
INFORMATION TECHNOLOGIES SUPPORTED EDUCATION - TEACHING

35. BÖLÜM / CHAPTER 35
Dijital Öykü Anlatıcılığı: Tıp Simgesinin Öyküselliği / Digital Storytelling: The Narrative of the Medical Icon
Nebahat AKGÜN ÇOMAK, Sevinç GÜLSEÇEN 717

36. BÖLÜM / CHAPTER 36
Yaygın e-Öğrenme Tabanlı Sağlık Eğitimi: Oyunlaştırma ve Sağlık Okur-Yazarlığı / Non-formal e-Learning Based Health Education: Gamification and Health Literacy
Ekrem KUTBAY, Nilgün BOZBUĞA 743

VII. KISIM - PART VII
ETİK, HUKUKSAL BOYUT VE GÜVENLİK
ETHICAL, LEGAL DIMENSION AND SAFETY

37. BÖLÜM / CHAPTER 37
Tıp Bilişimi Etiği / Medical Informatics Ethics
Nüket Örnek BÜKEN, Çağrı Zeybek ÜNSAL 759

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

38. BÖLÜM / CHAPTER 38
Tıp Bilişim Hukuku / Medical Informatics Law
Mustafa AKSU 811

39. BÖLÜM / CHAPTER 39
Sağlık Alanında Siber Güvenlik ve Yapay Zekanın Rolü /
The Role of Cyber Security and Artificial Intelligence in Healthcare
Yalçın ÖZKAN, Çiğdem SELÇUKCAN EROL 973

40. BÖLÜM / CHAPTER 40
Tıp Bilişiminde Çalışan Güvenliği ve Risk Yönetimi /
Workers Safety and Risk Management in Medical Informatics
Halim İŞSEVER, Gözde ÖZTAN, Tuğçe İŞSEVER 997

41. BÖLÜM / CHAPTER 41
Medya ve Bilgi Kirliliği / Media And Infollution
Nilüfer PEMBECİOĞLU, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN 1035

42. BÖLÜM / CHAPTER 42
Sağlık Haberlerinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi Bağlamında Medya Okuryazarlığı ve
Bilgi Kirliliği: COVİD-19 Örneği /
Media Literacy and Information Pollution in the
Context of the Impact of Health News on Children: The Case of COVID-19
Nilüfer PEMBECİOĞLU, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN 1095

EKLER
APPENDIX

EK 1 / APPENDIX 1
Akıllı Sağlık Hizmetleri Uygulamaları / Smart Healthcare Applications
Nilgün BOZBUĞA, Hilal KAMER, Seda KAYA 1151

EK 2 / APPENDIX 2
Tıp - Tıp Bilişimi - Bilişim Alanında Hizmet Veren Organizasyonlar /
Organizations Serving in the Field of Medicine - Medical Informatics - Informatics
Vedat KAMER, Eda ÇEVİK 1159

EK 3 / APPENDIX 3
Tıp Bilişimi Terimleri Karşılıklar Kılavuzu / Medical Informatics Terms Guide
Nilgün BOZBUĞA 1183

ÖNSÖZ / PREFACE

Multidisipliner çalışma geleneğinin sürdürülmesinin simgesi olan üniversite iklimi, bilişim alanında değişimin itici güçlerinin tıp alanına uyarlanması yoluyla sağlık hizmetlerinde sürdürülebilir başarının sağlanması açısından önem arzetmektedir.

Sağlıkta büyük veri, nesnelerin interneti, biyosensörler ve giyilebilir teknolojiler, yapay zeka ve bulut bilişim dijital dönüşüm süreçlerinin hızlanmasını sağlamakta, zaman ve kaynak yönetiminin etkili bir biçimde yapılmasına fırsat tanımaktadır. Zaman ve kaynak yönetiminin etkili kullanılmasının zorunlu olduğu sağlık hizmetlerinde tıp bilişimi teknolojilerinin kullanımı, iş süreçlerinin hızlanmasının yanı sıra insan kaynaklı hataların azaltılmasını da sağlayacaktır.

Tüm tıbbi nesnelerden akan veriler büyük veriyi oluşturmakta; büyük verinin analiz edilmesi, yapay zeka ve makine öğrenmesiyle, sağlık alanında kullanılabilecek yapılandırılmış bilgiye erişimi sağlamaktadır. Bilgi yönetimiyle de hastalık haritalarının oluşturulabilmesine, ulusal sağlık profilinin çıkartılmasına ve sağlık politikalarının belirlenmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Bir yandan her türlü tıbbi ürünün bilgi yönetim sistemine ağlar ve algılayıcılar aracılığıyla veri gönderebildiği, hastaların ve sağlık personellerinin yetkileri ve onayları dâhilinde bu sistemdeki bilgiye sağlık kurumundan veya uzaktan erişebildiği entegre sağlık hizmeti sunan dijital hastane modeli gelişmektedir. Diğer yandan ise uzaktan takip sistemleri sayesinde sağlık hizmetleri, hastane odaklı olmaktan çıkarak, hasta odaklı sağlık hizmetlerine dönüşmektedir.

Sağlık bilişimi olanaklarının tıbbi ve kurumsal yönetim süreçlerine uyarlanmasıyla sağlık sisteminde kendi kendini yönetebilen, denetleyen ve optimize eden otonom sistemler en yoğun kaynak kullanımının gerçekleştiği sağlık kurumlarında maliyet artışını engellemede çözüm oluşturabilecek, verimlilik ve kalite artışı yönünden katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle, tıp bilişimi alanına katkı sağlayacak ve gelecekteki çalışmalara yol gösterecek olan önemli bilgilerin yer aldığı bu kitabın daima alanında öncü bir çalışma olacağına inanıyorum ve emeği geçen değerli akademisyenlerimize teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mahmut AK
Istanbul Üniversitesi Rektörü

GİRİŞ / INTRODUCTION

Nilgün BOZBUĞA, Sevinç GÜLSEÇEN

Tıp Bilişimi, bilişim alanındaki teknosistemin, tıp alanına sağlık ve sağlık hizmeti sunumu amaçlı uyarlanmasının genel tanımıdır. 21. yy ile özdeşleştirilen Endüstri 4.0, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve süreçlerin sağlık ve tıp alanına taşınmasıyla gerçekleştirilen bütüncül multidisipliner etkinlikler olarak da tanımlanabilir.

Tıp bilişimi, sağlık kuruluşlarıyla sınırlı olmayan, bilimsel-teknik, kültürel, sosyal boyutları olan, her geçen gün boyutları genişleyen, etkin koordinasyon gerektiren bir alan olarak sağlığı derinden etkilemektedir. Temel amaç daha iyi olanaklarla sağlık hizmet sunumu, tıbbi hata ve kayıpları en aza indirgemek olmakla birlikte sağlık veri setlerinin depolanması, yönetimi ve analiz yazılımlarının kullanılmasıyla yeni tanı ve tedavi protokolleri, uygulamaları da kazanımlar arasındadır. Tıp bilişiminin somut neticesi sağlıkta dijital dönüşüm gerçek yaşam verisinden, büyük veriye ve makine öğrenmesinden yapay zeka platformuna doğru ilerlerken felsefî temellendirmeye de ihtiyaç duyulmaktadır.

Tıp bilişimi alanının genişliyor olması sağlık hizmetlerinin bilimsel anlamda dünya standartlarında ileri donanım teknolojisiyle, kalifiye sağlık personeliyle daha yetkin ve kaliteli sunuluyor olmasıyla ilişkilidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, sağlık hizmetlerinin kapsamının genişleyerek çeşitlenmesi, sağlık hizmeti talebinde bulunan potansiyel sağlık hizmeti kullanıcılarının bilinçlenmesine, yeni sağlık alışkanlıkları ve refleksleri geliştirmelerine; sağlık kurumlarının sunduğu olanaklardan daha fazla ve daha farklı taleplerde bulunmalarına yol açmaktadır. Sağlıklı nüfusta sağlık koruma ve geliştirme adına sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratan sanayileşme ve kentleşmenin yol açtığı sorunlardan uzaklaşmak, fiziksel ve mental sağlıklarını korumak, iyilik hallerinin (wellness) sürdürülmesi için mobil sağlık sistemlerinden yararlanma isteği ve yönelimi artmaktadır. Sağlıklı olma, sağlık geliştirme yönündeki çabaları sağlık kurumlarından bağımsız yürütme eğilimleri, mobil sağlık başlığı altında toplanmaktadır. Doğumda beklenen ortalama yaşam sürelerinin artarak demografik yapının toplumun yaşlanması yönünde değişiyor olması, toplumda hastalık yükü içerisinde kronik hastalıkların oranının artışı, sağlık hizmeti kapasite genişlemesine ve buna bağlı olarak sağlık harcamalarının artışına yol açmaktadır. Sağlıklı yaşlı bakımı, kronik hastalıklara sahip yaşlı bakımı, rehabilitasyon ve tedavi öncelikli yaşlı bakımı ile palyatif, terminal dönem yaşlı bakımı genel sağlık yönetiminde giderek önem kazanmaktadır. Makroekonomik düzeyde sağlık hizmetlerinin maliyet artışı, genel ekonomi içinde sağlık giderlerinin artan payı, sosyal güvenlik ve geri ödeme kurumlarını finansal olarak zorlamakta, daha uygun ve insan hatalarından arındırılmış daha güvenli alternatif sağlık hizmeti arayışları sağlıkta dijital dönüşümle karşılık bulmaktadır

Tıp bilişimi gelişme süreci, küresel boyutta artan sağlık hizmeti talebi nedeniyle uzmanlaşmış merkezlerde hasta yükünün azalmasına, artan sağlık profesyoneli talebinin dengelenmesine, sağlık kurumlarının verimli kullanımı ile verilen hizmetlerin hızlanması ve zamanında karşılanmasına, artan sağlık harcamalarını azaltılması ya da en azından artışına engel olunması yönünde katkı sağlayabilecektir. Tıp bilişimi sürekli takip verilerinden oluşacak büyük veri analizi ve istatistiksel sonuç elde edilmesi ile ulusal hastalık yükü yönetimi boyutunda yeni protokoller geliştirilebilmesi olanağı sağlama özellikleri

taşımaktadır. Biyosensörler ve telemetrik ölçüm ve sorgulama sistemlerinin büyük veri oluşumuna katkı sağlaması, büyük veri analizi ve istatistiksel sonuç elde edilmesi ile hastalık yönetiminde makine öğrenmesi ve yapay zeka protokolleri geliştirilebilecektir.

Dijital dönüşüm, veri-teknoloji-sistem-insan çerçevesinde meydana gelen çok boyutlu gelişmeler olarak ele alındığından, kitabımızda da bu boyutlara değinmeyi uygun gördük ve Veri, Sistem Geliştirme ve Yönetimi, Güncel Teknolojiler, Tıpta Dijitalleşme, İnsan Makine Etkileşimi, Bilişim Teknolojileri Destekli Eğitim-Öğretim ve Etik-Hukuksal Boyut-Güvenlik olmak üzere, 42 bölümü bu 7 ana bölümde topladık. Ayrıca Akıllı Sağlık Hizmeti Uygulamaları, Tıp-Tıp Bilişimi-Bilişim Alanında Hizmet Veren Organizasyonlar ve Tıp Bilişimi Terimleri Karşılıklar Kılavuzu bölümleri ile de bir Ekler bölümü oluşturduk. Kitabımız 15 üniversitenin, 14 farklı fakültesi, 3 farklı enstitüsünden ve 1 özel kurumdan olmak üzere 53 yazarın yazdığı bölümlerden oluşmaktadır. Çok yoğun bir çabanın eseri olan kitabımızın, tıp alanı ile bilişim alanı uzmanları ve öğrencileri için yararlı bir kaynak olacağına inanıyoruz.

Tıp Bilişimi alanındaki bu eserin ortaya çıkması araştırma üniversitesi çatısı altında multidisipliner çalışma ortamı sağlayan ve bu yeteneklerimizin gelişerek eser üretmesine dönüşmesine imkan veren İstanbul Üniversitesi'ne, başta sayın Rektörümüz Prof. Dr. Mahmut AK olmak üzere İstanbul Üniversitesi yönetimine ve IU Press ekibine teşekkürlerimizi sunarız.

EDİTÖRLER HAKKINDA / ABOUT THE EDITORS

Dr. Nilgün BOZBUĞA, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi mezuniyetinden sonra uzmanlık eğitimini İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalında yapmış; "Kalp Kapak Replasmanlarında Erken ve Geç Dönem Sonuçlarının Değerlendirilmesi" teziyle uzman olmuştur. İngiltere, Londra St. Thomas Hastanesi Kardiyotorasik Cerrahi Bölümünde ve Amerika Birleşik Devletleri, Washington DC, Georgetown Üniversitesi Kardiyotorasik Cerrahi Bölümünde International Fellowship programlarına katılmış, 2004 yılında Kalp ve Damar Cerrahisinde doçent, 2013 yılında profesör ünvanı almıştır. 2004 yılında İstanbul Üniversitesinde Anatomi Doktorasını "Sol Ventrikül Anatomisinin Matematiksel Modellemesi" teziyle tamamlamıştır. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinde (Açık Öğretim) Lisans Eğitimini tamamlamıştır. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Hastane Yönetimi ve İşletmeciliği Yüksek Lisans Programını bitirmiştir. 2017 ylılnda İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Eğitimini tamamlamış olup aynı kurumda Sağlık Yönetimi Doktora Eğitimini tez aşamasında sürdürmektedir. SCI veya SSCI'de taranan dergilerde 85 adet olmak üzere toplam 130 adet bilimsel makalesi yayınlanmıştır. Bilimsel yayınlarından 67 adedi, SCI'da taranan dergilerde 870 atıf almıştır; atıflar için h-indeks 16, i10-indeksi 22 olarak hesaplanmıştır. 4 adet kitap editörlüğü, 1 adet çok yazarlı Tıp Terimleri Sözlük yazarlığı (3 baskı), 43 adet kitap bölüm yazarlığı ve 2 adet kitap bölümü çevirisi vardır. Uluslararası kongrelerde 66 adet, ulusal kongrelerde 93 adet olmak üzere toplam 159 adet bilimsel bildirisi bulunmaktadır. 15 adet patent başvurusu ve 1 adet tescillenmiş patenti bulunmaktadır. Dijital Ameliyathane Projesini yürütmüştür. Türk Dil Kurumu Tıp Terimleri Grubu üyesidir. Açıksu yüzme yarışlarına katılmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir. Dr. Nilgün BOZBUĞA, İstanbul Tıp Fakültesi Kalp ve Damar Cerrahisi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Dr. Sevinç GÜLSEÇEN, Lisans eğitimini 1984 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, İşletme Fakültesi Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans ve "Yapay Sinir Ağları, İşletme Alanında Uygulanması ve Bir Örnek Çalışma" isimli tezle Doktora eğitimini yine burada tamamlamıştır. 2006 yılında Yönetim Bilişim Sistemleri alanında Doçent olmuş, 2012 yılında Profesör unvanı almıştır. ERASMUS ve ikili anlaşmalar kapsamında Litvanya, Fransa, İskoçya, Slovakya, Bulgaristan, İtalya ve Polonya'da araştırma ve ders verme faaliyetlerini gerçekleştirmiş, projelerde yer almıştır. Misafir araştırmacı olarak 1987-88 yıllarında YÖK-Dünya Bankası Projesi kapsamında DellTECH (Delaware, ABD), 2000 yılında NOAO (Arizona, ABD) ve 2008 ile 2011 yıllarında Ball State University'de (Indiana, ABD) bulunmuştur. 2016 yılında açılan İÜ İnsan-Bilgisayar Etkileşimi (İBE) Laboratuvarı'nın kurucusudur. SCI, SSCI ve alan indekslerine giren dergilerde yayınlanan 30 adet makalesi; 60 adet hakemli kongre/sempozyum yayını; kitap, kitap bölümleri ve kitap editörlüğü yaptığı 20 adet çalışması bulunmaktadır. İlgi alanları arasında Bilgisayar Programlama, Sistem Analizi ve Tasarımı, Bilgi Yönetimi, İnsan Bilgisayar Etkileşimi ile e-Öğrenme yer almakta; bu konularda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler vermekte olup çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiştir. Istanbul University Press kapsamında bilimsel hakemli dergi olarak yayınlanan ActaINFOLOGICA'nın baş editörüdür. Türkiye Bilişim Derneği ve Türkiye Mantık Derneği üyesidir. Dr. Sevinç GÜLSEÇEN evli olup İngilizce, Bulgarca ve Rusça dillerini bilmektedir. Enformatik Bölüm Başkanı ve Bilgisayar Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkez (BUYAMER) Müdürü olarak idari görevlerini İstanbul Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

42. BÖLÜM / CHAPTER 42

SAĞLIK HABERLERİNİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ BAĞLAMINDA MEDYA OKURYAZARLIĞI VE BİLGİ KİRLİLİĞİ ÖNEMİ: COVID-19 ÖRNEĞİ

THE IMPORTANCE OF MEDIA LITERACY AND INFOLLUTION IN THE CONTEXT OF THE IMPACT OF HEALTH NEWS ON CHILDREN: THE CASE OF COVID-19

Nilüfer PEMBECİOĞLU*, Uğur GÜNDÜZ, Aydoğdu AKIN*****

*Prof. Dr.,İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: nilufer.pembecioglu@istanbul.edu.tr

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: ugunduz@gmail.com

***İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: aydogdu211@gmail.com

DOI: 10.26650/B/ET07.2021.003.42

ÖZ

Medyada bilgi kirliliği, daha çok çocukları etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi kirliliği geleneksel medya ya da yeni medya ayırımı yapmaksızın dünyanın her yanında gitgide büyüyen büyük bir tehlikeye dönüşmüştür. Ancak genç kuşağın daha çok yeni medya ve sosyal medya ağırlıklı iletişimi yeğlemesi, bu kavramın çocuklarla ve gençlerle daha çok ilintilendirilmesine neden olmaktadır. Çocukları bilgi kirliliğinden koruyabilecek kanun ve yaptırımlar henüz işlerlik kazanmadığı için, çocukların, anne babaların, eğitimcilerin ve çocukla ilgilenen yaşlı kuşağın da medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerini güncellemeleri gerekmektedir. Bu çalışma, çocukluk çağındaki korku kavramı üzerindeki medya etkisine, özellikle de hızlı bilgi akışına ve bilgi kirliliğinin sonuçlarına çocuklar kapsamında odaklanmayı amaçlamaktadır. Araştırma, Mart-Nisan 2020 boyunca *Covid-19* izolasyon süreci boyunca asılsız haberlerin ve bilgi kirliliğinin dünya çapındaki 9-13 yaşları arasındaki çocuklara etkisinin saptanmasını amaçlanmıştır. *The International Central Institute for Youth and Educational Television at the Bavarian Broadcasting Cooperation*, ile *Prix Jeunesse Foundation* uluslararası araştırmacılarla işbirliği içinde 42 ülkede 9-13 yaş arası n = 4.322 çocukla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarının tamamı bu

çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, çalışma çerçevesinde Türkiye sonuçlarının bir kısmına odaklanılmıştır. Araştırma sonuçları, bu tür olağanüstü yayıncılık durumlarında çocuklarda korkunun artan ve çoğalmış etkisini, medya okuryazarlığı bağlamında asılsız haberlerle bilgi kirliliğini ayırtedebilmenin önemini ortaya koymaktadır. Araştırma verileri, çocukların haberlerden ve bilgi kirliliği içeren haberlerden nasıl etkilendiğine ilişkin ipuçları sunmakta, çalışma, *Covid-19* hakkında doğru bilgileri alamadıklarında çocukların korku ve endişe düzeylerinin arttığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yalan haber, bilgi kirliliği, çocuklar, medya okuryazarlığı, Covid-19

ABSTRACT

Infollution–Information pollution caused by the media emerges as a concept mostly affecting children. It has further emerged as a great danger, increasing all over the world, regardless of traditional media or new media. However, the fact that the young generation's preference for communication, specifically based on new media and social media, might cause infollution to become a concept more associated with children and young people. Although having not enough force, the laws and sanctions fail to predict the danger and protect children from infollution. Children, parents, educators, and the caretaker older generation members also need to update their skills and knowledge of media literacy. This study aims to focus on the media impact regarding the concept of fear in childhood, especially throughout the rapid flow of information in case of emergencies and the consequences of infollution in the context of children. The research aimed to determine the impact of the fake news and infollution on children aged 9–13 years throughout the coronavirus disease 2019 (COVID-19) isolation process during March-April 2020. This study relies upon the data provided by the research of The International Central Institute for Youth and Educational Television at the Bavarian Broadcasting Cooperation, in collaboration with international researchers from the Prix Jeunesse Foundation, conducting a study with 4,322 children aged 9–13 years in 42 countries (Götz et al. 2020). As the whole case study is beyond the scope of this study, this research focuses on only the Turkish data in the framework of this study. The results prevail the importance of differentiating the news, fake news, and infollution regarding the increase of fear among children. Research and data provide clues about how children are affected by news, fake news, and infollution, specifically in times of broadcasting under extraordinary circumstances. The study also reveals that the level of children"s fear and anxiety increases when they do not get the right information about COVID-19.

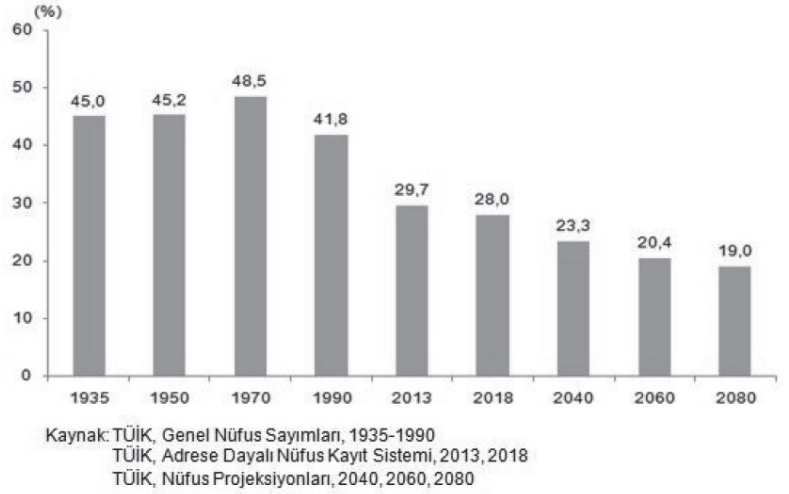
Keywords: Fake news, infollution, children, media literacy, COVID-19

1. Çocukluk ve Çocukluk Korkuları

Çocukluk dönemi bireylerin fiziksel olarak yetişkinlerden daha küçük olduğu bir döneme denk geldiği için yüzyıllar boyunca aslında pek önemsenmeyen bir noktada durmuştur. Ancak, yapılan çalışmalar ve bilimsel bulgularla yeni yaklaşımlar ışığında çocukluğun neredeyse tüm yaşamı etkileyen çok önemli bir dönem olduğu ortaya konmuştur. En erken yaşların en verimli ve tehlikeli yaşlar olduğuna hep dikkat çekilmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan verilere göre 1970 yılında Türkiye'nin %48,5'ini oluşturan çocuk nüfusu 2012 yılında toplam nüfusun %30'unu, 2018 yılında ise %28'ini oluşturmaktaydı. 2018 yılında Türkiye'deki 0-17 yaş arası çocuk nüfusunun 22 milyon 920 bin 422 olduğu belirtilmektedir. Ancak, araştırmalara göre, çocuk nüfusu azal-

maktadır. Örneğin TÜİK verilerine göre, Türkiye'de çocuk nüfusu oranının 2040 yılında %23,3, 2060 yılında %20,4 ve 2080 yılında %19 olacağı öngörülmektedir. Bu da önümüzdeki 20 yıl içerisinde, çocuk nüfus oranlarının toplam nüfus içerisindeki oranının yaklaşık %5 azalacağı ve çocukların genel nüfus içerisinde daha az var olacağı anlamına gelmektedir (https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-cocuk-verileri).

Şekil 1. Türkiye'nin Çocuk Nüfusu (Kaynak: TÜİK)

Verilere göre, günümüzde, 2018 nüfus sayımına göre, Türkiye'de 0-14 yaş arasında 19.212.345 kişi olduğu ve nüfusun %23,1'ini bu yaş grubunun oluşturduğu bilinmektedir. Cinsiyet açısından grubun %23,6'sı erkek, %22,6'sı kızlardan oluşmaktadır.

Zinnekar'a göre, çocukluk dönemi bireyin genellikle aileye bağlı olmak durumunda olduğu ve aile sosyolojisi ile etkilendiği devredir. Bu devre içinde bireyler, kendi bireysel kavramlarını, kimlik ve değer yargılarını oluşturarak, içinde bulundukları sosyal çevre ve sosyal değişimleri de göz önünde bulunduran bir bilinçle, yaşamın bir başka bölümü olan yetişkinliğe hazırlanırlar (Zinnekar, 1990). Çocukluk, algıların, duyguların, kavramların ve değerlerin oluşturulduğu, çevre, iklim, toplum ve diğer faktörlere göre kişiliğin oluşmaya başladığı bir dönemi göstermektedir. Örneğin, Ünsal Oskay'ın 'ileri yaş çocuklaştırımı' (1982: 415) olarak tanımladığı yeni görüşler çerçevesinde, çocukluğun aslında hiç bitmediğini ve yetişkinlerin de halen çocuk gibi düşünüp çocuk gibi davranma konusunda ısrarcı olduklarını ileri sürse de, Dünya Sağlık Örgütü, 0-17 yaş arasını ergen, 18-65 yaş arasını genç ve 66-79 yaş arasını orta yaş ve 80-99 yaş arasını yaşlı olarak değerlendirmektedir.

Çocuklar ve yetişkinler için önemli kavramları oluşturan baskı (*stress*), korku (*fear*), kaygı (*concern*, *worry*), endişe (*anxiety*), gerginlik (*frustration*) gibi geçiş alanları söz konusudur. Bunların geçiş alanı olarak değerlendirilmesinin nedeni, hiç birinin aslında kalıcı olmaması, başka şeylere dönüşebilmeleri, ortaya çıkıp sonradan ortadan kalkabilmeleridir. Risk, yaşamın her yanında, her anında vardır ve çocuğun da riskle, stresle, kaygıyla ve diğer olumsuz duygularla başetmeyi öğrenebilmesi gerekmektedir. Çocukluğun belli yaşlarında öfke krizleri de çok önem taşımaktadır. Çocuk, bu durumlarda gücünü, yaptırımlarını ya da zayfılıklarını anlamayı öğrenir ve bu deneyimlerden edindiği bulguları yaşam boyu kullanır.

Günümüzde, gerek çocuklar gerekse diğer yaş dilimlerindeki yetişkinler normal yaşamlarında bile çok büyük stres altında yaşamaktadırlar. Onların küçücük dünyalarında çok küçük detaylar bile çok büyük sorunlarmış gibi görünebilmekte ve yetişkinlerden daha yüksek bir stres katsayısı ile yaşadıkları düşünülmektedir. Günlük koşturmaca içinde en küçük bir sorun bile çok büyük bir dert olarak algılanabilmekte, bireyler kendilerini güçsüz ve çaresiz hissedebilmektedirler. Her ne kadar hep mutlu gibi görünse de, çocukluk dönemi de aslında büyük stres altında geçen bir dönem olabilir. Uludağlı'ya göre, (2017) pek çok farklı gelişim döneminde yapılan çalışmalar, stresin, yaşamın kaçınılmaz bir yönü olduğuna işaret etmektedir. Sırasıyla dünyaya gelmek, büyümek, olgunlaşmak ve yaşlanmak, bireyin çok sayıda sosyal değişim yaşamasına neden olmaktadır. Bu değişimler ise beraberinde yeni koşullara uyum sağlamayı getirmektedir. Bireyin uyumu, bu değişikliklere eşlik eden bireysel ve sosyal kaynaklar, aynı zamanda çevresel koşullar çerçevesinde bazen kolay olurken, bazen ise oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Stres, düzeyine göre, bunlar gerginlik, kaygı, endişe, korku gibi duygularla ifade edilebilir.

Stresin genelde bir risk durumunda ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Stres, aslında riskin öngörüldüğünü ve durumu dengelemek için emek ve çaba harcanması gerektiği konusunda bir farkındalığın oluştuğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar riskin ve stresin genelde duygularla ilgili bir durum olduğu genel düşüncesi hakim ise de, risk karşısında öncelikli olarak fiziksel ihtiyaçların giderilebilmesi azami önem taşımaktadır. Fiziksel ihtiyaçlar, yaşa, cinsiyete, kişisel seçimlere göre değişebilen bir yelpaze oluştursa da, öncelikle yaşamın temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi esastır. Değişik yaş gruplarında, stresin düzeyinin ve geçici/kalıcı olma durumlarının değişebileceği bulgulandığı gibi, cinsiyetin de stres düzeyi ile duyarlılık ve tepkiler çerçevesinde belirleyici olabileceği düşünülmektedir.

Pembecioğlu'na göre, içinde bulunduğu sosyal ortam çocuğun alıcı, verici, araç ya da kaynak gibi iletişimin değişik rollerini üstlenmesini sağlar. Burada sosyal grubun niteliği ve beklentileri önemlidir. Belli kültürlerde çocuklar örneğin sıklıkla alıcı konumunda iseler, bu

durumda onların alıcı becerilerinin gelişmesi söz konusudur. Bu, çocuğun iletişim becerileri ile bir başka kültürde hem alıcı hem de verici olması beklenen çocuktaki iletişim becerileri farklı biçimde, farklı yoğunluk ve farklı yönlerde gelişmektedir (Pembecioğlu, 2001: 79). Çocuğun içinde bulunduğu sosyal ortam, onun bilgi alışverişini belirleyici bir konumdadır. Çocuğun kendini içinde bulunduğu duruma ait hissedip hissetmemesi de son derece önemlidir. Bu yüzden çocuğun sosyal grubu ve yaşam şekli, kendisi ile ve çevresi ile iletişim biçimini, niteliğini ve yoğunluğunu belirler. Arkadaşları ile sık sık bir araya gelen çocuk, onlarla daha fazla iletişim içinde bulunduğundan yetişkinlerin onu etkileme oranı düşer. Bu durum, yaşla bağlantılı olarak da değişebilmektedir. Belli yaşlarda yetişkinleşme eğilimi gösteren, kendinden büyüklerle bir arada bulunmaktan hoşlanan çocuk, belli yaşlarda ise yaşıtlarını tercih edebilmektedir. Çocukların kendi aralarında bir iletişim biçimi olduğu gibi, çocukların yetişkinlerden farklı bir iletişim stratejisi kullandıklarını da unutmamak gerekmektedir.

Leiberg'e göre, 1990'lardaki özel yaşamın korunması fikri ile birlikte ortaya çıkan, bireylerin ve ailelerin eve kapanması modası, 11-18 yaş arasındaki bireyleri, boş zaman değerlendirebilecekleri, kendilerini ve kimliklerini geliştirebilecekleri gerçek sosyal ortamlardan uzaklaştırmıştır (Lieberg, 1995). Bu durumda, bu yaş grubu çocukların gidebilecekleri "ev"-den başka bir yer ve toplumsallaşabilecekleri "okul"dan başka bir kurum kalmamıştır. Lieberg, çalışmasında, 11-18 yaş grubunun kendi olanakları ile sosyal gruplar oluşturabilecekleri yapılar açamadıkları için, bunların ya yetişkinlere ait bar, salon gibi yerlere itildiklerini, ya da sokakta bırakıldıklarını bulgulamıştır. Bunun sonucu olarak yetişkinlerin sosyal tesislerini yaşıtları ile sıkça kullanan bu yaş grubu üyeleri, ya bu ortamlarda yaşlarına uygun davranamamanın sıkıntısını çekmekte, ya da gereğinden önce yetişkinleşmektedir.

Kitlesel tüketim modeli içinde sürekli tüketen, izleyen ve edilgen bir noktada duran, sürekli doğadan ve gerçek geçreklikten uzak bir biçimde, neredeyse hiç hareket etmeden ve çevresini duyumsamadan yaşamaya alışan bir birey, gitgide gerçek dünyada uzaklaşan ve bir anlamda kendi yarattığı sanal dünyanın parçası haline gelmeye başlar. Edinilen bilgiler kendisine ya da deneyimine ait bilgiler değil, başkalarından duyulan ya da medya yolu ile edinilen ikinci el bilgilerdir. Yaşam besleyen gerçek deneyimler olmadığından, bu dünyada sevinçler yerine daha çok korkular, umutlar yerine umutsuzluklar, beklentiler ve kötü örneklerle dolu öyküler bulunmaktadır. Tüm bunlarla çevrili hisseden birey, giderek daha çok gerçek yaşamdan korkar hale gelecek, bu yaratılan bu sanal dünyanın esiri olacaktır.

Pembecioğlu'na göre, korku, bir tehlike karşısında ya da bir tehlikeyi düşünürken duyulan kaygıdır. Korkular çoğunlukla bir nesne, kişi, durum ve olaydan kaynaklanır. Canlı, korktuğuyla karşılaşınca ya da onu zihinde tasarlayınca, aşırı kaygı ve sıkıntı duyar, paniğe kapılır.

Kaçarak, saklanarak zorda kalınca da savaşmayı göze alarak kendini korumaya çalışır. Bunu başaramazsa ortaya çıkan şiddetli sıkıntı, kaygı ve paniği önleyemez. Birçok kişide çocukluk çağından kalma sınırlı korkular vardır: gök gürültüsü, şimşek, yağmur gibi. Çocuklardaki korkuların çoğu gereksiz ve yersiz korkulardır. Bazıları ise kişilikleri için zararlıdır. Çocukların güçsüzlüğü ve bilmediklerinin çokluğu düşünüldüğünde korkuların kaynakları ve sebepleri de ortaya çıkar. Çocuk çevresini tanıdıkça, beden gücü ve zihin yetenekleri geliştikçe, korkularını bir bir yener. Bir bebek için gürültü, alışılmamış bir nesne, yabancı bir yüz ve hemen her şey korkutucudur. İki üç yaş çocukları yüksek seslerden, karanlıktan, gök gürültüsünden ürkerler. Bunlara yetişkinlerin ekledikleri ile dilenci, polis, doktor, hırsız, dişçi, iğneci, öcü ve dev korkuları da eklenir. Bu yaşlarda ana-babadan ayrı kalmak tedirginliğe yol açar. Korku kaynakları azalmadığında zamanla, çocukta her an bir tehlike karşısında bulunduğu inancı yerleşir. Çocuk korkusunu değişik şekillerde yansıtır. Çocuklar için en büyük korku, annebabadan ayrı olmak, ortada kalmak korkusudur. Her tehlikede sığındığı ana-babanın kendisini bırakıp gitmesi olasılığı çocuğu sınırsız şekilde tedirgin etmektedir. Üç yaşındaki bir çocukta bu durum doruk noktasındadır. Çocuklarda korku yaratan konuları genelleştirme eğilimi vardır. Bu da beraberinde korkulması gerekmeyen durumlarda bile korkmayı getirir. (Pembecioğlu, 2001: 82-83)

Önemli olan bir başka nokta da çocukta korkuların yetişkinler tarafından oluşturulmasıdır. Rosengren & Hickling (1994) araştırmalarında, çocuktaki korkuların pek çoğunun kökeninde, yetişkinlerinin kendi korkularının bulunduğunu kanıtlamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre yetişkinler, kendi inançlarına ve korkularına isteyerek ya da istemeyerek çocukları da ortak etmektedirler. Bir başka deyişle, tıpkı gelenekler ya da dil gibi, yetişkinlerin korkuları, endişeleri de kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu tür inançların çocuğun bireysel psikolojik durumunda oluşturabileceği farklılıklar, onun iletişimsel çevresi ile olan ilişkisini etkilemektedir. Kültürümüzde uyumayan çocukları "bak bekçi geliyor, polis geliyor ya da doktor geliyor" gibi korkutma biçimleri, çocuklukta yetişkinler tarafından ekimlenen bu tür korkulara örnek olarak verilebilir.

Algılama yetisi ile dil yetisi paralel gelişmediği için de çocuk algıladığı halde algıladığını (korkusunu, kaygısını ya da endişesini) yeterince ifade de edemez. Çocukların durumlarla ve olgularla ilgili çıkarımları da özneldir. Örneğin, çocukların filmle ilgili ifadeleri genellikle filme yönelik değil, filmden kendisinin nasıl etkilendiğine, film sırasında ne hissettiğine ve ne düşündüğüne yöneliktir. Araştırmalara göre her çocuk filmdeki varsa çocuk karakterden en üst düzeyde etkilenmektedir. Bunun dışında, öncelikle kötü karakterler çocuklarda korku ve dehşet yaratan görüntüler ya da ilginç kişilikler, doğaüstü güçler çocuğu oldukça etkilemektedir (Pembecioğlu, 2001:151)

Hoffner ve Haefner, yaptıkları araştırmada korkulu ve şiddet sahneleri içeren filmleri izleyen 12 yaş ve altındaki küçük çocukların, yanlarındaki yaşıt, daha büyük çocuk ya da yetişkinlerin korkmaları durumunda, onları yatıştırıcı sözler söyleyebildiklerini ortaya koymuşlardır. Çocukların yaşları küçüldükçe korku öğesi içeren filmi birlikte izledikleri kişinin de rahat etmesi için ellerinden geleni yaptıkları, bu durumda yaş farkı ve cinsiyet ayırmadıkları saptanmıştır. Daha büyük yaşlardaki izleyen çocuklarda ise, kızların kızları ve erkekleri, erkeklerin ise yalnızca erkekleri yatıştırma eğilimine girdiği görülmektedir (Hoffner ve Haefner, 1997). Günümüz çocuklarının korkularını yenmek uğruna filmler izleyip oyunlar oynadığı, hatta birbirlerinin korkularını sınamak için meydan okumalar (*challenge*) gönderdikleri bilinmektedir. Bunların bazılarının çocuk intiharlarına yol açtıkları da iddia edilmektedir.

Arkan'a göre (2007) korkular, dogal ve dogaüstü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal korkular, çocukluk korkuları, karanlıktan, katillerden, hırsızlardan, ölümden korkmak gibi korkulardır. Doğaüstü korkular ise, ölümden, cesetten, ölülerin geri döneceğinden korkmak gibi, ölümle ilgili şeylerdir. Çocukluk korkuları çalışmaları söz konusu olduğunda, alanyazında ilk olarak 6 yaş ve altındaki küçük çocukların korkuları ele alınmıştır. Bu dönem çocuklarının korkularını saptaması, neden sonuç ilişkisi kurması, dile getirmesi gerçekten zordur. Daha sonraki dönem çalışmalarda ise çocukların ifadeleri yoluyla, 6 yaş üzerindeki çocukların korkularının değerlendirilmesine de odaklanılmıştır. Bu çalışmaların çoğunda, çocuklardan korkularını ve/veya endişelerini dile getirmeleri ve listelemeleri istenmiştir. Bu yaş grubundaki çocukların çoğunda, karanlık, yalnız kalmak, bedensel zarar görme korkularının görüldüğü tespit edilmiştir. 1970'ler boyunca devam eden çalışmalarda, çocukların ve ergenlerin korkularını saptamak amacıyla, korku ölçekleri kullanılmıştır (Gullone,1999).

1990'lar ve sonrasında ise ergenlerdeki korkuların neler olduğu ve nelerden kaynaklandığı üzerine araştırmalar yapılmış, ölçekler geliştirilmiştir. Gullone ve King (1992) kırsal ve banliyöde yaşayan 7-8 yaşlarındaki çocukların korkularına odaklanmışlardır. Çocuklar için korku araştırmaları ölçeği (*Fear Survey Schedule for Children)* geliştiren Shore ve Rapport (1998) daha sonra ölçeklerini güncelleyerek farklı etnik kökenli çocuklarla çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Bilişsel gelişim arttıkça, çocukluk korkularının da anlam kazanmaya başladığı görülmektedir. Örneğin, "hayaletlerin olduğu" yönünde bir korku değil de daha gerçekçi korkular yaşanmaya başlanır. Suç korkusu, bu korkular arasındadır. 2019'da yayınlanan İyi Çocukluk Raporu'nda (*The Good Childhood Report),* İngiltere'de yaşayan ve yaşları 11-17 arasında değişen, yaklaşık 400 çocukla yapılan görüşmeleri içeren araştırmanın bulguları, çocukların %41 oranıyla en çok "suç" ve "çevre" hakkında endişelendiklerini ortaya koymaktadır.

Çocuklar araştırmacılara, suçlardaki artış ve bunun güvenlikleri açısından ne anlama geldiği konusunda endişe duyduklarını ifade etmişlerdir (Şenol ve Gülver, 2020).

Avşaroğlu, Cüceloğlu (2006), Işık (1996), Köknel (1989), Öner ve Le Compte (1983) ve Spielberger (1989) gibi araştırmacıların kaygıyı, tehdit algısıyla artan gerginlik hissi olarak tanımlamakta olduğunu belirtir (2012). Ona göre, kaygı, durumluk ve süreklilik boyutları taşımaktadır. Durumluk kaygı; korku, endişe ve gerginlikle karakterize edilen o andaki duygusal durumu ifade etmektedir. Sürekli kaygı ise, bireyin kaygı yaşantısına olan yatkınlık durumudur (Deniz, Dilmaç ve Arıcak, 2009). Avşaroğlu, (2006) kaygılı bir tutum ve iletişim tarzının, benlik gelişimi ile ilişkili olduğunu, bununla birlikte sosyal ve duygusal gelişim açısından da önemli olduğunu belirtmektedir. Kaygılı anne-babaların bu tarz tutumları, çocuklarının duygusal gelişimini etkileyecektir. Bu yüzden anne-babaların, kendilerinin de hem durumsal hem de sürekli kaygı düzeylerini kontrol edebilme becerisi geliştirmeleri gerekir. Kaygının zamanla bireyin davranış stili haline döneceği düşünülürse bu tür durumlar için psikolojik yardım ve aile eğitimi desteği verilmesinde yarar olduğu söylenebilir.

Korku terimi, korku nedeninin bilindiği durumlar için kullanılırken; kaygı terimi, sorunun ne olduğunu bilmeksizin duyulan belli belirsiz bir korku olarak kullanılmaktadır. Kaygı; korku, endişe ve gerginlikten oluşan psikolojik bir durumdur. Çalışmalar, bireyin, bir olay karşısında hem korku hem de kaygı yaşayabileceğini göstermektedir. 2011 yılında gerçekleştirilen uluslararası ve uzun süremli bir çalışmanın sonucunda, (Pembecioğlu, 2011:176) temelde Türk çocuklarının diğer ülke çocuklarından çok daha fazla detaylı düşündüğü, diğer anketlerle ortaya konulan verilere göre yurtdışındaki yaşıtlarından çok daha fazla duyarlı ve girişimci oldukları, toplumsallaşma ve yardımlaşma eğilimlerinin çok daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalarda, Türkiye örneklemi bağlamında, dostluk, arkadaşlık, yardımlaşma, saygı, sevgi gibi kavramların çocuklar açısından paradan daha önemli kavramlar olduğu ortaya konmuş, gençlerin gelecek konusunda kendisine güvenen, düşleri ve bunları gerçekleştirebilecek güçleri olan bireyler oldukları saptanmıştır. Aynı çalışmada, çalışma yapılan tüm ülkelerde (İngiltere, Polonya, İspanya ve Türkiye) küçük yerleşimlerde yaşayan insanların, kentlerde yaşayanlardan daha iyimser oldukları bulgulanmıştır. Verilere göre, en küçük yaş grubu, en iyimser grup olarak karşımıza çıkmaktadır, yaş arttıkça, kaygı ve endişe oranı da artmaktadır.

2. Yöntem ve Amaçlar

Günümüzde, geçişimli medya döneminde, haberlerin bir ortamdan diğerine, bir medyadan bir başka medyaya aktarımı çok kolay ve haberlerin hareketliliği daha fazla sorgulama alanı

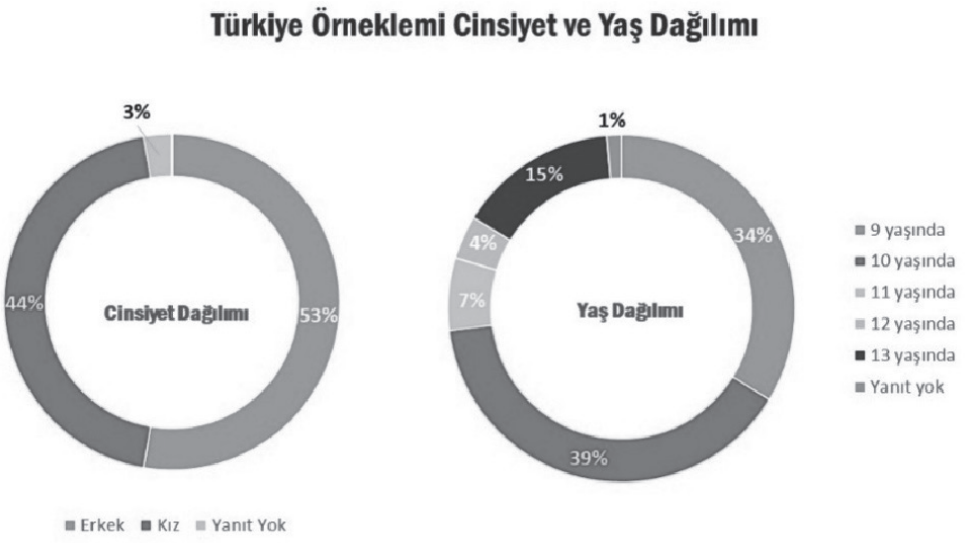
getirmektedir. Medyada bilgi kirliliği, yeni ya da geleneksel medya ayırımı yapmaksızın her yanda büyüyen büyük bir tehlikeye dönüşmüştür. Bu çalışma, çocukluk çağındaki korku kavramı üzerindeki medya etkisine, özellikle de hızlı bilgi akışına ve bilgi kirliliğinin sonuçlarına çocuklar kapsamında odaklanmayı amaçlamaktadır. Araştırma, Mart-Nisan 2020 boyunca *Covid*-19 izolasyon süreci boyunca asılsız haberlerin ve bilgi kirliliğinin dünya çapındaki 9-13 yaşları arasındaki çocuklara etkisinin saptanmasını amaçlanmıştır.

Çalışma grubunda bulunan psikologların işbirliği ile hazırlanan bir anket, *The International Central Institute for Youth and Educational Television at the Bavarian Broadcasting Cooperation*, ile *Prix Jeunesse Foundation* ile katılımcı uluslararası araştırmacılar tarafından hazırlanıp çevrimiçi ve her ülkenin anadilinde olacak şekilde gerçekleştirilebilecek küresel çapta bir ankete dönüştürülmüştür. Beşli likert ölçeği seçimlik sorular ile açık uçlu sorulardan oluşan anket, nitel olarak ve nicel olarak SPSS programı ile değerlendirilmiştir. Çalışma çerçevesinde Prix Jeunesse Vakfı ve uluslararası araştırmacılarla işbirliği içinde 42 ülkede 9-13 yaş arası n=4.322 çocukla bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Götz et al. 2020), ancak, istatitiksel nedenlerle 4200 çocuğun yanıtları temel olarak alınmıştır. Araştırma sonuçlarının tamamı bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, çalışma çerçevesinde Türkiye sonuçlarının bir kısmına odaklanılmıştır. Genel anlamda çalışma sonuçları, bu tür olağanüstü yayıncılık durumlarında çocuklarda korkunun artan ve çoğalmış etkisini, medya okuryazarlığı bağlamında asılsız haberlerle bilgi kirliliğini ayırtedebilmenin önemini ortaya koymaktadır. Araştırma verileri, çocukların genel olarak haberlerden ve bilgi kirliliği içeren haberlerden nasıl etkilendiğine ilişkin ipuçları sunmakta ve çalışma, *Covid*-19 hakkında doğru bilgileri alamadıklarında çocukların korku ve endişe düzeylerinin arttığını ortaya koymaktadır.

3. Bulgular

2019 itibariyle ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı iddia edilen ve bugüne kadar dolaşımda olan diğer corona virüslerden farklı olan yeni koronavirus, *Covid*-19 kavramı çok hızla belleklerimize kazınan bilgi ve görüntülerle yaşamımızda önemli bir yer edinmiş görünmektedir. Üzerinden geçen onca zaman sürecinde medya her gün yeni vakalardan, korunma yollarından söz ederek, olası yeni tedavi yolları ve aşı arayışlarını gündeme getirmektedir. Halen, her yeni gün bu yeni hastalıkla ilgili bilgiler akmaya, bu hastalığın belirtileri, hastalıktan korunma yöntemleri, yayılımı, virüsün yaşam döngüsü, hangi ortamlarda yaşayabildiği, nasıl ve ne kadar hızla yayıldığı, kimlere daha kolay bulaştığı gibi konularda ortaya çıkan her tür veri, paylaşılmış ve paylaşılmaya devam etmektedir. Pandemi süreci, geleneksel medya kadar sosyal medyada da kendine önemli bir yer edinmiş ve çeşitli bilgilendirme biçimleri daha geniş ve özel bir çerçevede yayılımını sürdürmektedir.

Pandemi sürecinde, çocukluk, çocukluk korkuları, medya okuryazarlığı ve bilgi kirliliği konularında bir oydaşma olduğu görülmektedir. Pandeminin en çok yara alan grubu olarak çocukların yaşadıklarını anlatamadıkları, fiziksel olarak eylemden, etkinliklerden uzak kaldıkları bir dönem yaşanmıştı. Bu dönemin onlar üzerindeki etkilerini bulgulamaya amaçlayan bu çalışma, öncelikle 42 ülkeden 4200 çocuktan gelen istatistiksel verilerin Türkiye ile ilgili olan bölümlerini ele alıp yorumlamayı amaçlamaktadır. Gerçekleştirilen bu küresel çalışma çerçevesinde, hemen her ülkeden eşit katılımı sağlayabilmek amacıyla minimum örneklemlerle hareket edilmiştir. Bu örneklemler, elbette ülke genelini tümüyle yansıtmamakta ancak belirli bir bakış açısı sunabilecek kadar önemli bilgiler içermektedir.

Şekil 2. 9-13 Yaş Grubunda Gerçekleşen Alan Araştırmasının Türkiye Örneklemi Cinsiyet ve Yaş Dağılım

Çalışmanın çok yönlü olması ve ülke genelinin yansıtması için İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Tokat, Gaziantep and Hatay illerinden derlenen bir örneklemle çalışmanın içinde yer alınması daha anlamlı görünmüştür. Dolayısı ile bu illerdeki çocuk katılımcıların çevrimiçi ankete anne babalarının ve kendi rızaları ile katılımları sağlanmış, sağlıklı görünen sonuçlar istatistik değerlendirmelere katılmıştır.

3.1. Olağanüstü Şartlarda Yayıncılık ve Bilgi Kirliliği

Bilgi, her zaman istenilen, aranan bir noktada olmuştur. Bilgilerin bir araya getirip oluşturduğu yeni bir bakış açısı ile bireyler ve toplumlar geleceği yapılandırabileceklerini düşünmektedirler. Bilgi, günümüzde ansiklopedi sayfalarında ya da kitap aralarında değil, internette ve

medyanın iletilerinde imiş gibi görünmektedir. Önceki nesillerin, zanaat ve sanat bağlamında usta çırak ilişkisinin yerini bugünün medyası almış, akıllı cep telefonu sahipliği herkesin medya yayıncısı, blog yazarı, fotoğrafçı, yönetmen, sanatçı olmasına yardım etmiştir.

Pandemi süreci, hem Türkiye hem de diğer tüm dünya ülkeleri için olağanüstü yayıncılık şartlarının geçerli olduğu hareketli ve zorlu günler içermektedir. Hemen her gün her ülkedeki pandemi gelişim sürecini takip eden medya, farklı konularla ilgili sürekli bilgi akışı sağlamış ve geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyada da bu sürecin farklı yansımaları olmuştur.

Temel olarak yalnızca ülkemizde değil, hemen tüm dünyada, hem geleneksel medyanın hem de sosyal medyanın çocuk kavramını pek umursamayan bir yayıncılık anlayışı sürdürdüğü, çocukların kaygılarını, endişelerini görmezden gelen, çok da fazla onlara hitap etmeyen bir yayın anlayışı ile hareket ettiği görülmektedir. Pandemi sürecinde medyada dolaşan yığılmış tabut fotoğrafları ve boş süpermarket rafları gibi hassas görüntüler, temel ev ihtiyaçları fiyatlarının beş kat arttığı gibi asılsız haberler paniğe yol açabilecek bir noktada durmaktadır. Bu gibi durumlarda, çocukları gözeten bir haber yayını yaklaşımı olarak halkı endişelendirecek haberlerin uygun bir uslupla aktarılması hatta bazılarının daha sonra aktarılmak üzere hiç verilmemesi gibi özenli çözümler benimsenebilirdi.

Pek çok ülkede, sosyal medyanın bilgi kirliliğine neden olması ile ilgili pek çok haber yapılmış, bireyler ve toplumların bunlara kulak asmamaları söylenerek bu tür yayınları yapan taraflar uyarılmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de de önlemler alınmış, sosyal medyada yapılan asılsız paylaşımların tespitine ilişkin çalışma başlatılmıştır.

Olağanüstü yayıncılık döneminde, medyanın diğer tüm grupları olduğu kadar çocukları da düşünmesi gereklidir çünkü çocuklar daha kırılgan ve savunmasızdır, bu yüzden çeşitli medya kuruluşlarından gelen haberlerden etkilenirler, özellikle içinde çocuk imgesi barındıran haberler onlar için daha ön plana çıkar. Nitelik ve nicelik itibariyle yalnızca kendilerine zarar vermeyecek ve doğrulanmış somut gerçeklerin çocuklara sunulması önemlidir. Elbette, bu, aşırı bir koruyuculuk üstlenmeden ancak onların çocuk olduklarını da unutmadan gerçekleştirilmelidir, çünkü çocuğun sağlıklı bir birey olabilmesi için yaşlarına uygun bir biçimde sorunları görmesi ve onlarla yüzleşmesi gerektiği unutulmamalıdır. Haberlerden ya da gerçeklerden kaçış çocuk için herhangi bir sorunu çözmeyecek, tam tersine kötüleştirecek bir etki yaratabilir. Çocuğun böyle bir fiziksel ya da içsel çatışmayı yaşaması, sorunlarla sağlıklı, bilinçli başa çıkma becerilerini geliştirirken birçok çocuğun sorunları travma yaşamadan çözebilmesini de sağlayacaktır.

Güncel durum çerçevesinde, örneğin, kişisel hijyenin önemi, seyahat ve sokağa çıkma kısıtlamalarının nedenleri onlara açıklanmalı ve bunlar ile pandemi arasındaki nedensel ilişkilerin korkutucu olmadan anlamalarını ve içselleştirmelerini sağlamak gerekmektedir. Uzmanlar, günümüzde herkesin geçirme riski bulunan çocuk felci, tüberküloz gibi çocuk hastalıkları için yapılan aşılara *Covid*-19 aşısının da eklenebileceğini, gelecek nesillerin de bu hastalığa karşı aşılanmasının gerekebileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle çocukların, yetişkinler ve medya aracılığı ile iyi bilgilendirilmeleri gerekir. Medyanın, haber dilini, çocukların da anlayabileceği bir şekilde basitleştirmesi ve endişe veren korku ve kaygı yaratan haberlerden kaçınması gereklidir. Sonuçta, medya ya da en yakınlarındaki yetişkinler, çocuklara, tüm bunların bir sağlık sorunu olduğunu, yüzyıllardır tarihte buna benzer başka pandemiler de yaşandığını ve sonuçta geçici bir durum ve tehlike olduğunu uygun bir dille anlatabilen medya iletilerine gereksinim duymaktadırlar (https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/13/tarihte-salgin-hastaliklar/).

Bu bağlamda, çocuklarla paylaşılması ve hiç unutulmaması gereken önemli bir noktanın da altını çizmek gerekir. Pandemi sürecinde, insanlar dışarı çıkamadıkları için, tüm bilgileri ve gerçekleri medya yoluyla alabileceklerine inanmaya eğilim göstermektedir. Ancak, çocuklara medyanın her zaman, hatta özellikle böyle kriz anlarında yalnızca gerçekleri iletmeyebileceğini de aktarmak gereklidir. Medyada karşılaşılan haberlerin pek çoğunun haber değeri bile taşımadığını, olayların, durumların, kişilerin, zamanın, alanların ve devletlerin, hemen her şeyin manipüle edilebileceğini hatta tümüyle fabrikasyon haberler oluşturulabileceğini de unutmamak gereklidir. Ancak, ailelerin pek azı bunları çocuklarına aktarabilecek kadar duyarlı ve medya okuryazarlığı yüksek bir profil çizmektedir.

3.2. Türkiye'de Medya Kullanımı

We Are Social ve *Hootsuite*'in birlikte yayımladığı "2020 Türkiye İnternet Kullanımı Sosyal Medya, Mobil Kullanım ve e-Ticaret İstatistikleri" raporuna göre Türkiye'de 62 milyon internet kullanıcısı (Türkiye nüfusunun %74'ü) bulunmaktadır. Türkiye nüfusunun 54 milyonu (tüm nüfusun %64'ü) sosyal medya kullanıcısıdır. Türkiye'de 77 milyon mobil kullanıcısı (Türkiye nüfusunun %92'si) bulunmaktadır. 2019 yılı oranları göz önünde bulundurulduğunda, yıllık olarak internet kullanıcı sayısının %4 (2,4 milyon), sosyal medya kullanıcı sayısının %4,2 (2,2 milyon), mobil kullanıcı sayısının ise %3,4 (2,6 milyon) artış gösterdiği belirlenmiştir (https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/).

Türkiye internet kullanım istatistikleri değerlendirildiğinde, genel kullanıcı sayısı olarak görünen toplam 62 milyon kullanıcı, Türkiye nüfusunun %74'ü anlamına gelmektedir. Araştırmalar, internet kullanıcılarının günde ortalama olarak 7,5 saat internet'te vakit geçirdiğini, göstermektedir. İnternet kullanımı istatistiklerine bakıldığında mobil telefon kullanımının artış

gösterdiği, bilgisayar tablet ve diğer araçların kullanımında ise ciddi bir azalış söz konusu olduğu diğer cihaz (oyun konsolları vb.) kullanımının da yüzdesel olarak ciddi bir artış yaşandığını görülmektedir.

Internet kullanıcılarının internette ziyaret ettikleri adresler önem taşımaktadır. Alexa sıralamasına göre Türkiye'de Google en çok ziyaret edilen site konumundadır. Google'ı video paylaşım sitesi YouTube takip etmektedir. Facebook ise 4. sırada yer almaktadır. İnternet kullanıcılarının aylık etkinlikleri göz önünde bulundurulduğunda, internet kullanıcılarının %93'ünün interneti online video izlemek için, %45'inin vlog yayınları ile vakit geçirmek amacıyla kullandıkları görülmektedir. İnternet kullanıcılarının %72'si internet servisleri üzerinden müzik dinlemekte olup, %42'lik bir kesimin de online radyo dinleyicisi oldukları saptanmıştır. Türkiye'de internet kullanıcılarının internette 7,5 saat, sosyal medyada ve televizyon başında 3 saat vakit geçirmekte olduğu saptanmıştır. Online müzik dinleme süresi ortalama 1,5 saate, oyun konsolunda oyun oynama süresi ise 1 saate yakındır. Türkiye'de mobil kullanıcı sayısı 58 milyona ulaşmış durumdadır. Türkiye nüfusunun %94'ü mobil cihazlar üzerinden internet kullanmaktadır. Mobil cihazlar üzerinde internet ortamında geçirilen süre ortalama 4 saattir. Oyun, internetle oldukça bağlantılı bir kavramdır. Türkiye'deki kullanıcıların %88'i herhangi bir cihaz üzerinden oyun oynamaktadır. Akıllı telefon üzerinden oyun oynama yüzdesi %80, bilgisayar üzerinden oyun oynama yüzdesi %46'dır. Oyun konsolları üzerinden oyun oynanma yüzdesi ise %23'tür. We Are Social 2020 raporuna göre sosyal medya kullanıcı sayısı 54 milyona ulaşmış durumda. Türkiye nüfusunun %64'ü sosyal medya kullanmaktadır. En çok kullanılan sosyal medya platformlarına göre YouTube ilk sırada yer alırken, onu Instagram takip etmektedir. 13-17 yaş arasındaki gençlerin sosyal medya kullanım oranı %3.4 olarak görülmektedir ve erkeklerin kızların iki katı sosyal medya kullanımı olduğu dikkati çekmektedir.

Türkiye'de sosyal medya kullanım alışkanlıklarına bakıldığında, kullanıcıların %96'sının ayda bir kez sosyal medya platformları üzerinden mesajlaşmakta, %88'i sosyal medya paylaşımları ile etkileşime geçmekte olduğu görülmektedir. Ortalama 3 saate yakın sosyal medyada vakit harcanmakta ve ortalama bir kullanıcı başına en az 9 sosyal medya hesabı bulunmaktadır.

Sosyal medya hesaplarının %98 oranında cep telefonları ve %2 bilgisayar üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. 38 milyon kişinin Instagram kullandığı, 11,8 milyon kişinin Twitter kullandığı, 7.7 milyon kişinin Snapchat kullandığı, 8,4 milyon kişinin ise LinkedIn kullandığı görülmektedir. Türkiye'de mobil kullanıcı bağlantı sayısı 77,3 milyondur. Mobil bağlantı sayısının nüfusa oranı ise %92'dir. 16-64 yaş arasındaki mobil kullanıcıların aylık mobil uygulama kullanımlarına göre, mobil internet kullanıcılarının %92'si mesajlaşma ve

sosyal medya uygulamalarını kullanmakta, %83'ü video platformlarını kullanırken, her 10 kişiden 6'sı oyun uygulamalarını tercih etmektedir. İndirme sayılarına göre mobil uygulama sıralamalarında WhatsApp ilk sırada yer alırken onu Instagram, FB Messenger ve Tiktok takip etmektedir. Oyun kategorisinde en çok indirilen oyun ise Pubg Mobile'dır. Türkiye'de her 10 kişiden 9'unun mobil cihazı bulunmaktadır. Bu cihazların %89'u akıllı telefonlardan oluşmaktadır. Bilgisayar sahipliği oranı %67 iken, sanal gerçeklik (*VR*, *virtual reality*) cihaz sahipliği ise %4 seviyelerindedir

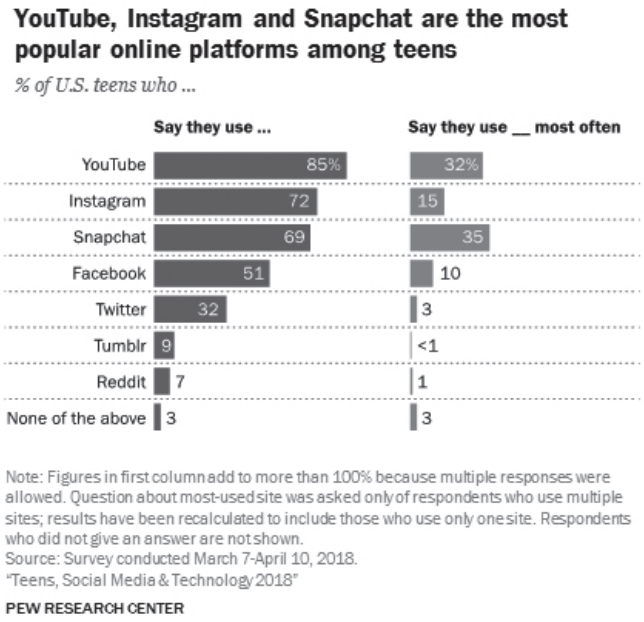
3.3. Çocukların Medya Kullanımı ve Karar Verme Süreçlerine Etkisi

Çocuk söylem, değer sistemleri ile medyanın bunu nasıl biçimlendirdiği ve karar verme süreçleri üzerine medya etkisi uzun zamandır tartışılan bir noktada durmaktadır. Bir yandan pazarlama, halkla ilişkiler, reklamcılık, bankacılık, otomotiv, turizm ve sağlık gibi çok farklı disiplinler çocuğun karar verme özelliklerini denetleyip güçlendirerek bir tüketici olarak gördükleri çocuğu kendi taraflarına çekmeye çalışmaktadırlar. Bir diğer yandan ise uzmanlar, hepsi de medya yolu ile çocuğa ulaşmaya çalışan bu 'avcı'ların denetlenmesi ve engellenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Medya ise apayrı bir çalışma ve savaş alanı olarak karşımızdadır. Medyanın her ne kadar günümüzde niş bir izleyici kitlesine yöneldiği ve neredeyse bireyselleştirilmiş yayınlara ve bildirişim öğelerine dönüştüğü dijital yayıncılık noktasında, genel nüfusa yönelik yayınların halen eski çağın medya taktikleri ile sunulduğu da dikkati çekmektedir. Özetle, medya, 24 saat yayın yapmanın getirdiği mali yükü bir anlamda birkaç farklı tipteki izleyici ile paylaşabilmek istemektedir. Daha önceden belirlenmiş ev kadını, çocuklar, orta yaşlılar gibi hedef kitlelere uygun programlar üretilmesi ve en fazla izlenirlik düzeyinde tüm aileyi hedeflemeleri sayesinde hemen tüm televizyon kanalları kendilerine izleyici çekmeyi başarabilmektedirler. Diğerleri de oldukça cazip olmalarına karşın, özellikle çocuklar gelecek vaad eden doğaları ile medyanın vazgeçemediği bir noktada durmaktadır.

Çocuk konusu bilgi çağımızın temel odağı haline gelmiş durumdadır. Gerek yeni ve dijital medyaya verdikleri önem, gerekse seri ve hızlı karar verebilme potansiyelleri açısından çocukların değerlerini nasıl oluşturdukları, kararlıklarının gücü de son derece önem kazanmakta ve sıklıkla sorgulanmaktadır. İletişim tekniklerinin karmaşık doğası ve günümüzün çok dilli, çok kültürlü, çok boyutlu yapısı çocukların daha önceden olduğundan daha farklı biçimde kendilerini geliştirmelerini, özellikle medya okuryazarlık açısından donanımlı olmalarını gerektirmektedir. Medyanın etkisi ile yerel, ulusal, küresel değerlerin sıklıkla birbiri ile çatışması durumu ortaya çıkmakta ve çocukların bu seçimleri nasıl gerçekleştirdikleri daha

ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu da değerlerin, söylemin, karar verme süreçlerinin çocukluktan başlayarak nasıl şekillendiği ile ilgili önemli ipuçları ortaya koymakta ve değişimlerin yönünün doğasının saptanması gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Şekil 3. Çocukların Medya Kullanımı (Kaynak: Pew Research Center 2108)

Ailelerin ve eğitmenlerin de sıklıkla şikayetçi oldukları gibi, çocukların söylemi ve konuşma süreleri gitgide daha çok kısalmakta ve sözcük dağarcıkları azalmakta ve pek çok ortamda, konuşma ile kısıtlanmakta, hatta yazmaya geçemeden kısırlaşmaktadır. Karar verme süreçleri ise iletişim araçlarının tetiklediği durumlarla kısıtlanmaktadır. Örneğin çocuklarla yapılan yüzyüze görüşmelerde sosyal medyada her gün takip ettikleri 100 kadar arkadaşları olduğu ve kimin kimi beğendiğini hatırladıkları da dikkati çekmektedir. Bu, hem beğenme-beğenmeme kararının verildiği, hem başka kimlerin bu kararı nasıl verdiklerine ilişkin bilgilerin bellekte tutulduğu ve diğer bir karar verme sürecinde etkili olduğu çok karmaşık bir değerlendirme biçimini de beraberinde getirmekte, ancak 9-11 yaş çocukları bunu kolaylıkla yerine getirebilmektedirler. Üstelik, çocukların söylemleri ve karar verme süreçleri, karşılaştıkları sürekli değişimler, sosyal ortam ve akran etkisinin dinamikleri ile sıklıkla değişmektedir. Bununla birlikte, karar verme süreçlerinin yalnızca kendi bireysel yaşamlarında değil, çocuk hakları, demokratikleşme süreçleri gibi yaşamsal konularda odaklanması gereken beceriler olduğu ve bu süreçlerin çocukluktan itibaren başladığı bilinmektedir. Bu süreçlerin daha sonra yönet-

sel, ekonomik ve sosyal süreçleri nasıl etkilediğinin, çevresel sorunları ve sosyal çatışmaları değerlendirmekteki öneminin de farkında olmak gereklidir. Kısacası, yeni nesil, farklı medya okuryazarlığı bilgi ve donanımları edinebilmekte ve bunları kendi kişisel durumları için kullanabilmektedirler.

Çocukların var olan karar verme potansiyellerinin gelecek dönem kararlarını nasıl etkileyeceğini ve eşitlik, güç, yönetim gibi geleceğin dinamiklerini anlamalarına yardımcı olacağını araştırmayı hedefleyen bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlar, kimlik, söylem, değerler, karar verme ve yönetimsel süreçler çerçevesindeki çocuk düzlemindeki sorgulamaları amaçlamakta ve çocukluk döneminden başlayan bu süreçlerin çocukların karşılaştığı medya ürünleri ile nasıl değişim sergilediğini amaçlamaktadır. Araştırmanın çocuklukta güç kazanımı ve karar verme durumunu tanılamayı ve çözümleyebilmeyi amaçlayan yapısı önem taşımaktadır. Dünyanın tüm ülkelerinde, karar verme süreçleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde çocuklar anne babalarının, öğretmenlerinin özellikle de medyanın etkisi altında kalmakta olduğu dikkati çekmektedir. Bu yüzden, çocuklara ve çocukluğa yönelik bu yaklaşımın yalnızca çocuklara değil, yetişkinlere de ipuçları sunacağı açıktır. Ancak, çocuklara yönelik söylemin, günümüzde örneğin son dönemlerdeki moda ifadesiyle "youtuber" olma düşünce ve uygulamaları ile kısıtlandığı ve bunların görsel medyada oldukça önemli bir yer tuttuğu, bu tür video yayınlarının özellikle çocuklar arasında inandırıcılık ve ikna potansiyelinin oldukça yüksek olduğu, çocukların konuşma, düşünce, tutum ve davranışlarında oldukça etkili olduğu görülmektedir. Pek çok ülkede, bu tür haber ve görsellerin diğerlerine oranla daha fazla 'tıklandığı', izleyici topladığı, konuşulduğu ve devindiği belirtilmelidir. Diğer medya ürünlerinin tersine, bu tür çocuksu anlatılarda zaman aşımı diye bir şeyin olmadığı, aynı konunun değişik boyutlarda ve döngülerde yeniden ve yeniden tartışılmaya ve paylaşılmaya devam edildiği de görülebilmektedir.

Medyanın, bunalan insanlar için onları avutan bir kaçış olduğu savı gitgide geçerliğini yitirmektedir. Çünkü, medya, sunduğu gerçekmiş gibi görünen her yeni haber ve bilgi ile bireylerin genel geçer kalıplarını zorlamakta, onları daha fazla gerçeğe daha geniş bir açıyla bakabilmeye yönlendirmekte ve bu hali ile bir kaçıştan çok bir simulasyona dönüşmektedir. Yaşam, özellikle de çocukların yaşamı, geleceklerini etkileyen pek çok karar alınmasını bazen bunların gözden geçirilmesini bazen de farklılaştırılmasını gerektirmektedir. Ancak alınan hemen tüm kararlar içinde medyanın rolü ve önemi gitgide artmakta, medyanın sanal ve yapay gerçekliği böylelikle gerçek gerçekliğe dönüşmektedir. Çocuklar ve gençler bir yandan medya ile çok daha fazla zaman geçirmekte bir diğer yandan da medyayı bağımlılık derecesinde önemsemektedirler. Bu izlemeler, önemeseme sınırlarının da ötesine geçerek

medyanın yaşamımız üzerindeki egemenliğine dönüşmektedir. Medyadaki olayları, gündemi takip ederken gerçekleşen olayları izleyen bireyler, bunlardan dersler çıkarırken, medyatik deneyimleri yaşamlarının bir parçası haline de getirebilmektedir. Örneğin, özellikle çocuklar, başlarına benzer şeylerin gelmesi durumunda kendilerini nasıl koruyabileceklerini, olaylardan nasıl dersler çıkarabileceklerini ve gerçek yaşam koşulları ile nasıl baş edebileceklerini öğrenmek, kısacası yaşamı daha iyi deneyimleyebilmek için medyadaki iletilere yaşamsal önem atfetmektedirler. Konu ile ilgili röportaj yapılan konu uzmanları da benzer şeyleri dile getirmekte, çocukların ve gençlerin medyaya bağımlılık düzeyinde alışkanlıklar geliştirdiklerini onaylamaktadırlar.

Çocukların karar verme potansiyellerinin kesinlikle azımsanmaması gereklidir. Her ne kadar yalnızca karşılaştıkları durum ve olgularla ilgili kararlar veriyorlarmış gibi görünse de, çocukların verdikleri kararlar, eknomiyi, turizmi, eğitimi, endüstriyi ve daha pek çok farklı alanı etkilemektedir. Somut örnekler vermek gerekirse, örneğin, 2019 yılında yalnızca internet üzerinden gerçekleştirilen satınalmalar göz önünde bulundurulduğunda, çocuklarla ilgili kategorilerin tutarları oldukça yüksek görünmektedir. Bunların, genel kategoriler oldukları düşünüldüğünde, yalnızca çocuklara yönelik bir üretim ve tüketim sektörüyle bütünleşmiş bir ekonomiden söz edilmesi söz konusu olabilmektedir. Türkiye'de kategorilere göre en çok e-Ticaret harcamalarına bakıldığında; seyahat kategorisinde toplam harcama 12,9 milyar dolar, elektronik cihazlar kategorisinde toplam harcama 2,8 milyar dolar, güzellik ve moda kategorisinde toplam harcama 1,66 milyar dolar harcanmış görünmektedir. Mobilya kategorisinde toplam harcama 1,43 milyar dolar, hobi ve oyuncak kategorisinde toplam harcama 1,37 milyar dolar, gıda ve kişisel harcama kategorisinde 795 milyon dolar, oyun kategorisinde 363 milyon dolar, müzik kategorisinde ise 60 milyon dolar harcandığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında bakıldığında, hangi tür harcamaların çocuklar tarafından yapılabileceği de açık ve net olarak görülmektedir. Çocuk olmanın (ve çocuk kalmanın) aslında milyon dolarlık bir endüstriye hizmet etmek olduğunu anlamak pek de güç değildir. Bu kategorilerin her birinde çocukların da söz hakkı bulunduğu da özellikle vurgulanmalıdır.

3.4. Çocukların Sosyal Medya Kullanımı ve Tehlikeler

Günümüzde, sosyal medya kullanım yaşının, olması gerekenin çok altına indiğini görülmektedir. Daha çok yetişkin dünyasına yönelik olan sosyal medyanın çocukların dünyasına kadar erişebilmesi ise çeşitli tehlikeler içermektedir. Sosyal medyanın çocuk dünyasındaki karşılığı bir 'ayna'ya benzetilebilir çünkü çocuklar, kendilerini keşfetme çağında hem kendileri ile ilgili tasarımlar gerçekleştirirler hem de kendilerine yönelik algıları da merak ederler, nasıl göründüklerini umursar, hatta aynanın önünden ayrılmak istemezler. Çocuğun, geçirdiği

fiziksel ve duygusal gelişim, büyüme sırasında kendisini sürekli görmeye çalışması, boyunu ölçmesi, giysilerinin üzerinde nasıl durduğunu değerlendirmesi, kendini akranları ile karşılaştırması normal şartlarda nasıl değerlendiriliyor ise, sosyal medya da aslında işlev olarak çocuğa benzer olanaklar sunabilir. Böylelikle kendisini gerçekleştirmiş olduğunu ve yetkin olduğunu hissedebilmesine yardımcı olabilir. Ancak, yeni medya dolayımı ile kendini gören çocuk, ne gerçek anlamda sosyalleşebilmekte ne gerçek anlamda kendini keşfedebilmekte, ne de gerçekten kendi görüntüsü ile karşılaşabilmektedir. Ortaya çıkan sanal dünya, çocuk için yanıltıcı iletilerle dolu tehlikeli bir dünyadır. Bu dünyada yanlış anlaşılabilme, yanlışlıkla arkadaşlarını incitebilme ya da kötü niyetli kişilerin hedefi haline gelebilme gibi büyük tehlikeler bulunmaktadır. Bu şartlarda çocuğun kendisine ya aşırı bir güven duyması ve herşeyi anladığını, yapabileceğini sanması söz konusu olabilir ya da, içine kapanması, sinmesi ve güvenini yitirmesi söz konusu olacaktır.

Sosyal medyanın çocuğun üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisi ise neredeyse tümüyle, sosyal ağındaki diğer kişilere, bu kişilerin kendilerini sunma biçimlerine ve çocuğa verdikleri öneme göre değişebilecektir. Çocuk, temelde kendisi ile zaman geçirmek ve kendisini keşfetme eğilimindedir. Dolayısı ile yalnız kalmaya, kendine uğraşlar bulmaya, hobiler geliştirmeye zaman harcaması olağandır. Ancak sosyal medya çocuğun var olan içsel diyaloğunu bölen bir noktada durmaktadır. Üstelik, çocuğun kendisine yönelik ilgisini başkalarına yönlendirebilmesi, kendini yeterince tam hissetmeden başkaları ile karşılaştırma ve meydan okuma ya da meydan okuyanlara yanıt verme çabalarına girişmesi gibi olumsuz durumlar da ortaya çıkabilir. Bu durumda, başkalarının tüm değerlerini, özelliklerini bilen ancak onların beğenisini kazanmak adına kendinden ödün veren, hatta kendini yeterince tanımayan bireyler biçimlenebilir. Bunun da ötesinde, bu sanal dünyanın dilini pek de iyi bilmediği için, var olan dostluklarını ve arkadaşlıklarını kaybetme tehlikesi ile karşılaşabilir çocuk. Çocuğun sosyal medyanın ne olduğunu ve ne olmadığını kavrayabilecek bir medya okuryazarlığı bilincinde olması beklenmektedir. Çünkü önce cd, dvd ya da mp3 çalarlar, günümüzde, sosyal medya ve özellikle cep telefonu, bilgisayar gibi araçlar, kulaklıklar çocuğa oyuncak gibi görünmektedir. Hoşça geçen zamanı değerlendirdiğinde çocuk araç ile işlevi birbirinden ayırdedebilecek durumda olmayabilir.

Bunların dışında dil gelişimi açısından bakıldığında, çocuğun öncelikle dinlemesi, sonra konuşması, sonra okuması ve en son olarak da yazması beklenmektedir. Dil edinimi sürecinde, yeterince alıştırma yapılabildiği durumlarda becerilerde yetkinlik kazanıldığı düşünüldüğünde sosyal medyanın çocukları kesinlikle olumsuz olarak etkilediği görülebilmektedir. Çünkü çocuk, yeterince dinleyip konuşup okumadan bir çeşit yazı diline geçmeye çalışacak ve kendini ifadede zorlanacaktır. Bu noktada neden bu kadar çok emoji olduğunu ve sürekli sayılarının

arttığını da düşünmek gereklidir. Yazmanın yetişkinler için bile zor olduğu, emojilerin söylenebilecek ve yazılabilecek pek çok şeyin yerini tutmaya başladığı, yeni bir iletişim dilinin oluştuğu da görmezden gelinmemelidir. Çocuk bu yüzden, daha kırık (parçalanmış) bir dil kullanımına yönelecek, pek çok şeyi kısa yoldan, duygu belirteçlerini kullanarak anlatmaya çalışacak ve melez bir dil (pidgin) kullanmaya başlayacaktır. Bunlara, medyanın ve akranların etkisi ile güncel ve argo dilini de ekleyecek olduğumuzda sosyal medyanın çocuğun dil edinim sürecini baltalayan ve onu yanlış dil kullanımlarına iten bir kaynak olarak görülebilmektedir. Tüm bunlara iletişimi sağlamak için gerekli görülen sözcük kısıtlamaları ve var olan kısıtlı söz dağarcığı eklendiğinde, sosyal medya kullanımının çocukların kendini ifade edebilmeye olanak tanımak şöyle dursun, çocuğun kendini anlatabilmesine ket vurduğu bile öne sürülebilir.

Üstelik, yalnızca çocuklara ait bir sosyal medya da yoktur. Sosyal medya, daha çok yetişkin dünyasına ilişkin imgeler ve algılarla doludur ve aslında tüm bunlar çocuk için sakıncalı konumdadır. Televizyonun, bilgisayarın ve internetin çocuk için ne kadar tehlikeli olabileceği hep söylenegelmiştir. Ancak sosyal medya bunlardan daha tehlikeli ve çocuğa daha yakın bir konumlandırma içermektedir. Livingstone ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmalarda, çocukların %19 kadarının bir şekilde internet ortamında siberzorbalığa uğradığı, internet kullanan her sekiz çocuktan birinin olumsuz durum ve iletilerle karşılaştığı vurgulanmaktadır (Livingstone, 2008:7). Sosyal medya da çocuk için tehlikeler içermektedir ancak bir yandan çocukların büyük bir kısmı bununla başedebildiklerini ifade etmektedir, bir diğer yandan da anne babaların büyük bir kısmının (%56) çocuklarının bu tehlikelerle karşılaştıklarından haberi bile yoktur. Çocukların bir kısmı (%29) internette ne yaptığının anne babası tarafından bilinmediğini ifade ederken, büyük bir bölümü (%68) internet etkinliklerinin ailelerinin gözetiminde gerçekleştiğini söylemektedir. Sonuçta, bir yandan yetişkin imgeleriyle kuşatılmış bir ortamda çocuk kendini bulmaya ve kanıtlamaya çalışırken bir diğer yandan da kötü niyetli kişilerin kurbanı da olabilir, bu yüzden çocukların sosyal medyadan uzak tutulmaları gerekir.

Ergenlik döneminde sosyal medyada geçirilen zaman ile ruh sağlığı sorunları arasındaki ilişkileri açıklayabilecek bazı kuramlar bulunmaktadır. Örneğin, yer değiştirme hipotezi (Lin, 1993), sosyal medyaya katılmak için harcanan zamanın, uyku ile (Scott ve Woods, 2018) ya da yüz yüze iletişim gibi zihinsel sağlık için koruyucu olabilecek diğer daha önemli etkinlikler ile yer değiştirebileceğini düşündürmektedir. Twenge, bu yer değiştirmeyi bir medyanın bırakılıp diğerine geçilmesi olarak değil, medya yerine arkadaşlarla zaman geçirilmesi olarak değerlendirmektedir (Twenge, 2017). Temelinde, kuram, sosyal medya ile gereğinden fazla geçirilen zamanın daha sonraki adımlarda ortaya çıkabilecek akıl ve ruh sağlığı sorunlarıyla

ilgili olabileceğini düşündürmektedir (Coyne ve ark. 2020). Woods ve Scott, (2016) 467 ergende sosyal medya kullanımı, uyku kalitesi ve iyi olma halini araştırdıkları çalışmalarında, sosyal medyaya duygusal zaman ayırma ve genel kullanımla geç saatlere uzayan kullanım biçimlerini araştırarak sosyal medya kullanımının ergenlik çağındaki gençlerde kötü uyku, kaygı, depresyon ve düşük benlik saygısı ile ilişkilendirilebileceğini, ileri düzeylerde kullanımın ise anksiyete ve depresyon ile ilişkilendirilebileceğini bulgulamıştır.

Her ne kadar kendine özel ve içinde kendini rahat hissedebileceği bir sosyal ağ sağlıyormuş gibi görünse de, aslında sosyal medya çocuğun sosyalleşmesini sağlamaz, sağlayamaz, çünkü temelde çocuğun sosyalleşmesinden anlaşılması gereken, insan insana kurmuş olduğu ilişki, karşılaştığı olaylar, durumlar karşısında kendini ve başkalarını anlayabilme gücü, ya da hayır diyebilme gücüdür. Gerçek sosyal ilişkiler kurmadan sanal düzlemde sanal ilişkiler kurması, çocuğun sağlıklı gelişimi açısından uygun değildir çünkü asıl odaklanması gereken şey, çocuğun gerçek arkadaşları ile birlikte ortak birşeyler yapabilmesi, üretebilmesidir. Sosyal medyanın böyle ortaklıklar sunduğu durumlar çok kısıtlıdır. Sosyal medya, yarattığı 'yankı odası' etkisi ile hep aynı şekilde düşünenlerin bir arada olduğu bir ortam da yaratmakta böylece gizli bir kutuplaşmayı körüklemektedir (Calderón ve ark., 2019). Oysa çocuğun yalnızca arkadaşları ile değil, rakipleri ile de oynayabilmesi ve centilmenliği, kazanmayı da kaybetmeyi de öğrenebilmesi son derece önemlidir. Çocuğun sanal bir dünya yerine gerçek doğa ile daha çok haşır neşir olabilmesi ve kendi adına, arkadaşları ile birlikte güçlükleri yenebilmek için mücadele etmeyi öğrenebilmesi amaçlanmalıdır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, sosyal medyanın bireylere yalnızca kısıtlı bir görünürlük ve ardına saklanabileceği gölge kimlikler sağladığı ortadadır. Çocuğun daha sonra hangi gölgenin ardında kendini gerçekleştirme uğraşına gireceği ise bilinmesi imkânsız bir noktada durmaktadır. Çocuğun ya medyada sürekli kendi görünürlüğünü gözeten narsist yönü ağır basabilecek, ya da sürekli başkalarını takip eden ve idealleştirdiği başkaları ile kendisini karşılaştırarak sürekli mutsuz olan çocukların ortaya çıkması söz konusu olacaktır (Dittmar ve ark. 2006).

Özetle sosyal medya, gerçek yaşamın yüzyüze sosyalleşmesinin yerini asla tutamaz. Bu yüzden, sosyalleşmeyi yalnızca sosyal medya üzerinden gerçekleştirmeyi seçen bireylerin bir süre sonra daha yalnız kaldıklarını, sosyalleşememenin getirebileceği türlü tükenmişliklerle ve belleklerine yer etmiş imgelerle başetmek zorunda kalabileceklerini unutmamak gereklidir. Art süremli uluslararası medya takibinden çıkarımlar, sürekli bilgisayar başında arkadaşları ile ya da bireysel oyunlar oynayan çocukların gitgide gerçek yaşamdan koptukları ve hem kendilerine hem de çevrelerine zarar verme potansiyeli olan bireylere dönüştüklerini ve çeşitli sağlık sounları yaşadıklarını destekler yöndedir.

Tüm bu olumsuzluklarına karşın, her araç gibi, sosyal medya da doğru kullanıldığında çocuklara bazı faydalar sağlayabilir. Örneğin, çocuğun, başı sıkıştığında yardım isteyebileceği bir networkunun, bir sosyal ağının olması son derece önemlidir. Ancak bu ağın, çocuklar için herhangi bir tehdit unsuru barındırmayan, istismara yol açmayan, çocukları hedef konumuna oturtmayan bir biçimde tasarlanabilmesi son derece önemlidir. Çocuk, örneğin ödevi ile ilgili bir destek almak istediğinde sosyal medyada sınıf arkadaşlarından ya da tanımadığı başka birilerinden destek alabilir, örneğin bilgisayarının bozulması durumunda arkadaşlarından destek isteyebilir ya da ufak tefek diğer sorunlarını ya da günlük mutluluklarını paylaşabileceği bir ortamda fiziksel olarak yakınında bulunmayan arkadaşları ile sosyal ortamda biraraya gelebilmesi son derece önemlidir. Benzer şekilde, başkalarının sorunları olduğunda destek verebilecek durumda olduğunu da bilmek, danışılan biri olmak da çocuğun kendisini güçlü ve işe yarar konumda hissetmesini sağlayacaktır. Çocukların anne babaları, aile büyükleri, akrabaları ve arkadaşları yolu ile edinmiş olduğu sosyal sermayenin onun gelecekte iyi adımlar atmasını sağlayabilecek en büyük kazanım olabileceği unutulmamalıdır.

Çocukları sosyal medyanın zararlı etkilerinden korumak için anne babaların öncelikle çocuklarını sosyal medyadan uzak tutmaları gereklidir. Buna karşın, pek çok anne babanın çocuklarına sosyal medya hesaplarını açtıkları görülmektedir. Yasal yaşına erişmeden açılan sosyal medya hesaplarının pek çoğu anne baba bilgisiyle ve teşviki ile açılmakta, bir anlamda anne babalar çocuklarının bir an önce yetişkin dünyasının kavramları ile tanışmasını hızlandırmış olmaktadırlar. Oysa çocukların bu tür sosyal hesapları için yeterince olgun olmadığı durumlarda ortaya çıkan sorunlar çocukları hiç hazır olmadıkları bir biçimde örseleyebilir. Erken yaşta deneyimlenen sosyal medya, çocuğun istenmeyen içerik ve kötü deneyimlerle zamansız karşılaşmasına zemin hazırlayabilir. Böyle olumsuzluklarla karşılaşmamak için anne baba desteği olsa da erken yaşta sosyal medyanın zararlarının yararlarından daha fazla olduğu gözetilerek çocuğun sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve eğilimleri gözlemlenmeli ve gerektiğinde kontrol altına alınmalıdır. Çocukların gereğinden fazla reklamla ya da uygunsuz içerikle karşılaşmamaları gerçekten çok önemlidir. Ancak, elbette uzman ve annebaba denetimli olması şartı ile yalnızca çocuklara yönelik ve olumlu etkileri olan bir sosyal medya yaratılabilir. Bu durumda bile sosyal medyanın çocukların sürekli kullanımında olması düşünülmemeli, bunun bir boş zaman etkinliği olarak algılanılması için çalışılmalıdır.

Çocuklar için geleneksel sınıf yöntemleri ve materyalleri sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamaları da içeren günümüz medyası ile birleştiğinde çok daha ilginç ve dikkat çekici ve etkileyici hale gelmiş, giderek yaygınlaşmıştır. Ayrıca, günümüz çocuklarının interaktif bir müfredata ve kendi öğrenim ağlarına sahip olmaları, onların kendilerini daha yetkin ve güçlü

hissetmelerini sağlamaktadır. Dersler, okul ve sınav kavramlarına ilişkin oluşturulan resmi eğitim ağlarından ayrı olarak, çocukların kendilerine ait ve içinde aktif rol aldıkları sosyal ağları vardır ve olmalıdır. Bu da bilimsel anlamda her zaman gelişmeye ve araştırmaya açık bir çocukluk olanağı sağlamaktadır. Bununla birlikte, pek çok ülkede bilimsel başarı oranının düştüğü ve günümüz okullarında geçmiştekinden daha az kaliteli öğrencilerin yetiştiğine ilişkin endişeler de bulunmaktadır.

Medya sahipliği açısından Türkiye oldukça şanslı ülkelerden biridir. Hemen hemen her çocuk arkadaşlarıyla görüntülü sohbet edebilmekte, ülkemizin en ücra köşelerinde bile, ortalama olarak çocuklar 50 ile 450 kadar TV kanalına, bilgisayarlara, internete ve cep telefonlarına erişebilmektedirler. Çocuklar, doğaları gereği, medyaya daha açıktırlar ancak bu durum bazen istismar edilebilmektedir. Örneğin, Amerika'da çocukların günde ortalama 3000 kadar reklamla karşılaştığı belirtilmektedir (Lyngbaek, 2014). Bu karşılaşma ortamlarının bir sonucu olarak ortalama üç yaşındaki her çocuğun birbirinden ayırdedebildiği markaların sayısının 300 ile 400 arasında olabileceği bulgulanmıştır (McNeal ve McNeal, 1999). Çocuklar, renk, doku, koku, görünüş ve kalite kavrayışı konusunda yetişkinlerden çok daha dikkatlidir, sezgileri çok güçlüdür ve gerektiğinde kendi ihtiyaçlarına göre seçim yapabilirler, hatta yetişkinlere önerilerde bulunabilirler. Daha önce çok az gördükleri veya henüz hiç karşılaşmadıkları herhangi bir ürünün fiyatı, kalitesi, erişilebilirliği gibi konular hakkında bilgi almak ve doğru karar verebilmek için gerekli bilgi ve araçlara sahiptirler. Kendilerini çok iyi tanımakta, çok küçük yaşlardan başlayarak kendilerine uygun bir çizgi oluşturmaya başarabilmekte, neyi beğendiklerini ve beğenmediklerini bilmekte ve dünyaya ilişkin anlayışları çağımızın yetişkinlerinden oldukça farklı ve gerçekçi yönler sergilemektedir. Sonuçta, çocuklar, medya duyarlığı konusunda da yetişkinlerden çok daha ileri bir noktada durmaktadır.

Buradaki öngörü, ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocuklara yaklaşma biçimidir; kültür, değerler, anlam ve içeriğin çocuklara aktarılması, çocukların zihinsel ve duygusal olarak sağlıklı gelişimleri için onlarla kaliteli zaman harcanması gerekir. Bununla birlikte, çocuklar, özellikle aile söz konusu olduğunda, kolayca arka planda tutulabilen bir noktada durmaktadırlar. Örneğin, Türkiye İstatistik Kurumu'nun Aile Yapısı Veri Tabanı Araştırması'na (2018) göre -sayının her yıl sürekli değişmesine ve eğitim durumu da çeşitlilik göstermesine karşın- aile üyelerine boş zamanlarını genelde kimlerle geçirdikleri sorulduğunda, ebeveynlerde, çocuklarıyla birlikte geçirilen boş zamanlar %16'ya karşılık gelmektedir. İyi bir tahminle, bunun ortalama 3 saat gibi değerlendirilmesi mümkündür. Bu oran, Avrupa'da bile ancak Kuzey ülkeleri olarak adlandırılan Finlandiya, İsveç, Norveç gibi ülkelerde karşılaşılabilen bir orandır. Hatta evin boyutlarının, evdeki diğer aile bireylerinin de birer değişken olduğu unutulmadan,

çocukla birlikte yapılan yürüyüş, market alışverişi, ev işi gibi eylemler çıkarıldığında özellikle birden fazla çocuğu olan annelerin küçük olan çocuğa daha fazla zaman ayırmaları gerekmesi nedeniyle, bu oran oldukça düşebilmektedir (Hallberg ve Klevmarken, 2003). Yurt dışı ile karşılaştırıldığında, örneğin, Amerika ortalamasında anne babaların çocukları ile birlikte geçirdikleri zamanın 10 dakika, Avrupa ortalamasında ise 12 dakika olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'deki çocukların oldukça şanslı oldukları düşünülebilir. Guryan ve arkadaşlarının bulgularına göre (2008:27), Amerika'daki anne ve babaların çocuklarına ayırdıkları zaman her şey dâhil (temel çocuk bakımı, eğitim çalışmalar, yaratıcı etkinlikler, günlük (okula) götürüp getirme) dahil haftada 13 saat kadar zaman almakta, bunun yalnızca çocuğa ayrılan kısmı, çalışan annelerde 6 saat 40 dakikaya yani, günde bir saatten aza kadar düşebilmektedir.

Bu zamanın ne kadar az ya da çok olduğu konusunda yorum yapmadan önce, çocukların birlikte çok zaman geçirmeye değil, kaliteli zaman geçirmeye ihtiyaçları olduğunu vurgulamak gereklidir. TÜİK 2018 verilerine göre, bireylerin %37'sinin boş zamanlarını eşleri ve çocukları ile geçirmekte olduğunu, geniş aile toplantılarının ise %2 oranla, nadir bir durum olduğunu göstermektedir. Çocukların dikkat, sevgi ve anlayışa ihtiyaç duyduğu genel geçer bir ön kabul olduğundan, okul açısından, çocuklar orantısız bir bilgi odaklanması yaşamakta ve sürekli sınavlar nedeniyle stres altında kalmakta, hatta sürekli bir sınav kaygısı ile aile bireylerinden bile uzak durmaktadırlar. Ancak, bilginin içselleştirilmesi ve gerçek hayatta uygulamaya konabilmesi için, çocukların gerektiğinde hata yapmaları ve bunlardan öğrenmeleri, hatalarını doğrularla değiştirmelerine izin verilen daha güvenli, daha az gergin bir ortamda olmaları gerekir. Ne yazık ki, müfredatta olduğu gibi, her çocuğun kucaklandığı, anlaşıldığı ve gelişmesine izin verilen bir ortamda bulunup bulunmadığını sorgulamak mümkün görünmemektedir.

Yetişkinler olarak, her şeyi mükemmelleştirerek düşünmeye eğilimli olmamız bir yana, maalesef, dünya artık çocuklar açısından pek iç açıcı bir yer gibi görünmemektedir. Örneğin, 2015 *UNICEF* raporuna göre, dünya çapında yetim olarak sınıflandırılan yaklaşık toplam 140 milyon çocuğun 15.1 milyon kadarı hem annesiz, hem de babasızdır, üstelik bu çocukların %5'i 5 yaşın altında çocuklardır. Yetimlerin büyük çoğunluğunu ise hayatta kalan bir ebeveyn veya bir üst nesilden büyük anne - büyükbaba ile ya da başka bir aile üyesi ile yaşayanlar oluşturmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, koruyucu bakım sisteminde daimi aileleri olmayan yaklaşık 400.000 çocuk yaşamaktadır. Koruyucu bakım altındaki bu çocukların %32'si evlat edinilebilir durumda olmalarına karşın, evlat edinme ya da koruyucu ailelik kavramları insanlara büyük bir sorumluluk ve uzak bir düşünce olarak görünmektedir. Ancak evlat edinilmedikleri takdirde, yani bir ailenin ilgi ve sevgisinden uzak geçen yılların ardından, bu çocukların ortalama % 55'inin en az üç ya da daha çok kez yer/aile değiştirmiş, beş ya da daha fazla okul değiştirmiş olacakları ifade edilmektedir. Tüm bunlar göz önünde

bulundurulduğunda, medya çocuklar için bir sığınak, kaçılacak, olumsuzluklardan korunabilecekleri ve belki biraz mutlu olabilecekleri neredeyse tek yer görünümündedir. Buna, değersizleştirilen, dışlanan ya da dezavantajlı olduğu için edilginleştirilip hor görülerek sağlıklı bir arkadaş çevresinden uzak kalan anne babalı çocuklar da eklendiğinde, medyanın bilginin alınması, belgenin üretilmesi, taşınması, paylaşılması bağlamından çok sevgi, ilgi, güç, anlayış, değerler gibi pek çok farklı kavramla özdeşleştirilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Günümüze dek geleneksel yapı içinde değerlendirildiğinde, yetişkinler tarafından üretilen bir içeriğin eğitim ya da aile ortamında çocuklar tarafından tüketilmesi söz konusuydu. O dönemler geleneksel bir bakış açısıyla, çocuğu standartlaştırıp, çocukluğun kurallara bağlandığı dönemlerdi, oysa, artık, günümüzde çocukların kendileri bilgiye üstelik daha hızlı erişebilme, birinci el bilgiyi işleyebilme, yeniden üretebilme ve başkalarıyla paylaşabilme yetilerine sahipler. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar çocukların sosyal medyada aylık 650 ve üzeri paylaşımda bulunduğunu, bunun da günün büyük bir bölümünü kendisini paylaşarak geçirdiğini göstermektedir (Sorokowska ve ark. 2016:119).

Medyanın değişimi, medyaya katılım ve üretim biçimlerinin değişmesi, medya çocuk ilişkisine bakış açısının da değişmesine neden olmaktadır. Olumlu bir açıdan bakıldığında, artık her çocuk daha şimdiden fotoğrafçı, yazar, yönetmen, aşçı, sanatçı, müzisyen, tasarımcı ya da mimar sayılabilir! İnteraktif ve yeni medya sayesinde bugün onların yetişkinlerden öğrenebilecekleri pek fazla şey kalmadığı düşünülmektedir. Bir yandan medyada karşılaştıkları görüntülere maruz kalarak bir diğer yandan da kendi seçtikleri bilgisayar ve konsol oyunlarında geceler boyunca kaç kişiyi öldürdüklerini ya da hangi soygunlarda hangi hazineleri ele geçirdikleri tahmin edilemediği için, olumsuz bir açıdan değerlendirildiğinde bu çocukların hepsi potansiyel suçlu, katil gibi görünebilir. Bunun yanı sıra çocukların, kullandıkları programlarda güvenlik açıklarını bile ortaya çıkarabilecek kadar yetkinleştikleri görülebilmektedir (https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/guvenlik-aciklarini-ortaya-cikaran-hacker-bir-milyon-dolar-kazandi-2846019). Çocukluğun hakları yasal olarak tanınmıştır, ancak, medyadaki görünürlükleri göz önünde bulundurulduğunda bu hakların sürekli olarak ihlal edildiği de görülmektedir.

Çeşitli tarihlerde yapılan araştırmalar, çocukların medya erişimi ile ilgili farklı oranlar sunabilmektedir. Kesin olan, bu oranların hızlıca arttığıdır. Örneğin, 2015'te tüm dünyadaki 13-17 yaş arasındaki çocukların %71'inin bir Facebook profili olduğunu ve %52'sinin Instagram kullandıkları bulgulanmıştı (Pew Research Center, 2015 Report). Ancak 2018'e gelindiğinde oranların oldukça değiştiğini, gençlerin Facebook profillerinden neredeyse vazgeçtiklerini, Instagram profili oranının %72'ye yükseldiğini, daha önce %41 olan Snapchat kullanımın %69'a yükseldiğini, %85'inin YouTube sayfası olduğunu, %33'ünün Twitter'ı etkin olarak

takip ettiğini ve en az haftada bir twit attığını, %33'ünün Google Plus'ta, %24'ünün Vine'da ve %14'ünün ise Tumblr'da yer aldığını bulguladılar (https://www.theguardian.com/technology/2018/jun/01/facebook-teens-leaving-instagram-snapchat-study-user-numbers). Çocukların %11'i de diğer sosyal medya ağında gezinmekteler.

Livingstone ve arkadaşlarının 2011 bulgularına göre ise, 9-16 yaş grubundakilerin ortalama %59'unun sosyal ağ profili bulunmakta ve ortalama 100 kişilik bir sosyal ağı kullanmaktadırlar. Sosyal ağların en çok Hollanda (%80), Litvanya (%76) ve Danimarka'da (%75), en az Romanya (% 46), Türkiye (% 49) ve Almanya'da (% 51) popüler olduğu bir dönemde, sosyal ağlar 9-10 yaşlarındaki çocukların % 9'unu, 11-12 yaş aralığının % 49'unu, 13-14 yaş aralığının %73'ünü ve 15-16 yaşların %82'sini kapsayan bir yayılım göstermektedir.

Çocukların sosyal medyada yetişkinlerden daha net ve tutarlı davranışlar sergilediklerinin de altının çizilmesi gereklidir. Örneğin, Livingstone ve arkadaşlarına göre, (2011) 11-16 yaş arası çocukların çoğu, iletişim kurmak istemedikleri kişilerden gelen mesajları (%64) engelleyebilmekte veya çevrimiçi bir güvenlik önlemini kullanabilmektedir (%64). Çocukların çoğu sosyal ağ profilindeki gizlilik ayarlarını değiştirebilmekte (%56) ya da kalitelerini değerlendirmek için çeşitli web sitelerini karşılaştırıp (%56) gerektiğinde spamları engelleyebilmektedirler (% 51). Sosyal medya ve internet araçları kullanımında anne babalarından daha yetkin olduklarını düşünenlerin oranı ise (%31) son derece alçakgönüllü bir noktada durmaktadır.

Burada düşünülmesi gereken sorular şunlar olabilir: Çocuklar ne zaman bu kadar yoğun medya kullanabilecek kadar donanımlı birer medya okuryazarı oldular? Çocukların bu kadar farklı mecralarda farklı kimlikler oluşturmaları parçalanmaları anlamına gelmiyor mu? Ya da farklı mecralarda da olsa, kendilerini bu kadar çok yinelemeleri ne kadar doğru? Neden bunca çeşitliliğe ihtiyaç duymaktalar? Bilgi kirliliğinin temelinde çocuklar da yer almakta mıdır?

Medyadaki imgelerine bakıldığında, çocukların medyayı biraz farklı kullandıkları oldukça açık bir biçimde görünmektedir. Öykünün bir diğer parçasını başka bir medya ortamında bulunabilmesini isteyen ve medya ortamlarında devinen **geçişimli medyanın** (*transmedia*) yaptığı gibi, bireyler de farklı medya mecralarında kimliklerinin, umutlarının ya da kaygılarının farklı yönlerini sergilemektedirler. Sosyal medya da bunu dilercesine farklı bireyleri mecralara çekerek bu şekilde parçalanmalara zemin hazırlamaktadır. LinkedIn'de profesyonelliklerin paylaşımını, eski güzel günlerin Facebook'ta arkadaşlarla anılmasını, ne kadar ne kadar güzel fotoğraf çekilebildiğinin Instagram'da sergilenmesini, günlük duygu ve eylemlerin ise WhatsApp'ta paylaşılması, oyun oynamak becerisini sergilemek için Pubg önerilmektedir. Ancak hiçbir sosyal medya platformu kişilerin bütünlüğünü gösterebilecek denli yetkin ve

derin değildir aslında. Yetişkinlerin bir anlamda kendilerince başarabildikleri bu tür bir "parçalanma" konusu gerçekten çok önemlidir. Henüz sosyal medya ortada yokken bile, çoğu anne baba ve öğretmen çocukların evde farklı, okulda farklı davrandıklarından adeta kişilik değiştirebildiklerinden yakınmaktaydı. Kimliğini arama sürecindeki çocuk, kim olabileceğini, neye dönüşebileceğini deneme yanılma yolu ile bulmaya çalışırken, gerçek yaşamda bir tür parçalanmışlık da yaşayabilmektedir. Çocuk açısından 'evdeki ben' ile 'okuldaki ben'i birleştirebilmek oldukça uzun zaman alabilmektedir. Şimdi, başka tür parçalanmışlıkları da teşvik eden medya yalnızca bu parçalanmışlığı sarıp sarmalayan bir işlev yüklenmekte, adeta bu parçaların sergilenebilmesi için farklı platformlar üretmektedir. Parçalanma yalnızca kimliğin bölünmesi anlamına gelmemektedir, bireyin en mahrem detayları bile parçalanmışlığın kurbanı olabilmektedir. Cinsiyet seçiminde, evli ya da ilişkisi olup olmadığına varan farklı profiller oluşturabilme seçeneği, sanki insanları farklı kostümleri denemeye çağırmaktadır. Oyunlarda seçilen 'avatar' ya da kim olduğunuzu gizleyen rumuzlar, bireylerin kendilerini kız ya da erkek olarak tanıtabileceği olanaklar yaratırken bu parçalanmışlığa zemin de hazırlamaktadır. Çocuklar, bir yandan geleneksel medyayı aileleri ile birlikte paylaşırken, diğer yandan, sosyal medyada kendilerini daha farklı ifade etme olanakları bularak, hatta yaşamın farklı yönlerini farklı mecralarda farklı biçimlerde sergileyebilmektedirler. Hem farklı görünmek, hem akranlarını şaşırtmak hem de kendilerince bazı denemeler yapmak oldukça cazip görünmektedir.

"Kırık aynalar" kuramı ilk kez Wilson ve Kelling tarafından dile getirilmiştir (1982). Yazarlar, kuramlarını "Bir kaç camı kırık dökük bir bina düşünün. Eğer camlar zamanında tamir edilmezse, kimi insanlar başka camları da kırmakta bir sakınca görmeyecektir. Bu şekilde devam ettiği görüldüğünde, binaya daha büyük zararlar vereceklerdir. Sonunda bina ve binanın bulunduğu o sokaktaki diğer binalar, bir viraneye dönüşerek, yaşanamaz hale gelecektir" şeklinde sunmuşlardır. Buradaki duruma uyarlanacak olduğunda, bireylerin yaşamlarının belli bölümlerini kırıp sakladıkları, belli bölümlerini ise ön plana taşıdıkları, görünür kıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak, her biri farklı sosyal medyada görünür kılınan bu 'eksik kimlikler'in hiç biri gerçek kimliği, tam ve gerçek görüntüyü yansıtmamaktadır. Bu yüzden, aslında Wilson ve Kelling'in sözünü ettiği camı kırık dökük binaya benzemektedirler ve tamir edilmedikleri takdirde daha da harap olacakları öngörülmektedir.

Kişilerin, özellikle de çocukların henüz kendilerini tasarımlama sürecinde bu tür eylemler gerçekleştirmeleri her ne kadar normal görünse de, medya da sanki yaşamı belli parçalara bölmeye zemin hazırlamaktadır. Yemek yerken fotoğraf, şurada gezerken fotoğraf, birisiyle birlikteyken fotoğraf, en mutlu anlarımız, özel kutlamalarımız, mutsuzluklarımız gibi her duruma özel bildirimlerimiz sanki hazırda beklemektedir. Yetişkinler için tüm bunların ge-

rektirdiği zaman ve emek büyük bir yük olabilir ancak gençler için inanılmaz bir eğlence ve motivasyon kaynağı gibi görünmektedir (Singer ve Singer, 2011). Örneğin, günlük posta atma kapasitesi diye bir şey olup olmadığı da sorgulanmalıdır, çünkü 2009 yılı Nielsen araştırma sonuçlarına göre (Entner, R. 2010) Amerikalı çocuklar birbirlerine ayda yaklaşık 3200 mesaj göndermektedir (Zhao, Qiu ve Xie, 2012). Çin'li ve Güney Kore'li gençlerle yapılan çalışmalar, bu sayının günde 200'lere yaklaştığını söylüyor. Ancak, bu tür eğilimlerin toplumdan topluma değiştiğini vurgulamakta da yarar var. Çünkü, örneğin ülkemizde akıllı cep telefonu kullanımı ile birlikte yükselişe geçen GSM paket kullanımları çerçevesinde verilen SMS kullanımlarının çok büyük bir kısmının kullanılmadığı görülmektedir. Ya da WhatsApp'ın yazma özelliği yerine konuşma kaydetme özelliğinden yararlananların sayısı hiç de az değildir. Bunun da yine medya okuryazarlık bilgi ve becerileri bağlantılı olduğunun altını çizmek gereklidir. Bu veriler ışığında bakıldığında sosyal medyayı bu kadar yoğun kullanan gençlere alışmamız mı gerekiyor sorusu önemli bir sorudur. Günümüz gençleri, yaşamı medyanın içinde yaşar gibiler, her anları canlı yayın modunda! Böyle yaşamanın onlara nasıl bir doyum sağladığını sorgulamak gerekli. Ya da benzer şeyleri yaşayamayanlar için nasıl bir üzüntü ya da kıskançlık kaynağı haline gelip gelmediğini!

Uzmanlar bir yandan aslında bu kadar çok kişiyle normal anlamda arkadaş olunabilmesinin olanaksız olduğunu vurgulasalar da, çocuk bireyler sanal arkadaşlarına çok fazla, hatta gerçek arkadaşlarından daha fazla değer verebiliyorlar. Ancak bazılarının, sırf arkadaşlarına hava atmak ve sosyal medyadan daha fazla beğeni alabilmek için sanal arkadaşlar, takipçiler satın almaya yönelebildikleri de bilinmekte. Üstelik bu kadar arkadaş çokluğu ya da sürekli bir yarış ve meydan okuma (*challenge*), kendini ispatlama halinde olma durumu da onların psikolojisini oldukça olumsuz etkiliyor gibi görünüyor.

Medyanın etkisinin hem bireysel hem de toplumsal anlamda değerlendirilmesi gerekliliği ortadadır. Bireyin kullanım amacına göre medya seçimi, hızı, çeşitliliği ve sıklığı, yoğunluğu farklılık gösterebilirken, topluma yönelik bilgilendirme iletilerinin de hemen hemen aynı değerlendirmeler ışığında yönlendirilmesi gereklidir. Medya toplumları ne kadar hızlı bilgilendirirse, olumsuzlukların o kadar hızlı bir şekilde önüne geçilebilir. Daha önceki salgınlar sürecinde Xiao ve arkadaşları, medya etkisinin neredeyse salgın zirveye ulaştığında kapandığını gözlemlemişlerdi (Xiao, Tang ve Wu, 2015). Araştırmalar, medya kapsamının salgının zirvesini önemli ölçüde geciktirdiğini ve salgının şiddetini azalttığını göstermektedir. Ayrıca, medya etkileri, tüm salgın sırasında hastalık bulaşmasını azaltmada her zaman etkili olmayabilir, ancak salgının erken safhasında en büyük etkiye sahip, oldukça doğrusal olmayan bir şekilde açılıp kapanabilir. Ancak medyanın etkisi anında veya gecikmeli bir etki olabilir. Bu nedenle medyanın etkisinin ne

kadar etkin olacağı ve ne dereceye kadar etkin kalacağı son derece önemli ve halen tartışmalı bir konudur. Çünkü medya hemen anında etki bırakabilen özellikler taşıyabileceği gibi, etkilerinin yıllar sonra ortaya çıkabilmesi de mümkündür. Çocukluktaki medya kullanımı da etkileri yıllar sonra ortaya çıkabilecek bir süreç içermektedir.

Günümüze kadar etkin bir biçimde kullanılan medya yaklaşımları medyanın etkisini tahmin etmek haber kapsamı miktarına odaklanarak bunun izleyici üzerinde bir etkisi olabileceğini varsaymaktadır. Medya iletilerinin varlığı, etkiyi anlamak için önemlidir, ancak mesajların eksikliği diğer semptomları da ortaya koymaktadır (Xiao ve Wu, 2015). Uygulamada, medya etkisi, farmasötik olmayan müdahaleler (NPI'ler) (örneğin, fiziksel temas, izlemeden sonra karantina ve izolasyon) ve farmasötik müdahaleleri (PI'ler) (örneğin, aşılar, tedavi biçimleri) dahil olmak üzere diğer görünür önlemlerle birlikte hastalık kontrolünü (veya yayılmasını) etkilemektedir. Bunlar genellikle olumlu etkilerdir. Medyanın, vaka sayısına ya da vaka sayılarının değişim oranına ya da her ikisine birden yanıt vererek bireysel davranış değişiklikleri üzerinde etkisi olduğunu varsaymaktadırlar. Kısacası, bireylerin üzerindeki medya etkisine ilişkin öngörüler, bireylerin hastalanan vaka sayısından çok hastaneye yatan vaka sayısının değişme oranından daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Sonuçta hasta sayısını azaltmak mümkün değilse de, medya yolu ile en azından insanların hastalık hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarına ve akışın hafifletilmesine yardımcı olunabilmektedir. Bu da yine medya okuryazarlığının toplumlar ve bireyler için ne kadar önemli olabileceğini ortaya koymaktadır.

Şencan ve Kuzi (2020) araştırmalarında küresel *Covid*-19 tehdidini ve farklı ülke vatandaşlarının tahliyesini tartışmaktadırlar. Kılıç ve arkadaşlarına (2020) göre karantina ve izolasyon, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için yüzyıllardır kullanılan halk sağlığı önlemleridir. Karantina, bir enfeksiyona maruz kalmış ancak asemptomatik olan kişilerin ayrılmasıdır, izolasyon ise enfekte olmuş hastaların ayrılmasıdır. Pandemi gibi yüksek sayıda vakaların görüldüğü durumlarda gönüllü karantina tercih edilir hatta gerekirse zorunlu olabilir. Süreç içinde bu uygulamalar bireysel özgürlüklerde kısıtlamalara, etik ve yasal sorunlara yol açabilir. Bu yüzden izolasyon ve karantina yaptırımı yasalarla düzenlenir. Karantina kurallarına uymayanlar cezalandırılabilir. Ülkemizdeki izolasyon ve karantina uygulamaları Genel Hijyen Kanunu'nda tanımlanmıştır. Zorunlu ve gönüllü izolasyon süreçleri medyadan tüm topluma genel ve yerel anlamda aktarılarak gerekli önlemlerin alınması sağlanmıştır.

3.5. *Covid*-19 Pandemi Süreci Türkiye'deki Çocukların Yaşamında Neleri Değiştirdi?

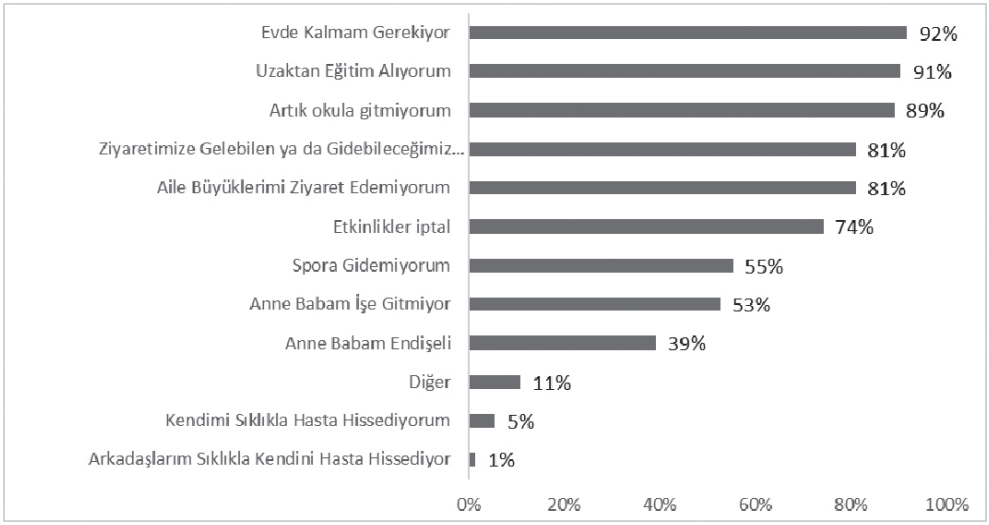
The International Central Institute for Youth and Educational Television at the Bavarian Broadcasting Cooperation, ile Prix Jeunesse Foundation uluslararası araştırmacılar ile 42

ülkede 9-13 yaş arası n=4.322 çocuğun katıldığı bir araştırma yapmıştır. "Çocuk, Medya ve *COVID*-19" araştırması çocuklara duyguları, coronavirüs hakkındaki bilgileri, medya kullanım alışkanlıkları ve medya kullanımı ve stresle başa çıkma yöntemleri üzerine sorular yöneltmiştir. Alan araştırmasının Türkiye bölümü İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nilüfer Pembecioğlu'nun koordinatörlüğünde gerçekleşmiş ve 2020 yılı 31 Mart ile 26 Nisan arasını kapsamıştır. Çoğu ülkenin karantina sürecinin doruk noktasında yapılan bu alan araştırmasında tüm dünya ülkelerinden katılan çocuklar çerçevesinde Türkiye örneklemi de 75 çocuk içermekteydi. Sayısal açıdan bulgular küresel kapsamda her ülkenin kesin bir temsili örneklemi olarak kabul edilemeyecek olsa da çocukların bu sıra dışı durumu nasıl algıladıklarına ilişkin bir fikir edinilmesini sağlamıştır (http://www.bronline.de/jugend/izi/english/publication/televizion/33_2020_E/Goetz_Mendel_Lemish-Children_COVID-19_and_the_media.pdf).

3.5.1. Temel Korkular

Çalışma çerçevesinde, Türkiye'de *Covid*-19 pandemi sürecinin çocuklar açısından neleri değiştirdiği irdelendiğinde, toplumsal ve fiziksel izolasyonun çocukların dünyasındaki temel etkilerinin korku ve endişe olarak belirlendiği ortaya çıkmaktadır. Verilere göre çocukların büyük bir çoğunluğu evde kalmayı **en büyük sorun** olarak algılamaktadır. Özellikle anne babası çalışan çocukların günlük yaşamlarında anne ve babalarına neredeyse hasret yaşadıkları bir gerçektir, ancak bazı çocukların hasreti pandemi sürecinde de devam etmiştir (https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/hemsire-anneleri-icin-sarki-yaptilar-video-6185622; https://www.haberturk.com/adana-haberleri/77308720-kucuk-talya-hemsire-annesine-bir-ay-sonra-kavustuadanada-4-yasindaki-talya-korona-virus).

Çocukların büyük çoğunluğunun anne ve babaları ile kısmen özgürce zaman geçirebilecekleri bir izolasyon süreci yaşadıkları da değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çocukların her birinin evde geçirdiği zaman diliminde mutlu olması beklenebilirdi, ancak, durum böyle olmadı. Çocukların çoğunun *Covid*-19 pandemi sürecinde evde kalmayı aileleri ile kaliteli zaman geçirmek olarak algılamadıkları bulgulanmıştır. Bunun yerine evde kalmanın kendileri açısından önemli bir sorun ve kısıtlama olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma sonuçları, Türkiye'de çocukların %92'sinin evde kalmayı büyük oranda dert edindiğini göstermektedir.

Şekil 4. Türkiye'deki Çocukların Pandemi Dönemi Sorunları

Türkiye'deki çocukların pandemi döneminde en büyük sorun olarak gördükleri konulardan biri okula gitmemek ve uzaktan eğitim almak olarak tanımlanmıştır. Çocukların %89'u artık okula gitmiyor olmalarını ve %91'i de uzaktan eğitim almayı pandemi sürecinin temel sorunları olarak görmektedir. Her ne kadar eğitimlerine medya üzerinden, e-eğitim şeklinde devam etmek pek çoğu için yeni ve eğlenceli olsa da çocukların artık okula gitmiyor olmalarının onların dünyasında iç karartıcı ve üzüntü veren bir noktada durduğu görülmektedir. Okul, çocuklar açısından bir kendini tanıma ve gerçekleştirme alanı olarak görülmekte, arkadaşları ile görüşebilme, bilgilenme ve sosyalleşme ortamı olarak değerlendirilmektedir.

Pandemi sürecinde çocukların okuldan, arkadaşlarından ve öğretmenlerinden uzak olmaları onların sosyalleşme sürecine çok önemli bir ket vurmuş gibi görünmektedir. Bunun yanında, pek çok çocuk açısından okul, çocuğun evden çıkabilme, fiziksel ve zihinsel olarak evden uzaklaşabilme sebebidir. Çocuk olarak fiziksel anlamda tek başlarına bir yere gidebilme özgürlüklerinin tek uygulama merkezidir okul. Her ne kadar, daha çok kırsal kesimde çocuklar doğa ve komşu, mahalle, bağ bahçe gibi kavramlarla daha yakın olsa da, kent odaklı yaşayan pek çok çocuk için oyun parkları bile ancak yanlarında bir yetişkinle gidilebilecek denetimli noktalardır. Dolayısıyla okuldan uzak kalmak onlar için hem fiziksel hem de duygusal gerçek bir izolasyon anlamına gelmektedir. Pandemi döneminde Türkiye'deki çocukların uzak kalma, derslerine yetişememe ve birşeyleri eksik yapmış olma gibi korkuları son derece önemlidir, çünkü çocukluğun eğitime ne kadar inandığını, bağlandığını, güvendiğini ve gelecekçi bir bakış açısıyla yaşamı algıladığını göstermektedir. Başka ülkelerin temel çocukluk korkularından

örnekler vermek gerekirse, Burnham'ın yaptığı araştırmaya göre, (2005:83) Amerika'da 11-14 yaş çocuklarının temel korkuları arasında kızlar için tecavüze uğramak, erkekler için ise AIDS olmak en yüksek düzeydeki korkular olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, yaş ve cinsiyet faktörünün getirebileceği değişimler olduğu da unutulmamalıdır. Korkular çerçevesinde cinsiyet farkının nasıl da önemli olabileceği aşağıdaki tablolarda net bir biçimde görülebilmektedir. Örneğin, 11-14 yaş grubunda kızların en büyük korkusu tecavüze uğramak iken, karma grupta ortaya çıkan en yüksek korku AIDS korkusu olmaktadır.

Korkular	**7-10 Yaş**	**11-14 Yaş**	**15-18 Yaş**
Kaçırılmak	76.5	59.6	--
Kendisinin öleceğinden korkmak	76.0	58.8	44.9
AIDS	74.2	75.5	70.5
Nefes alamama korokusu	73.3	63.8	59.1
Bir silahla tehdit edilme korkusu	71.1	59.1	49.0
Bir araba ya da kamyonun çarpabileceği korkusu	70.8	54.3	
Tehlikeli ya da kötü ilaçlar alma korkusu	67.9		
Katiller	66.5		
Ailden birinin ölüyor olması korkusu	66.2	52.9	44,4
Fırtınalar /Hortumlar / Kasırgalar	61.5		
Tecavüze uğrama korkusu		59.5	59.8
Nukleer Savaş		50.6	43.0
Hareket halindeki bir araçtan açılan ateş sonucu hayatını yitirmek		50.2	
Bir savaşta savaşma korkusu			43.6
Yüksek bir yerden düşme korkusu			43.2
Kendisinin ya da erkekse kız arkadaşının hamile kalması korkusu			43.2

Korkular	**Kızlar**	**Erkekler**
Tecavüze uğramak	80.2	
AIDS	77.8	67 8
Nefes alamamak	70.9	57 8
Kaçırılmak	68.9	41.9
Silahla tehdit edilmek	67.8	47.5
Kendisinin öleceğinden korkmak	64 1	53.4
Katillerden	63.7	
Bir araba veya kamyon tarafından çarpılmak	60.7	46.8
Yüksek bir yerlerden düşmek	59.4	
Hareket halindeki bir araçtan açılan ateş sonucu hayatını yitirmek	58 8	
Tehlikeli / uyuşturucu ilaçlar almak		47.7
Aileden biri ölmesi		46.8
Nükleer savaş		46 8
Kız arkadaşımın hamile kalması		42.4

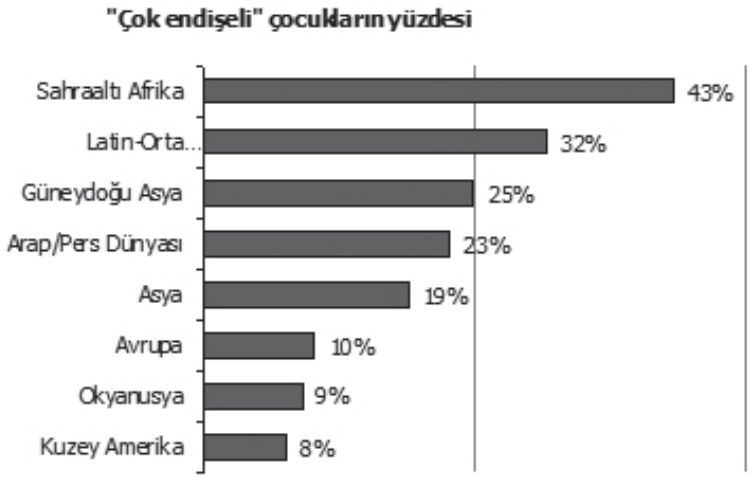
Şekil 5. Çocukluk Korkuları ABD (Kaynak: Burnham, 2009:84'den uyarlanmıştır)

Burnham'ın araştırması (2009) çerçevesinde sergilenen korkuların temel kaynaklarına inildiğinde, bunların da genel insan korkuları olmayabileceği, çevreden ya da büyük olasılıkla medyadan sıklıkla duyulan şeylerin zaman için korkuya dönüştüğü, belli bir yaştan sonra bu korkuların bırakılıp başka korkular edinildiği düşünülebilir. Örneğin, hareket halindeki bir araçtan açılan ateş sonucu hayatını yitirmek korkusu, genelde tüm çocukların yaşadıkları çevre ya da toplumsal örüntülerle ortaya çıkabilecek bir korku türüdür, kendiliğinden ortaya çıkması beklenemez. Örneğin, tecavüze uğrama korkusu 7-10 yaş aralığında hemen hiç görünmezken, birdenbire 11 yaşından itibaren görülmeye başlamakta ve yaş ilerledikçe arttığı görülmektedir. Nükleer savaş olabileceğinden korkmak ise, neredeyse tümüyle medyanın yarattığı bir tür korkudur denilebilir.

Çocukların pek çoğu, pandemi sürecinde alışageldikleri arkadaş ve akraba ziyaretlerinden uzak kaldıklarından yakınmakta ve göremedikleri arkadaşlarını, aile büyüklerini özlediklerini ifade etmektedirler. Çocukların iletişim kurabilecekleri, anlayabilecekleri ve anlaşabilecekleri bireylere duydukları özlem, yanında olmaktan mutluluk ve güven duyabilecekleri bireylerden uzak kalmaları onlarda neredeyse travmaya yol açacak denli önemli etkiler bırakmıştır. Türkiye'deki çocukların %81'i ziyarete gelebilen ya da ziyaretine gidebilecekleri arkadaşlarının bulunmamasından yakınmaktadır. Benzer şekilde çocuklarınn %81'i aile büyüklerinin ziyaretine gidememekten ya da onlarla görüşememekten dolayı üzüntü duymaktadır (Örneğin: https://www.cnnturk.com/video/turkiye/koronavirus-nedeniyle-goremedigi-dedesi-icin-gozyasi-doktu).

3.5.2. Daha Fazla Korku Nedeni

Çocuklar, çocuk olmanın doğası gereği fiziksel etkinliklere önem veren ve sürekli hareket halinde olan bireylerdir. Daha önceden planlanmış etkinlikleri iptal edildiği ya da boş zaman etkinliklerine ve spora zaman ayıramadıkları için üzülenlerin oranı da oldukça fazla görünmektedir. Bu nedenle, belli bir süreliğine de olsa, fiziksel etkinliklere katılamamanın (konser, etkinlik, tiyatro, müzik gibi) üzüntüsünü dile getirenlerin oranı %74, spor yapamadığı için üzülenlerin oranı ise %55'tir. Çocukların %53'ü anne babalarının işe gitmemeleri nedeniyle endişelendiklerini belirtirlerken, %39'u ise ebeveynlerinin endişeli olmalarından dolayı kaygılandıklarını dile getirmektedirler. Diğer nedenlerden dolayı endişe ve kaygı hissedenlerin oranı %11 iken, katılımcıların yalnızca %5'i kendisini hasta fiziksel ya da psikolojik anlamda hissettiğini, %1'i de bir arkadaşının hasta olduğunu ifade etmektedir. Bu da temelde, çocukların sağlık koşullarının iyi olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

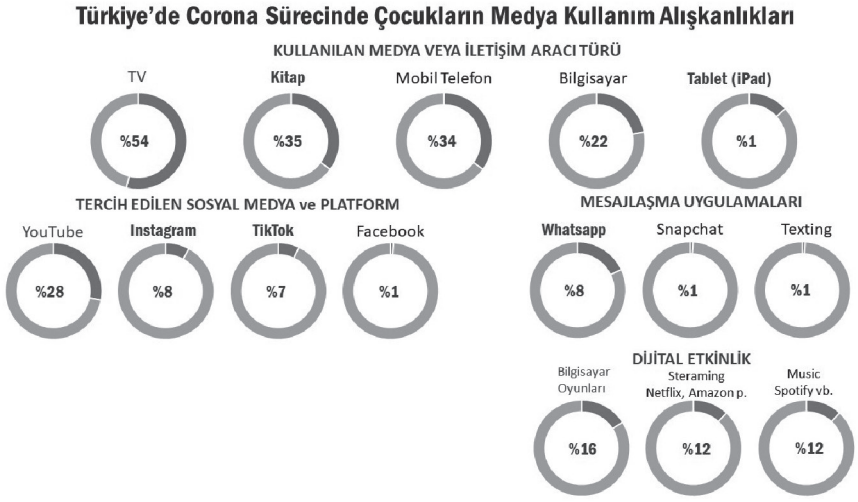

Şekil 6. Pandemi Sürecinde Farklı Coğrafyalardaki Çocukların Endişe Oranları

Araştırmanın genel sonuçları, dünya çapında ankete katılan her çocuğun hayatında radikal bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Çoğu artık okula gitmeyen ve anne babaları evden çalışan bu çocuklar için, ev dışında spor ile eğlence etkinliklerine katılım da pek olanaklı görünmemektedir. Tüm bunlar çocuğun endişe oranını artıran etkenler olarak değerlendirilebilir. Ankete katılan çocukların yarısı *Covid*-19'dan dolayı endişe duymakta olduklarını ifade etmişlerdir. Endişenin dozu ile ilgili değerlendirmeler söz konusu olduğunda, "Çok endişeli" olan çocukların oranının ülkeden ülkeye değişim gösterdiği belirlenmiştir. Endişe, her ne kadar bireysel bir unsurmuş gibi görünse de toplumsal genel bir eğilimden, medyanın ve medya okuryazarlığı oranının buna katkıda bulunan bir faktör olduğundan söz edilmesi gereklidir. Ülke oranları göz önünde bulundurulduğunda, endişe oranları örneğin Avusturya (%2) ve Almanya'da (%3) oldukça düşükken, örneğin Tanzanya'da (%75) çok yüksek bir oranla karşılaşılabilmektedir. Türkiye söz konusu olduğunda, Türkiye'deki çocukların endişe oranı %24'dür ve bu oranla Avrupa ortalamasının oldukça üzerinde (iki katı) görünmektedir.

Korku ve endişe daha çok psikoloji ile ilgili kavramlardır ancak, önemli tehlikelerden biri çocukların içinde bulundukları bilişsel tehlikedir. Travma durumlarında çocukların bilişsel niteliklerinin zayıfladığı, gerilediği ya da bir daha geri döndürülemez nitelikte hasara uğrayabileceği söylenebilir. Çocukların pandemi sürecinde maruz kaldıkları bilgi bombardmanı sonrasında kendilerini bilgiye kapatmaları bile olağan sayılabilir. Bu risk çemberi çerçevesinde en iyileştirici şeyin yine medya olabileceğine de dikkati çekmek gereklidir. Çünkü çocuklar kendilerini avutmak, kendilerini ve değerlerini yeniden keşfetmek için medyadan çok yardım almayı yeğler gibi görünmektedirler. Aşağıda, pandemi sürecinde Türkiye'deki

çocukların medya kullanım alışkanlıkları yer almaktadır. Bu oranlar, çocukların daha çok televizyon yayınlarına maruz kaldığını göstermekle birlikte, örneğin kitap okuma alışkanlıkları açısından umulandan fazla bir artış, bilgisayar kullanımında ise umulmadık bir düşüş gözlemlenmektedir.

Bu dağılım, çocukların normal zamanlarda evde yalnız başlarında kaldıkları zamandaki medya kullanımından biraz daha farklı bir dağılım göstermektedir. Bu da evde anne babaları, belki büyük ya da küçük kardeşleri ve başka aile üyeleri ile birlikte kalınmasından kaynaklanan bir farklılık taşıyor olabileceği, az ya da çok denetimli bir medya kullanımının söz konusu olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, hemen tüm dış dünya bağlantısının medya üzerinden sağlandığı günümüzde, tüm bilginin, öğrenmenin, geleneğin, ailenin ve neredeyse tüm değerlerin yerini medyanın almış olduğunu, çocukların bunları yanlızca taşıyan değil üreten bir konumuna geçme noktasında olduğunu vurgulamak gerekir.

Şekil 7. Türkiye'de Pandemi Sürecinde Çocukların Medya Kullanım Alışkanlıkları

Araştırma verilerinden televizyon izlemenin en azından pandemi sürecinde en popüler medya kullanım alışkanlığı olduğu anlaşılmaktadır. Ardından, günümüz çocuklarının artık unuttuğunu düşündüğümüz bir medyanın gündeme geldiği, kitap okuma alışkanlığının salgın sürecinde daha belirginleştiği görülmektedir. Görünüşe göre, pandemi sürecinde, televizyon ile birlikte YouTube, Instagram ve TikTok gibi platformlar ile Netflix gibi film platformları ve istendiğinde izleme (video on demand) hizmetleriyle birlikte içerik izlemek çocuklar için en yaygın etkinlik konumunda olmuştur. Bununla birlikte, çocukların genel anlamda online ya da

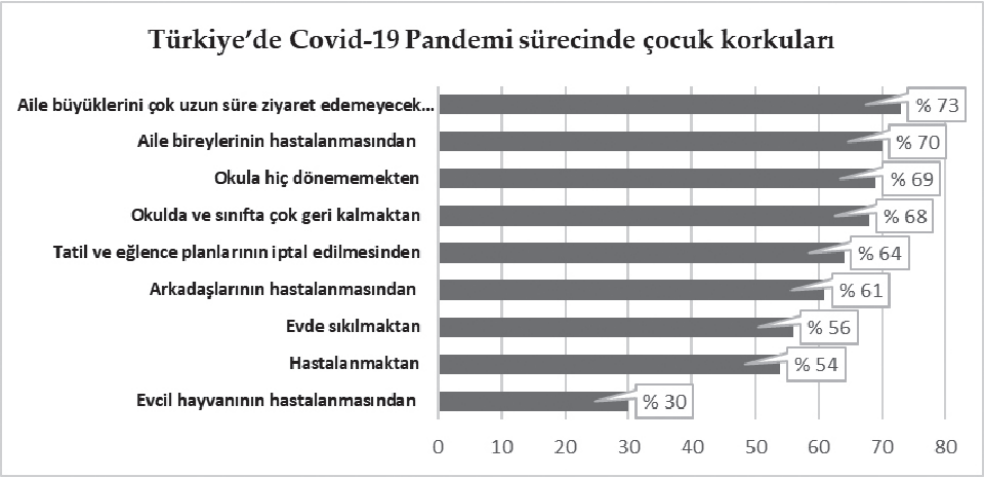
offline bilgisayar oyunları ile çok fazla vakit geçirmedikleri, benzer şekilde müzik dinlemeye de çok yoğun zaman ayırmadıkları görülmektedir.

Medyanın da etkisiyle pandemi sürecinin oldukça yoğun bir endişe ve kaygı sürecini gündeme getirdiği ve körüklediği görülmektedir. Araştırma, çocukların korkularını da ortaya çıkarmaya ve onları endişelendiren şeylerin neler olduğuna da odaklanmaktadır. Korku kavramı, gerek içerik anlamında gerekse yoğunluk anlamında ülkeden ülkeye farklılıklar sergilemektedir. Türkiye'deki çocukların en büyük korkularından biri bir aile fertlerinin hastalanması ve büyükanne-büyükbaba gibi aile büyüklerini uzun bir süre göremeyecek olmanın getirdiği korkulardır. Bu korkuların temel anlamda, dünya çapında benzer oranlarda karşılaşılan korkular olduğu belirlenmiştir. Çocukların kendilerinin ya da evcil hayvanlarının hastalanabileceği korkusu ise ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Dünya genelinde çocukların korkularına bakılacak olduğunda, çocukların %83'ünün aile bireylerinden birinin hastalanmasından korktukları görülmektedir. Çocuklar, aile büyüklerini göremeyecek olmaktan da büyük bir korku ve endişe duymaktadırlar (%83). Çocukların büyük bir çoğunluğu (%75) tatil ve eğlence planlarının iptal olması nedeniyle kaygı duyduklarından, bir o kadarı da arkadaşlarının hastalanmasından endişe ettiklerinden (%75) yakınmaktadırlar. Okul kavramının çocukların dünyasında çok özel bir yere sahip olduğu araştırma sonuçlarında çok net bir şekilde görülmektedir. Böylesi bir hastalık ve belirsizlik ortamında kaygı duyulabilecek onca şey varken, çocukların %62'sinin okul ve derslerinden uzak kalmaktan korktuklarını ifade etmeleri, son derece önemli bir eğitim bakış açısını beraberinde taşımaktadır. Hatta çocukların %55'i bir daha okula gidemeyeceğinden korkmaktadır.

Şekil 8. Dünya Genelinde Pandemi Sürecinde Çocuk Korkuları

Türkiye bağlamındaki çocuk korkularına bakıldığında ise, korku sıralamasının değiştiği görülmektedir. Bu da korku, kaygı, endişe gibi kavramların sosyal bağlamlarla ortaya çıktığın güçlendiren bir bulgudur. Çocukları en büyük korkusu aile büyüklerini çok uzun süre ziyaret edemeyecek olmak, onları görememektir. Bu da çocukların hem aile sadakati ve değerleri açısından diğer toplumlardan biraz daha fazla geçmişe dönük ve yaşlılara değer veren bir noktada durduğunu göstermekte. Büyük bir oranla, çocukların, anne babanın çalışması durumunda kendilerine bakım sağlayan anneanne, babbabaanne gibi aile büyüklerini çok sevdiklerini de göstermektedir. Aile büyüklerinin hemen altında yer alan en büyük korku ise aile bireylerinden birinin hastalanması korkusudur.

Şekil 9. Türkiye'de *Covid*-19 Pandemi Sürecinde Çocuk Korkuları

Çocukların en büyük korkularından biri, aile bireylerine bir şey olmasıdır. TAYA 2014 sonuçlarına göre, Türkiye'deki çocuklu çekirdek ailelelerin oran %52.9'dur. Ailede tek çocuk sahibi olan ailelerin oranı ise %16.5'tir. Bu da %36.4 ailenin birden fazla çocuğu olması anlamına gelmektedir. Elbette, aile üyeleri yalnızca anne baba ve çocuklardan oluşmayan aileler de bulunmaktadır. Ailelerin %12,5'inin geniş aile tipine sahip olduğu bilinmektedir.

Çocuklar okul ya da oyun alanı gibi aynı fiziksel ortamı paylaşmasalar ve hatta ayrı olsalar da arkadaşlarını takip etmektedirler. Araştırma çerçevesinde, arkadaşlarının hastalanabileceklerinden endişe edenlerin oranı %61'dir. Çocukların %56'sı evde oturup sıkılmayı sevmediğini ifade etmekte ve şimdilik uzak olsalar da %68'i okulda ve sınıfta çok geri kalmaktan ve %69'u okula yeniden geri dönememekten endişe ettiklerini ifade etmektedirler. Çocukların %64'ü tatil ve eğlence programlarının iptal edilmesinden endişe etmektedir. Buradan çocuk-

ların okulu ve tatili, aile ile birlikte olunan özel bir dönem olarak yaşamlarının bir parçası olarak gördükleri anlamı çıkarılabilir. Buradaki önemli konulardan biri de çocukların gerçekten hassas varlıklar olduklarıdır. Sıralamaya bakıldığında, çocukların %30'unun evcil hayvanının hastalanmasından endişe ettiği görülmektedir. Araştırmada, bazı çocukların, evcil hayvanlarını en az kendileri kadar hatta daha fazla önemsedikleri görünmektedir. Bu da, çocukların empati oranlarının son derece yüksek olduğunu, kendi hastalanma riskinden çok arkadaşının hasta olabileceği endişesinin bile daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Covid-19 pandemi sürecinin çocuklara getirdiği bir şey varsa, o da çocukların tehlike altında oldukları gerçeğidir. Her ne kadar virüsün çocuklara bulaşma riski çok düşük görünse de, bir yandan çocukların hastalığın artışına bulaştırma yoluyla katılabileceklerinden dolayı okullar tatil edilmiş ve küçük yaştakilerin sokağa çıkması bile yasaklanmıştır. Ancak bu durumun onları korumakla birlikte onları başka tehlikelerle de yüzyüze bıraktığı söylenebilir. Bir yandan sosyal mesafeyi ve sağlığı korumaya çalışırken bir diğer yandan insanların özellikle de çocukların psikolojisinde ne tür sorunlarla karşılaştıkları tam olarak değerlendirilmemektedir.

Bu süreç içinde, çocukların en çok etkilendikleri konulardan biri, birlikte yaşadıkları yaşlılardır. Türkiye'den araştırmaya katılan 9-13 yaş katılımcıların %27'si her gün ev dışında çalışmak ve işe gitmek zorunda olan biri ile yaşamakta olduğunu ifade etmektedir. %18'inin ise tek çocuk olması ve birlikte oynayabileceği bir arkadaşının olmaması onlar adına büyük bir sorun oluşturmaktadır. Katılımcıların %18'i ise yaşanılan mekânın çok gürültülü ve %15'i evin çok kalabalık olmasından yakınmaktadır. Katılımcıların %15'i küçük bir yerde kendisini sıkışmış hissetmektedir. Katılımcıların %14'ü ailesinin temel ihtiyaçlarını hatta yemek satınalmada zorluk çektiğini ifade etmektedir. Katılımcıların %9'u ise virüs kaparsa gerçekten çok hastalanabilecek yaşlı ya da hastalığı olan birileriyle yaşadığını ifade etmekteyken, %16'sı diğer sorunlardan endişe etmektedir.

Ursano ve arkadaşlarının aktardığına göre (1999), karşılaşılan bir travmaya tepki olarak geliştirilen davranışlar dört döneme yayılabilir. Birinci dönem, olayın ya da felaketin hemen sonrasıdır. Bu dönemde inanmamayı, korku ve şaşkınlığı içeren güçlü duygular vardır. Bu devrede, insanlar birbirine yardım etmeye çalışır, aile ve komşular ve belki de kurtarma personeli, en çok kullanılan destek sistemleridir. Bu sınıflamaya göre, pandeminin ilan edilişini takip eden ilk haftayı böyle bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. Özellikle çocuklar açısından, birden bire okullarının tatil edilmesi, evde kalmaları gereği onların olup bitenlere inanmasını zorlaştırmış, korku ve şaşkınlığa sürüklemiş olabilir. Ancak ilk şokun üzerinden günler geçmeden anne babalarının da işe gitmediği gerçeği ile karşılaşan çocuğun stress puanı artmaktadır. Ve ardısıra gelen diğer kısıtlamalarla dışarı çıkmanın, yemek almanın bile yasak olduğu, en yakın arkadaşlarını bile göremeyeceği bir dönem gündeme gelmektedir.

Ursano ve arkadaşlarının tanımladığı ikinci dönem, olaydan sonraki ikinci hafta başlayıp birkaç ay sürebilmektedir. Bu dönemde yaşamı yeniden inşa çalışmaları başlamıştır, olayın üzerinden zaman geçmiş, üzerinde düşünülmüş, ilk şok atlatılmıştır. Örneğin deprem gibi bir felakete uğrayan topluluğa dışarıdan yardımlar gelir. Dışarıdan başkalarına nasıl göründüğü daha geniş bir çerçeveden olayın değerlendirilebildiği bir dönemdir bu. Bu uyum döneminde inkar ile rahatsız edici belirtiler birbirini izleyebilir. Tümüyle, çevrenin katkısı ve bireyin uyumlu katılımı ile şekillenen bu dönemin başında rahatsız edici belirtiler, son kısmında ise inkar daha belirgindir. Bu dönemde bulantı, yorgunluk, kızgınlık, ilgisizlik gibi fiziksel belirtiler davranışsal tepkiler de ortaya çıkabilir. Doktorlara başvuru durumu söz konusu olabilir. Çocuklar açısından değerlendirildiğinde, bu dönemde yalnızca içsel yaşadıkları korkular değil, diğelerinin korkuları da gündeme gelebilmektedir. Yalnızca yakın çevrede kimin hasta olduğundan ya da olabileceğinden öte, dünya haberlerinin de izlendiği ve küresel bir felaketle karşılaşıldığının bilincine varıldığı bir dönemdir bu. Belki arkadaş paylaşımları, sosyal medya kullanımlarının artışı bu dönemle eşleştirilebilir.

Üçüncü dönem ise, etkinin daha az yoğun ancak daha derin duyumsandığı bir döneme işaret eder ve bir yıla kadar devam eder. Burada verilen sözlerin tutulmamasını izleyen hayal kırıklığı baskındır. Felakete uğrayan topluluğun birlik duygusu azalır ve bireysel sorunlar öne çıkmaya başlar. Son dönem olan yeniden yapılanma ise yıllar sürebilir. Bireyler tekrar yaşamlarını düzene koyarlar. Bu dönemin de normalleşme dönemine denk geldiği söylenebilir. Birşeylerin belirginleşmesiyle birlikte bazı şeylerin belirginleşmemesi, içsel, sosyal ya da ekonomik gelgitlerle dolu bir belirsizlik döneminden söz edilebilir.

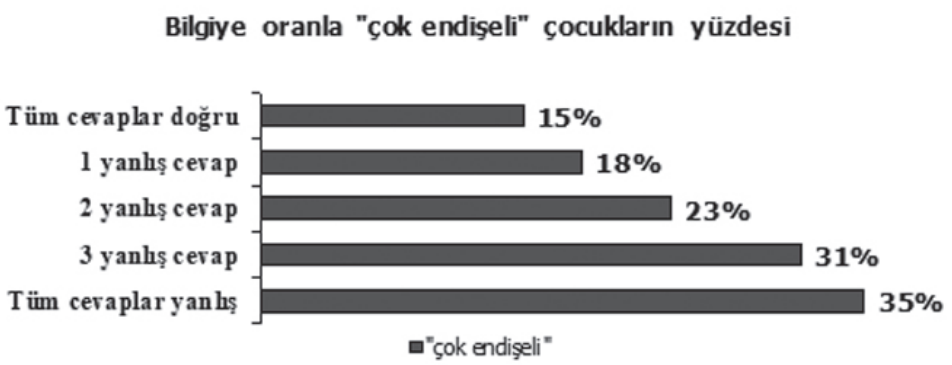
Sonuç olarak, açık ya da örtük bir tehdit ile ya da rahatsız edici bir olayla, durumla karşılaşan herkeste stress düzeyinin artması normaldir ve yine herkeste bir travma sonrası stres bozukluğu ortaya çıkabilir. Ancak her bireyin olaylara, durumlara, farklı şekilde yaklaşıp farklı tepkiler gösterebilmesi nedeniyle, stress düzeyinde de sonrasında bunun travmaya dönüşüp dönüşmemesinde de kişisel farklılıklar olabilir. Stres yaratan olayın bireyin ne denli yakınında bulunduğu da çok önemlidir. Yapılan çalışmalarda travmaya fiziksel olarak daha yakın olanların travmanın psikolojik etkilerinden daha fazla etkilendiği görülmüştür.

Ailenin stress ortamı ve stresin yok edilmesi ile ilgili önemli bir işlevi vardır. Stres ve travma yaratan durum ya da olaydan sonra evini, işini ve gelirini yitirerek ikinci bir travma yaşayan kimi aileler birbirine destek olurken, kimi ailelerde eşler arası tartışmalar ve şiddet olayları görülebilmektedir. Bu durum çocuklara da yansıyabilmektedir. Eğer ailenin üyeleri, anne baba kendi duygusal cevaplarını denetlemede zorlanıyorsa çocuklarına daha az yardımcı olacaktır. Kendi içinde ürettiği soruları yanıtsız kalan çocukların stress düzeyi artacak ve endişeleri kalıcılaşabilecektir.

Stresin düzeyi, geçici ya da kalıcı etki brıkap bırakmaması kişinin durum ya da olay sırasındaki duygu ve düşüncelerine de bağlı olabilir. Örneğin, olay sırasında ya da sonrasında öleceğini düşünüp düşünmediği, başka ölü ve yaralı insanları görüp görmediği, yakınlarını kaybedip kaybetmediği, olayın ani olması ve yaşamı tehdit düzeyinin de önemli olduğu belirtilmektedir. Toplum kişinin fiziksel ve duygusal destek sistemini oluşturduğundan toplumun geniş kesimini etkileyen, insanların iş kaynaklarını yok eden durum, olay ve felaketlerin daha fazla etki gösterdiği belirtilmektedir.

42 ülkeden 9-13 yaş arası 4,322 çocuğun katılımı ile gerçekleşen uluslararası anketin sonuçları gösteriyor ki coronavirüs hakkında ve virüse karşı kendilerini ve başkalarını koruma yöntemleri hakkında temel bilgisi olan çocuklar salgın sırasında daha az endişe duymaktadırlar. Öte yandan çocuklar "Sarımsak yemek coronavirüs'e yakalanmanızı engelleyebilir" gibi asılsız haberlere inanıyorlarsa, "çok endişeli" olma ihtimalleri daha yüksektir. Araştırma sonuçlarına göre çocukların %70'i sahte haberleri gerçek sanıp inanmaktadır. Burada belki de en ilginç olan medya okuryazarlık düzeyi daha yüksek gibi görünen 13 yaş grubunda sahte haberlerin gerçek olduğuna inanma oranının %29 olmasıdır. Bu oranlar medya okuryazarlığının yaşla ilgili olmadığını, tümüyle sosyal medya ve diğer medyadan akan haberlere maruz kalma durumu ile ilgili olduğunu çok daha fazla ön plana taşmaktadır. Önemli bir başka veri ise, çocukların, sahte ifadeleri gerçeklerinden ayırt etmelerinde de büyük bir eksiklik olduğunun ortaya çıkmasıdır. O kadar çok sahte bilginin arasında neyin gerçek olduğunu bulamayan %30'luk bir grup olduğunun da altının çizilmesi gereklidir. Bilgiyle ilgili soruların hepsini yalnış olarak yanıtlayan çocuklar ile tüm soruları doğru olarak yanıtlayan çocuklar arasında neredeyse iki kat korku farkı bulunduğu gerçeği de çok önem kazanmaktadır.

Burada önemli olan bir konu da çocuğun kırılgan ve savunmasız doğası ve kalbinin ne kadar yumuşak olduğudur. Aile üyeleri, yaşlılar ve arkadaşları hakkında neredeyse kendinden üç kat daha endişeli olabilen bir çocuğun durum hakkında yeterli bilgisinin eksik olması nedeniyle endişe yüzdesinin artabileceği çok açıktır. Konu ile ilgili olarak daha bilimsel ve somut bilgi anlamında çok şey bilenler daha az sıklıkla "çok endişe" duymaktadır. Bu çalışmanın çok açık olarak ortaya koymaya çalıştığı şey, korku ile bilgi arasındaki bağlantıdır. Çocukların virüs hakkında çok az şey bildikleri ve kendilerini bundan nasıl koruyacaklarını da çok az bildikleri durumlarda "çok endişeli" olma hali daha da artmaktadır.

Şekil 10. Dünya Genelinde Bilgiye Oranla 'Çok Endişeli' Çocukların Yüzdesi

Araştırmanın net bir şekilde ortaya koyduğu bir şey varsa o da korku durumunun bilgiyle olan doğrudan bağlantısıdır. Araştırmanın temel amaçlarından biri sahte haber, medya okuryazarlığı ve korku oranı arasındaki ilişkinin saptanabilmesiydi. Çocukların haberler ve sahte haberler arasındaki farkı anlayıp anlayamadıklarını ortaya çıkarmak kadar korkunun bilgi miktarı ile korelasyonunu kanıtlamak önemliydi. Bunu kontrol etmek için, katılımcılara neredeyse tüm dünyada görünen bazı sahte haberler ve bazı gerçeklere dayalı haberler hakkında birkaç soru soruldu. Veriler, çocukların yalnızca küçük bir kısmının sahte haberleri öngörebilecek bir medya okuryazarlığı düzeyinde olduklarını kanıtlamaktadır.

Çocukların virüs hakkında ve virüse karşı alınacak önlemler hakkındaki bilgisi ne kadar azsa o kadar yüksek bir korku söz konusu olduğu ve anket sorularına verilen yanıtların da o kadar yüksek "çok endişeli" oranında çıktığı görülmektedir. Bu da daha az bilgilenmiş çocukların daha "çok endişeli"olduğu anlamına gelmektedir. Sonuçta, çocuklar yalan/ sahte/ asılsız haberlere ne kadar çok maruz kalırlar ve bunlara inanırlarsa o kadar "çok endişeli" olmaktalar. Çocukların "çok endişeli" olma oranı örneğin "sarımsak *corona*'yı engelliyor" veya "*corona* virüs yabancı bir hükümet tarafından silah olarak kullanılmıştır" gibi bilgi kirliliği oluşturan haberlerle çevrelenmeleri ve bunlara inanmalarıyla artış göstermektedir. Buradan çıkarılan sonuç, somut ve bilimsel bilginin artışıyla birlikte durum hakkındaki bilinmezliklerin ve endişelerin azalması anlamına gelmektedir. Ancak tam tersine bilgi kirliliği arttıkça korku oranı da yükselmektedir.

Çocukların yaşının düşük olması durumunda, bu kadar küçük yaştaki çocukların gerçekleri yalanlardan ayırt edemeyecekleri düşünülebilirdi ancak 9 ve 13 yaş aralığı, çocukların kendilerince neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu anlayabilecekleri bir yaş aralığına denk gelmektedir. Bununla birlikte, haberlerin varlığı, çokluğu ve içeriği çocukları endişelendirmek için yeterli görünmektedir.

Covid-19 ve Medya içerikleri ile ilgili soruların genelinde çocukların bazılarının gerçekten çok endişelendikleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *Covid*-19 konusundaki haber yayınlarının kendisini endişelendirdiğini ifade eden çocukların oranı %62'e ulaşmaktadır. Bununla birlikte çocuklar artık bu konudan sıkılmış durumdadır ve medyada *Covid*-19 ile ilgili bir şey görmek, duymak, okumak istemeyenlerin oranı da %48'e ulaşmaktadır. Televizyon yayınlarının çocukların *Covid*-19 ile ilgili ihtiyaç duydukları tüm bilgileri sunduğunu düşünen çocukların oranı %47'ye ulaşmaktadır. Korku ve endişenin dışında, çocuklar için hazırlanan medya içeriklerinin *Covid*-19'u anlatmasını ve onları daha fazla bilgilendirmesini isteyen çocukların oranı da %62'ye ulaşmaktadır. Hatta verilen bilgilerle yetinmeyip, *Covid*-19 ile ilgili tüm bilgileri internette bulabildiğini ifade edenlerin oranı ise %66'ya çıkmaktadır.

Belki de bu noktada tartışılması gereken bir şey daha olduğunu vurgulamak gereklidir: Tıpkı kişinin farklı sosyal medya hesaplarında farklı yönlerini sergilemesindeki parçalanmışlık ya da kırık aynalar örneğindeki gibi bir türlü gerçek 'ben'i bir araya getirememesi gibi, pandemi sürecinde de farklı bilgi parçaları farklı medyada dolaşmaktaydı ve neler olup bittiğini anlama konusunda aslında insanları yeterince doyurmuyordu. İnsanlar, bu açlıkla her medyaya ayrı bir şekilde saldırdılar çünkü bilgiyi birinci elden alabilmek, gözlem yapıp deneyimleyebilmek engellenmiş ve fiziksel sınırlamalarla kısıtlanmıştı. Bu yüzden bilgi almanın tek olası yolu yalnızca kendi seçtikleri ve içeriğine güvendikleri medya aracılığıyla olabilirdi. Bireyler ya da toplumlar, kendileri gibi düşünen insanlardan oluşturdukları ağlarla, en azından sosyal medyada kendilerini güvende tutabileceklerini, en yakınlarından en gerekli bilgileri alabileceklerini düşündüler. Sosyal medya ise sahte haberler, videolar ve mizahla doluydu, üstelik hiçbiri çocuklar için değildi. Ayrıca, çocukların kendi başlarına her türlü medyaya ulaşabilmesi ayrıca bir başka risk oluşturmaktaydı. Bu hem izin verilemeyecek hem de çocukların daha da örselenmesine neden olabilecek bir şeydi.

Böyle zamanlarda dezavantajlı olmanın getirdiği bir tür şans faktöründen söz edilebilmesi de gerekiyor. Bu durum, büyük bir şehirde yaşamanın ve medyaya aşırı maruz kalmanın etkisi olarak da yorumlanabilir. Ve veriler, sahte haberler, bilgi kirliliği ile korku oranı arasında çok açık ve net bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır. Veriler, tutarlı, akademik, bilimsel bilgiyi alan ve paylaşanların sahte/yalan/asılsız haberlere inananlardan (dini, batıl fikirler) daha az korku ifade ettiklerini de kanıtlamaktadır. Çok çocuklu ailelerin, medyaya ve kendileri için sunulan gündeme pek ayak uyduramaması, takip edememesi, televizyon, bilgisayar, *Ipad* ya da cep telefonundan yoksun evlerde büyüyen çocukların haberlerden uzak kalması, kırsalda yapılacak işler yüzünden çocukların medyaya yeteri kadar zaman ayıramaması, çocuk nüfustaki endişenin oranını düşürdüğü ileri sürülebilir. Üstelik kırsaldaki insanların birbirlerini tanıyan,

sıcak ve kucaklayıcı doğası, annenin olmadığı zamanda onları doyuran bir 'komşuanne' kavramı bile endişelerini ortadan kaldırmaya yetebilir. Bu durumda daha varlıklı gibi görünen ve kentsel bir yaşamı olan ancak gerçekten bilmedikleri tanımadıkları birçok insan tarafından çevrelenen çocuklar, kentleşmenin olumsuz etkileri nedeniyle daha yüksek bir korku oranına sahip olabilirler. Etrafında tanıdıkları insanların eksikliği, içlerinde daha derin bir yalnızlık hissine ve güvenlik eksikliğine daha kolay dönüşebilmektedir. Katılımcıların aile büyükleri ile aile bireyleri ve onların sağlıkları hakkında çok daha fazla endişe duymaları ve onları öncelikli görmelerinin ardında belki de bu tür bir yalnızlık endişesi yatmaktadır. Bağlanma çocuklukta önemli bir faktör olduğundan, anne babalarını, aile büyüklerini ve tanıdıklarını, arkadaşlarını kaybetme düşüncesi onlara kendilerini güvensiz hissettirebilir. Bu nedenle, kendilerini en azından biraz keyif alabilecekleri medyaya bağlantılandırmak onları rahatlatan bir unsur olarak gündeme gelebilir. Sonuçta, kimliklerini, ailelerini, arkadaşlarını ve okullarını yapılandırmak açısından olduğu kadar bilgilerini yapılandırmak adına da medya onlara çok şey ifade etmektedir.

3.5.3. Medyadan Kaçış Yine Medyaya!

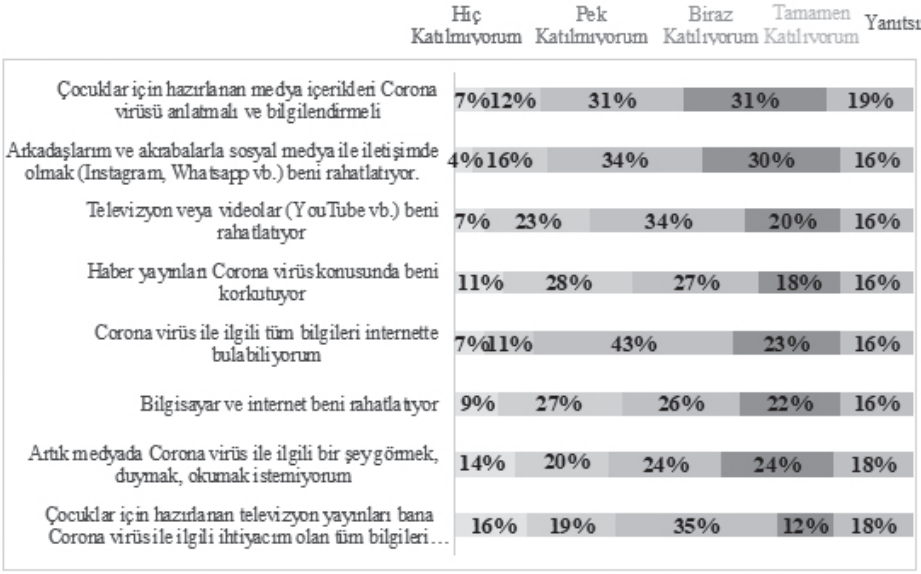
Stresin, aslında normal yaşamın bir parçası olduğu, karşılaşılan olaylara, durumlara geliştirilen tepkiler olduğu vurgulanabilir. Ancak, ayrıca, bireysel özellikler ile ilgili olduğu, stresle başetme konusunda geliştirilen bireysel mekanizmaların bireyin stress düzeyini denegelemede yardımcı olduğu belirtilmektedir. Bu demektir ki, aynı olayla ya da durumla karşılaşan bazıları bunu çok iyi bir biçimde dengeleyebilmektedir, bazılarının ise bu olay ya da durum nedeniyle dengesi bozulabilmektedir. Örneğin, endişe yaratan konu ile ilgili bilgi edinmeye çalışma, deneme girişiminde bulunma, olumlu biçimde kendi kendine konuşma, dikkatin başka yöne çevrilmesi, gevşeme ve düşünceleri durdurma gibi yöntemleri kullanan çocukların daha az endişe yaşadığı görülmüştür. Band ve Weisz'e (1988) göre, çocuklarda birincil ve ikincil başa çıkma modelleri vardır. Birincil başa çıkma modelinde, çocuk rahatsızlık veren uyaranı doğrudan değiştirmeye çalışır, örneğin kaçar. İkincil başa çıkma çıkma modelinde ise rahatsızlık veren uyaranın varlığı kabul edilir ve en az rahatsızlık hissedecek davranış bulunmaya çalışılır. Olaya ailenin, toplumun, bireyin yüklediği anlam olayın yaratacağı sonuçları etkileyebilmektedir. Bireylerin kendini sorumlu tutması veya önlenebilir olduğunu düşünüp sorumlu gördüğü kişilere yönlendirdiği öfke gibi konular önemlidir. Stresten kurtulmanın bir yolu çocuğun hissettiği suçluluk duygusundan bir şekilde kurtulmak olarak değerlendirilebilir, ama her çocuğun bunun için geliştirdiği kendine özgü bir yöntem olabilir.

İlginç bir gözlem, çocukların bu korkularını ya da bazılarını televizyon yolu ile yenmeye başlamalarıdır. Normalde anne-babanın çocuğu evde bırakıp gitmesi çocuğun istediği, arzu

ettiği ya da katlanabileceği bir durum olmasa da çocukların çoğu TV karşısında olduklarında bunu kabullenebilmektedir. TV çocuğa bir arkadaş, aileden biri gibi geldiği için, yalnızlığını pek fazla hissettirmediği için çocuk anne-babanın gidişini bir anlamda çok fazla umursamamaktadır. Aynı şey, hafta sonu alışverişine çıkan anne babanın çocuklarını eğlenebileceği bir film izlemesi için sinema salonuna bırakması durumunda da söz konusudur. Çocuk, anne babasının, yanlarında kendisi olmadan alışveriş etmesini, kendisini bir filme vererek kabullenmektedir (Pembecioğlu, 2001: 83).

Tüm bu süreç boyunca, medyanın çocukları epeyce etkilediği bazılarının bundan olumlu bazılarının ise olumsuz olarak etkilendiğini kabul etmek gerekiyor. Verilen haberlerin içeriği oldukça tatsız olduğundan, haber programlarından ve ulusal, uluslararası sağlık sorunlarından artık kaçmak ihtiyacı duyan çocukların, fiziksel olarak kaçabilecekleri başka bir alan olmadığı için medyadan kaçış yine medyaya kaçışa dönüşmektedir. Medya bir yandan onları endişeli, korkulu ve çaresiz kılarken, bir diğer yandan da onların sakin ve rahat olabilmelerini sağlayıp eğlenmelerine de neden olabilmektedir. Bu bağlamda, ankete katılanlar arasında bilgisayar ve internetin kendisini rahatlattığını düşünen çocukların oranı %48'e, televizyon veya videolarının kendisini rahatlattığını ifade edenlerin oranı ise %54'e ulaşmaktadır.

Helsper'e göre, çocuklar, kendilerini gelecekteki (ütopik, distopik, apocaliptic) senaryolarına hazırlarlar. Bir yandan, sürekli bir düş dünyasında "gerçeküstü" olasılıklar tasarlarlar, bir diğer yandan kendi kimliklerini ve yaşamlarının gidişatını oluşturmaya çalışırlar (1987). Çocukların ve gençlerin kendi istekleri ve korkuları çevre ve tanıma bağlantılarının ötesinde gerçekleşmektedir. Çocukların kendilerine sunulan dünyanın gerçek dışı unsurlarından arınmaları ve yaşamlarını gerçekçi bir şekilde sürdürmeleri beklenir. Yine de, yetişkinler tarafından "ciddiye" alınmazlar, böylece sosyo-politik açıdan onların katılımlarına olanak sağlayacak hiç bir fırsat sunulmamaktadır. Bu da çocukların yine kendi içlerine, düş dünyalarına kaçmaları bir neden oluşturmaktadır. Görünen o ki, çocukların artık kaçış planlarında düş kurmaya bile yer yok, medya onlar adına düşler kurup, farklı bir kaçış yöntemini uygulamalarına neden olabiliyor. Ancak, bunun ne denli sağlıklı olduğunun ayrıca tartışılması gerekli gibi görünüyor.

Şekil 11. Türkiye Örnekleminde Çocuklarda Medya Kullanımı Ve Corona İlişkisi

Çocuklar, pandemi sürecinde hep evde olduklarından, sıkıntıdan dolayı sık sık medyayla karşılaştılar, kendileri istemeseler bile medyaya maruz kaldıkları bir süreç yaşadılar. Ancak kendi seçimleri ile seçtikleri medya çerçevesinde de fiziksel hareketlilikleri kısıtlandığı için entelektüel bir hareketlilik seçmiş oldular. Bu bakış açısı ile çocukların arkadaşları ve akrabaları ile sosyal medya yardımıyla iletişimde olmanın rahatlık verdiğini söyleyen katılımcıların oranı %64'e kadar yükselmektedir. Bu da her ne kadar anaakım medya akışındaki iletiler tehlike ya da korku içerse de çocukların medyadan vazgeçmediğini, kendi medya ortamlarında kendilerini rahatlatma yolları bulabildiklerini ortaya koymaktadır. Bir diğer yandan, bu durum, geleneksel medya ve yeni medya arasındaki çelişki ve rekabetindaha farklı bir biçimde gündeme gelmesi anlamına gelmektedir. Genç nesil, dinamik yapısı ve kendi seçimlerine değer vermesi nedeniyle istenildiğinde işlevselleşen bir medyayı tercih ediyor gibi görünmektedir. Çalışmanın sonucunda temel olarak ortaya çıkan şey sağlıklı ve yeterli bilginin çocuklarda endişeyi ortadan kaldırdığı ve sahte/yalan/asılsız haberler ile bilgi kirliliğinin ise endişeyi arttırdığıdır. 2020 Mayıs'ında Almanya'da araştırma sonuçlarını açıklayan proje yürütücüsü Dr. Maya Götz, çocukların, korkutmadan ya da kaygıyı beslemeden durumu açıklayan ve kendilerine yönelik, güvenilir, yaşa uygun bilgi ve medyaya ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Olağanüstü şartlar, bireylerin ve toplumların yaşamsal anlamda tehlikede olduğu, acil bilgi ve belge paylaşımlarının gerektiği ve doğrudan eylem içeren durumlar olarak değerlendirilebilir. Örneğin deprem çığ düşmesi ya da bir başka doğal afet, zaman zaman

savaşlar ve çatışmalar, terörist eylemler bu türlü bir olağanüstü durum yaratabilir. Olağanüstü şartlar, etkilenen coğrafya, ülke, il, ilçe gibi farklı mekânlar içerebileceği gibi, daha farklı bir şekilde hava sahasını, deniz sahasını etkileyen olağanüstü şartlar da söz konusu olabilir. Söylemez'e göre, depremler, diğer doğal afetler, yoğun etki bırakan (tecavüz, saldırı, savaş, trafik kazası, bir yakının kaybı veya öldürülmesi gibi) diğer eylemler ve olaylar da insanlarda strese yol açmaktadır. Bu stres, normal olmayan bir duruma normal bir cevap olarak tanımlanabilir. Bu genelde geçici bir insan tepkisidir ama herhangi bir sebeple kalıcı olduğunda bir hastalığa dönüşebilir. Hasta olarak nitelendirilmemesi gereken pek çok normal bireyde de, benzer belirtiler özellikle ilk bir ay içerisinde ortaya çıkabilir. Amerikan Psikiyatri Birliği'ne göre, (1994) stresin süresine göre farklı değerlendirmeler gerekir. Bunlardan kişinin işlevlerini bozacak kadar şiddetli olanlar ilk bir ay için "Akut Stres Bozukluğu", bir aydan sonraki dönem için de "Travma Sonrası Stres Bozukluğu" olarak adlandırılır. Tam olarak tanı koyulabilmesi için, söz konusu bireyin uzmanlar tarafından takip edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Buradaki en büyük sorun, bireylerin yaşadıkları stresi zaman zaman fark edememeleri ya da tanımlayamamalarıdır. Stresin fiziksel ve duygusal yaşamda nelere neden olabileceğini bilmemeleri de çok önemli bir eksikliktir. Çocuklukta stress düzeyinin yükselmesi için mutlaka kötü bir şey de olması gerekmez. Çocukluğun ruh hali, her şey düzgün gitse bile endişelenecek birşeyler bulup dert edebilir. Örneğin yaşamdan ümidini kestiği için intihara ya da uyuşturucuya eğilim gösteren çocukların aileleri, çocukları için gereken herşeyi yapan anne babalar olduklarını söylemektedirler. İstanbul'da 2011 yılında yapılan bir çalışmada 0-11 yaş grubundaki çocukların %12'si herhangi belirgin bir sebebi olmasa bile günde en az bir kez ölümü aklından geçirdiğini ifade etmektedir. Günümüzde, Türkiye'de toplam intihar oranının %10 kadarını çocuklar oluşturmaktadır ve çocuk intihar vaklarının %75'i erkek çocuklardır. Depresyon – Kaygının zamana yayılmış halidir. Uzun süre devam eden derin üzüntü hali, durgunluk, güçsüzlük, isteksizlik, karamsarlık, konuşma ve hareketlerde yavaşlama şeklinde kendini ortaya koyar. Günlük yaşamda, kadınların %20'sinde, erkeklerin %10'unda, ergenlerin de %5'inde depresyon belirtileri görülmekte ve bu yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Beyin sürekli düşünür ve hisseder. Genel kanının aksine, beyin, yalnızca düşünmez, aynı zamanda duyumsar, hisseder ve bizi yönlendiren her zaman mantığımız değildir. Öfke, çaresizliğin sonucu olarak, bir tükenmişlik belirtisi olarak görülebilir. Tükenmişlik beynin entellektüel bölümü ile ilgili değil, duygusal yönü ile ilgili bir kavramdır. Beyin bir kez örselendiğinde yeniden sağlıklı düşünebilmesi çok zor, belki de olanaksızdır. Bu yüzden, tüm önlemlerin beyin hasar görmeden alınabilmesi, bireyin yaşam kalitesi açısından önemlidir. Günlük 20 dakikalık yürüyüşten sonra beynin çalışma biçimi ile edilgen bir durumda duran

bireyin beyninin çalışma biçimi birbirinden farklı olacaktır. *Covid*-19 pandemi sürecinde çocukların ve yetişkinlerin fiziksel hareketliliklerinin engellenmiş onların entellüktüel anlamda gelişimlerini bozacak, sağıklı ve yaratıcı düşünmelerini engelleyecek kadar önemli bir ket vurmaktadır. Pembecioğlu'na göre, "Uzlaşma", çocuğun hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bir şeyin yerine bir başka şeyin konulmasıdır uzlaşma. Oyun sırasında arkadaşa verilen bir oyuncak, onun oyuncağı ile de oynanabilmesi anlamına gelir. Çizgi film izledikten sonra ödevin yapılması, arkadaşlarla parkta oynadıktan sonra odanın toplanması gibi, her etkinlik, bir diğer etkinliğin gereğidir. Sinemaya istenilen bir filme gitme, daha sonraki günlerde uslu durmayı gerektirir. Çocuklukta edinilen uzlaşım yöntemleri, yetişkinlikte de süreceğinden, anne-babaların çok dikkatli olması ve disiplinden ödün vermeden, ve karşılık beklemeden verebilmeyi de öğreterek çocuklarıyla uzlaşmaları gerekmektedir. (Pembecioğlu, 2001:99). Uzlaşılamayan noktalar, çocukta strese neden olur. Uzlaşılamayan konular genellikle iletişimin yeterince iyi bir biçimde kurulamadığı ya da gerçekleştirilemediği konulardır. Bazı konularda çocukların uzlaşımı da olası değildir, çünkü çocuk kendi mantık çerçevesi içinde bir uzlaşım yolu ararken, yetişkin de kendi değerlendirmelerine göre uzlaşım yöntemleri önerecektir. Sonuçta stres kaçınılmazdır. Bazı olayların çocuğun stres düzeyini nasıl etkilediği puanlandırılmıştır. Olumlu ya da olumsuz etkilenim söz konusu olduğunda, 100 toplam puandır. Stres dozu 150'ye kadar yükselmiş ise, çocuk gereğinden fazla stres altında demektir, uyumsuzluk örnekleri gösterebilir. Toplam puanı 150-300 arasında olanların sürekli bir gözlem altında bulunmaları sağlanmalıdır. 300'ün üzerindekiler ise acil tedaviyi gerektirmektedir.

Çocuklarla ilgili olarak stress yaratan etmenler göz önünde bulundurulduğunda, olumlu ve olumsuz stress puanlarından söz edilebilmesi mümkündür. Örneğin, çocuğun anne babasının ayrılması kadar birleşmesinin de aynı derecede stress yarattığı bulgulanmıştır. Listede belirtilmemiş olsa da pandemi sürecindeki fiziksel hareketlilik sınırlılığı eve temel yiyeceklerin alınmasını bile etkileyen bir noktada durmaktadır. Stres yaratabilecek etmenlerden örneğin anne babanın ölümü çocuk üzerinde 100 puanlık bir strese neden olmaktadır. Ancak, anne babanın ölebileceğinin düşünmek ve her gün çıkan haberler nedeniyle bunun her an gerçekleşebileceği korkusu ile yaşamak çocuğun daha büyük bir stress, kaygı ve endişe duymasına yol açabilir. Benzer şekilde yakın ile bireylerinden birinin ölebileceği endişesi çocuk için her an gerçekleşebilecek bir olgu olarak görünmekte ve bu başlı başına bir korkuya dönüşebilmektedir. Araştırma sonuçları çerçevesinde çocukların kendilerine ilişkin bireysel hastalıklarının o kadar büyük bir endişe yaratmadığı görülse de bunun da ayrı bir stress, kaygı ve korku kaynağı olduğunun vurgulanması gereklidir. Her çocuk için olmasa bile pek çok çocuğun yaşamında anne babasının pandemi yüzünden işten çıkması ya da evden çalışması durumu

ortaya çıkmıştır. Bu değişiklik de çocuk için kaygı ve korku kaynağıdır. Daha önce belki de kısıtlı vesilelerle bir arada görebildiği anne babasını daha sık ve hep birarada görmek de çocuk için büyük bir stress kaynağıdır. Yalnızca akşam geldiği zaman sarılıp hoşgeldin dediği babası artık her dakika onunladır ve sürekli birileri tarafından izleniyormuş, kontrol ediliyormuş hissi çocuk için son derece rahatsız edici bir duygudur. Pek çok çocuk, aile bireylerinin sağlığındaki sorunları ciddi olmasa da çok ciddiye almış olabilir. Eğitimle ilgili olarak, çocukların var olan okullarından başka bir okula, televizyon, internet ortamına hizmet veren bir sanal okula geçmeleri, okul zorlukları kapsamında ve stres etmeni olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, bu yeni sisteme uyum sağlamanın ve belki de diğer aile bireylerinin gözetiminde bunu gerçekleştiriyor olmanın getirdiği artı bir yükten ve stres etmeninden söz edilmesi gerekir. Öğretmenini ekranda görme, eskisi gibi göz teması kuramama ya da bireysel ilgi görememe gibi eksiklikler de çocuğun eğitimle ilgili stres etmenleri arasında yer alabilir. Arkadaş hastalığı ya da artık daha sık görülen kardeşlerle çatışmalar da günlük stres katsayısını yükseltmektedir. Evde, anne babanın ve ailenin diğer üyelerinin de birarada olması nedeniyle artan ve farklı paylaşılan sorumluluklar da göz ardı edilmemelidir. Ailenin pandemi nedeniyle farklı bir kente (memleketine) gittiği, bakıcı ya da anakokulu saatlerinde değişiklik gibi diğer etmenler de göz önünde bulundurulduğunda, sıradan bir çocuğun pandemi dönemindeki stres puanının 800'ün üstüne çıktığı görülmektedir. Daha önceden belirtildiği gibi toplam puanı 150-300 arasında olanların sürekli bir gözlem altında bulunmaları sağlanmalı, 300'ün üzerindekilerin ise acil tedavi gerektirdiği bilinmelidir. 800 üstündeki bir puanla çocukları kendi başlarına bırakmak demek, onların gelecekteki kaygı ve korkularına, endişelerine zemin hazırlamak demektir.

Stres	**Puan**	**Pandemi Dönemi**
Anne-babanın ölümü	100	100
Anne-babanın boşanması	73	
Anne-babanın ayrı yaşaması	65	
Anne-babanın iş gereği seyehat etmesi	63	
Yakın aile bireylerinden birinin ölümü	63	63
Bireysel hastalık ya da yaralanma	53	53
Anne-babanın yeniden evlenmesi	50	
Anne-babanın işten çıkması	47	47
Anne-babanın yeniden bir araya gelmesi	45	45
Annenin çalışması	45	
Aile bireylerinden birinin sağlığında değişiklik	44	44
Annenin bebek beklemesi	40	
Okul zorlukları	39	39
Bir kardeşin doğumu	39	

Okula uyum sağlama (yeni bir sınıf/öğretmen)	39	39
Ailenin ekonomik durumunda değişiklik	38	38
Yakın bir arkadaşın hastalığı/yaralanması	37	37
Yeni bir etkinliğe başlama (müzik aleti, spor)	37	
Kardeşlerle kavgaların sayısında değişiklik	35	35
Okuldaki şiddet korkusu	31	
Özel eşyaların çalınması	30	
Evde sorumlulukların değişimi	29	29
Büyük kardeşin evden ayrılması	29	
Büyükanne-büyükbabayla sorun	29	29
Bireysel başarı	28	
Bir başka şehire taşınma	26	
Şehrin bir başka yerine taşınma	26	
Bir ev hayvanı alma/kaybetme	25	25
Bireysel alışkanlıklarda değişiklik	24	24
Öğretmenle sorun	24	24
Bakıcı saatlerinde ya da anaokulunda değişiklik	20	20
Yeni bir eve taşınma	20	
Yeni bir okula geçme	20	20
Oyun alışkanlıklarında değişiklik	19	19
Arkadaşlarda değişiklik	18	18
Bir yaz okuluna katılım	17	
Uyku alışkanlıklarında değişiklik	16	16
Ailenin biraraya gelme sayısında değişiklik	15	15
Yeme alışkanlıklarında değişiklik	15	15
TV izleme süresinde ve saatlerinde değişiklik	13	13
Doğumgünü partisi	12	
"Doğruyu söylemediği" için cezalandırma	11	
Pandemi Döneminde Olası Stres puanı	**Toplam**	**807**

Şekil 12. Çocukta Stress Yaratan Etmenler (Pembecioğlu, 2001: 322-323)

4. Sonuç

Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyon sırasında ana akım medyada yayınlanan haberler, çocuklar için uygun olmayan, sert ve yetişkinler için bile korkutucu bilgilerle doluydu. Ülke değerlerini, istatistiklerini, sağlık koşullarını ve benzeri verileri, bilgileri karşılaştırmak için bir uzman olmak isterseniz, bunlar değerli olabilir. Ancak, küçük çocuklar için bunlar yalnızca anlamadıkları şeyler ve bilgi kirliliği idi. Bilginin yalnızca anlaşılabilir

olan kısmı bilgidir ya da yeni olarak algılanır, anlaşılamayan kısım ise 'fazlalık' (*redundant*) olarak adlandırılır. Fazlalık (*redundancy*) bilgi de gereklidir belki, tuğlaları birarada tutmaya yarayan harç gibi ancak harç gerçek, yeterli ve sağlıklı değilse, işlevini yerine getiremezse örülmeye çalışılan duvar çökebilir. Yetişkinler için fazlalık bilgi, dikkate değer olmayan, işlevsiz ve işlenmeyecek bilgi anlamına gelebilir ancak çocuklar için, herşey yeni ve anlaşılmaya değerdir. Bu yüzden bir şekilde onu arşivleme ve gerektiğinde yeniden kullanabilmek için saklama eğilimi gösterebilirler. Bu da çocukların belleklerinin işe yaramaz birçok bilgi ile dolması anlamına gelmektedir.

Covid-19 pandemi sürecinde çocuklar maalesef yanıltıcı olayların yanı sıra ölüm sahneleri, katliamlar şeklinde bile ekranlardan sunulan vaka ve vefat sayıları, sağlık malzemelerinin ya da personelinin kıtlığını vurgulayan sahneler gibi güçlü görüntülere maruz kaldılar. Ayrıca bilgi kirililiği yarata bu sahte haberlerde aile üyelerinin birbirlerinden ayrılma hikâyeleri, yalnızlık çeken insanlar ve ölüm üzerinde durulmaktaydı. Aslında bunların hiçbiri bireysel gerçekliğe, deneyime, gözleme ve duyumsamaya dayalı bilgi değildi, hepsi soyut bir düzlemde medyadan akmaktaydı. Ancak araştırmalar medyadan akan öykülerin de bireysel öyküler gibi değerlendirildiğini ve belleğe katıldığını ortaya çıkartmıştır (Slater, 2002; Bowe ve Wohn, 2015). Özellikle çocuklar, empati yapma yetileri nedeniyle, başkalarının acılarını, sevinçlerini, umutlarını ya da kaygı ve korkularını kendilerine katabilmektedirler.

Bu açıdan bakıldığında, çocukların neden Avrupalı yaşıtlarından iki kat daha fazla korkuya sahip olduklarını özetlemek amacıyla korku ve kaygıların temel olarak bir kültür farkından kaynakladığı öne sürülebilir. Batı'nın daha köşeli ve bireyselleştirilmiş düşünme biçimlerine alışık olmak yerine, Doğu'nun daha eliptik ve paylaşımcı dünyasında yaşıyor olmak, bunların başında gelebilir. Aile yapısı her ne kadar modern olursa olsun, kültürün çoklayıcı etkisinin çocukları daha çok etkilediği görülmektedir. Durumu özetlemek gerekirse, özellikle okullar kapatıldığında çocuklar fiziksel olarak sınırlı olduklarını hissettiler ve belki de hayatlarında ilk kez hareketlilikleri kısıtlandı. Sonrasında, yalnızca kendilerinin kısıtlanmadığını, anne babalarının da işe gitmediklerini, hatta aile büyükleri ve diğer yaşlıların da sosyal mesafe kurallarına uyarak dışarıya çıkamadıklarını deneyimlediler. Üstelik, hem aile büyükleri, hem de anne babalar endişeliydi, böylece çocuklar onların endişelerini de deneyimlediler. Ve sonra tüm bunları tüm gün medyada gördükleri, sosyal medya paylaşımları ile birleştirdiler ve muhtemelen bu yüzden çocukların endişe oranı arttı.

Medya bir yandan tümüyle *Covid*-19'dan söz eder hale gelmişti ancak, bu, temsili çizilen birkaç resimden ve milyon kez büyütülen virüs fotoğraflarından daha somut bir şekilde görünemiyordu, yeterince açık ve net değildi. Çocuk gözüyle bakıldığında, virüs görünmeyen bir

düşman gibi, her yerde ve her şeyde olabilirdi. Çocuklar açısından bu, bilinmeyen bir düşmana karşı girişilen bir mücadeleydi. Medya, her gün daha açıklayıcı örnekler verse ve virüs görüntüsünü farklı renklere boyasa da çocuklar bu bilinmeyenden korkmaya devam ettiler. Çocuklara yalnızca bilgi verilmiş olsaydı ve bu bilgi yaşlarına, ihtiyaçlarına uyumlandırılmış bilgi olsaydı, tanımlanmamış bilgiler ve bilgi kirliliği yerine gerçekler paylaşılmış olsaydı korku faktörü çok daha düşük olabilirdi.

Bu nedenle, bu araştırmanın sonuçları, Avrupa deneyimleri hakkındaki haberlerin çocuklar üzerindeki yığışımlı-kümülatif etkisi ve kendi olası kayıplarının bireysel korkusu olarak yorumlanabilir. *Covid*-19'un diğer ülkeler, kültürler üzerindeki görünür etkisinden medya aracılığı ile iletilen görüntüler yüzünden korkmak önemli bir faktördür. Bunların yanı sıra, bilinmeyen gelecek ve güvenlik eksikliği, durumun belirsizliği ve virüsün soyut doğası da bu kadar büyük bir korku etkisine neden olabilmektedir. Bunların yanı sıra hemen her tür medyadaki iletilerin bulanıklığı, bu korkuya ve iletilerin tekrarlayan doğasına çok katkıda bulunmuştur denilebilir.

Kendi deneyim yetersizlikleri yüzünden dış dünyayı başkalarının deneyimleri üzerinden algılayan çocuklar, anne baba, aile büyükleri ve diğerlerinin endişeli ve çaresiz olduklarını gördüklerinde benzer duyguları hissetmiş olabilirler. Diğer bir deyişle, çocukların empati yapma güçleri, kendilerini başkalarının yerine koyma becerileri empatinin kapasitesinin artmasına, korkunun ve duygusal düşünme, algılama biçimine dönüşmesine neden olabilmektedir. Neresinden bakılırsa bakılsın, endişeleri çerçevesinde, başkalarını kendinden üstün tutabilecek ve onların hissettiklerini anlayabilecek kadar duyarlı oldukları saptanan bu çocukların, bencil, empati yapamayan, yalnızca kendini düşünen, başkalarını anlayamayan çocuklardan çok daha değerli olduğunun da vurgulanması gerekiyor.

Bilginin şeffaflığı, açıklığı ve tarafsızlığı, bireylerin sakinleşmelerine ve olumlu düşünmelerine yardımcı olabilmektedir. İçinden geçilmekte olan süreçte medyanın, onu bir karmaşa haline getirip karmaşık bir şekilde sunmakta olması, çocukların onu anlamamasına ve endişelenme düzeyinin kat kat artarak bilgi düzeyinin önüne geçmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak, çocukları bilgi kirliliğinden koruyabilecek kanun ve yaptırımlar henüz işlerlik kazanmadığı için, çocukların, anne babaların, eğitimcilerin ve çocukla ilgilenen yaşlı kuşağın da medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerini güncellemeleri gerekmektedir. Bu çalışma, çocukluk çağındaki korku kavramı üzerindeki medya etkisine, özellikle de hızlı bilgi akışına ve bilgi kirliliğinin sonuçlarına çocuklar kapsamında odaklanmayı amaçlamaktadır. Araştırma, Mart-Nisan 2020 boyunca *Covid*-19 izolasyon süreci boyunca asılsız haberlerin

ve bilgi kirliliğinin dünya çapındaki 9-13 yaşları arasındaki çocuklara etkisinin saptanmasını amaçlanmıştır. *The International Central Institute for Youth and Educational Television at the Bavarian Broadcasting Cooperation* ile *Prix Jeunesse Foundation* uluslararası araştırmacılarla işbirliği içinde 42 ülkede 9-13 yaş arası n = 4.322 çocukla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarının tamamı bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, çalışma çerçevesinde Türkiye sonuçlarının bir kısmına odaklanılmış olup, sonuçların, bu tür olağanüstü yayıncılık durumlarında çocuklarda korkunun artan ve çoğalmış etkisini, medya okuryazarlığı bağlamında asılsız haberlerle bilgi kirliliğini ayırtedebilmenin önemini ortaya koymaktadır. Araştırma verileri, çocukların haberlerden ve bilgi kirliliği içeren haberlerden nasıl etkilendiğine ilişkin ipuçları sunmakta, çalışma, *Covid*-19 hakkında doğru bilgileri alamadıklarında çocukların korku ve endişe düzeylerinin arttığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça / References

Amerikan Psikiyatri Birliği, 1994, Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th Ed., Washington DC

Arkan, G. N. (2007). Korku sinemasında çocuk imgesi ve "the ring", halka filminin çözümlemesi.

Avşaroğlu, S. (2012). Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan anne-babaların kaygı düzeylerinin incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 9(1), 533-549.

Bowe, B. J., & Wohn, D. Y. (2015, July). Are there generational differences? Social media use and perceived shared reality. In Proceedings of the 2015 International Conference on Social Media & Society (pp. 1-5).

Burnham, J. J. (2005). Fears of children in the United States: An examination of the American Fear Survey Schedule with 20 new contemporary fear items. Measurement and Evaluation in Counseling and Development, 38(2), 78-91.

Burnham, J. J. (2009). Contemporary fears of children and adolescents: Coping and resiliency in the 21st century. Journal of Counseling & Development, 87(1), 28-35.

Calderón, F. H., Cheng, L. K., Lin, M. J., Huang, Y. H., & Chen, Y. S. (2019, August). Content-based echo chamber detection on social media platforms. In Proceedings of the 2019 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (pp. 597-600).

Coyne, S. M., Rogers, A. A., Zurcher, J. D., Stockdale, L., & Booth, M. (2020). Does time spent using social media impact mental health?: An eight year longitudinal study. Computers in Human Behavior, 104, 106160.

Cüceloğlu, D. (2006). Başarıya götüren aile. Remzi Kitabevi.

Deniz, M. E., Dilmaç, B., ve Arıcak, O. T. (2009). Engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin durumluk-sürekli kaygı ve yaşam doyumlarının incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1), 953-968.

Dittmar, H., Halliwell, E., & Ive, S. (2006). Does Barbie make girls want to be thin? The effect of experimental exposure to images of dolls on the body image of 5-to 8-year-old girls. Developmental psychology, 42(2), 283.

Entner, R. (2010). Under-aged texting: Usage and actual cost. NielsenWire (http://blog.nielsen.com/nielsenwire/online_mobile/under-aged-texting-usage-and-actual-cost/)

Götz, M., Mendel, C., Lemish, D., Jennings, N., Hains, R., Abdul, F., ... & Yee, A. Z. H. (2020). Children, COVID-19 and the media: A Study on the Challenges Children are Facing in the 2020 Coronavirus Crisis. Televizion, 33(2020/E), 4-9.

Gullone, E. (1999). The assessment of normal fear in children and adolescents. Clinical Child and Family Psychology Review, 2(2), 91-106.

Gullone, E., & King, N. J. (1992). Psychometric evaluation of a revised fear survey schedule for children and adolescents. Journal of child psychology and psychiatry, 33(6), 987-998.

Guryan, J., Hurst, E., & Kearney, M. (2008). Parental education and parental time with children. Journal of Economic perspectives, 22(3), 23-46.

Hallberg, D.,& Klevmarken, A. (2003). Time for children: A study of parent's time allocation. Journal of Population Economics, 16(2), 205-226.

Helsper, W. (1987), "Selbkrise und Individuationspozeß Zur Bedentung des imaginären in der Selbstgenes",Überlegungen zu einer vernachlässigten Dimension der Subjectivität! Dissertation. Universität Marburg, s. 29

Hoffner, Cynthia, Haefner, Margaret J. "Children's Comforting of Frightened Coviewers, Real & Hypothetical TV-Viewing Situations," Communication Research, Vol 24, No.2, April 1997, 136-152, 1997, Sage Publications, Inc.

Işık, E. (1996). Nevrozlar. Ankara: Kent Matbaası.

Kılıç, R., Hatipoğlu, Ç. A., & Güneş, C. (2020). Quarantine and its legal dimension. Turkish Journal of Medical Sciences, 50(SI-1), 544-548.

Köknel, Ö. (1989). Kaygı Bozuklukları Genel ve Klinik Psikiyatri. İstanbul: Nobel Tıp Yayını.

Lieberg, Mats, "Teenagers and Public Space", Communication Research, Vol. 22, No.6, December 1995, s. 720- 744

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries.

Lyngbaek, A. (2014). Born to buy?. Amass, 18(3), 22.f

McNeal, J. U.,& McNeal, J. U. (1999). The kids market: Myths and realities. Paramount Market Publishing.

Oskay, Ünsal, (1982). Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Ankara, AÜSBF Yayınları

Öner, Necla ve Ayhan, Le Compte (1983) Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Pembecioğlu, 2001, İletişim ve Çocuk, İletişim ortamlarında Çocuk ve Reklam Etkileşimi, Nobel.

Pembecioğlu, 2011, Tübitak Projesi, Geleceğin Vatandaşları: Güncel Avrupa Gündemi ve Küresel Gündem Işığında Gençlerin Kaygı ve Eylemleri

Rosengren, Karl, S. & Hickling Anne K. "Seeing is Believing: Children's Explamanitons of Commonplace, Magical and Extraordinary Transformations", Child Development, 1994, 65, 1605-1626

Scott, H. & Woods, H.C., 2018, Fear of missing out and sleep: Cognitive behavioural factors in adolescents' nighttime social media use, Journal of Adolescence, 68 (2018), pp. 61-65, 10.1016/j.adolescence.2018.07.009

Shore, G. N., & Rapport, M. D. (1998). The fear survey schedule for children-revised (FSSC-HI): ethnocultural variations in children's fearfulness. Journal of anxiety disorders, 12(5), 437-461.

Singer, D. G.,& Singer, J. L. (Eds.). (2011). Handbook of children and the media. Sage publications.

Slater, M. D. (2002). Entertainment education and the persuasive impact of narratives.

Sorokowska, A. et al.: Selfies and personality: Who posts self-portrait photographs? In Personality And Individual Differences, 2016, Vol. 90, p.119.

Söylemez, D. Travmaya Psikolojik Tepkiler Ve Bunlara Yaklaşım.(https://www.dileksoylemez.com/travmaya-psikolojik-tepkiler-ve-bunlara-yaklasim.html erişim tarihi 11.7.2020)

Spielberger, C. D. (1989). State-trait anxiety inventory: a comprehensive bibliography. Consulting Psychologists Press.

Şencan, İ.,& Kuzi, S. (2020). Global threat of COVID 19 and evacuation of the citizens of different countries. Turkish Journal of Medical Sciences, 50(SI-1), 534-543.

Şenol, D., & Gülver, Ö. (2020) Suçun Sosyal Psikolojik Maliyeti: Suç Korkusu Ve Suç Korkusuna Neden Olan Faktörler. Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, (5), 25-41.

Twenge, J.M. 2017 IGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy--and completely unprepared for adulthood--and what that means for the rest of us, Simon and Schuster, New York (2017)

Uludağlı, N. P. (2017). Prenatal Dönemden Yasliliga Stres ve Sonuçlari/Stress and Its Consequences from Prenatal Period to Older Ages. Psikiyatride Guncel Yaklasimlar, 9(2), 189.

Ursano, R. J., Fullerton, C.S. & Norwood, A. E. (1999). Psychiatric dimensions of disaster: Patient care, community consultation, and preventive medicine. APA Online, Practice of Psychiatry.

Wilson, J. Q.,& Kelling, G. L. (1982). Broken windows. Atlantic monthly, 249(3), 29-38.

Woods, H. C.,& Scott, H. (2016). # Sleepyteens: Social media use in adolescence is associated with poor sleep quality, anxiety, depression and low self-esteem. Journal of adolescence, 51, 41-49.

World Health Organization (DSÖ). Novel coronavirus (2019-nCoV) situation report - 1. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4. Published January 20, 2020. Accessed March 24, 2020.

Xiao, Y., Tang, S., & Wu, J. (2015). Media impact switching surface during an infectious disease outbreak. Scientific reports, 5, 7838.

Zhao, Y., Qiu, W., & Xie, N. (2012). Social networking, social gaming, texting. Handbook of children and the media, 97-112, Sage Publications

Zinnekar, Jurgen, "What does the future hold? Youth and Soicocultural Change in the FRG", s. 17-32, Chicholm, Lynne; Büchner, Peter; Krüger, Heinz-Hermann; Brown, Phillip, Childhood, Youth and Social Change, A Comparative Perspective, The Falmer Press, 1990, 278 s.

Çevrimiçi Kaynaklar (Son erişim tarihi 15.5.2020)

http://www.br-online.de/jugend/izi/english/publication/televizion/33_2020_E/Goetz_Mendel_Lemish-Children_COVID-19_and_the_media.pdf

https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/

https://www.cnnturk.com/video/turkiye/koronavirus-nedeniyle-goremedigi-dedesi-icin-gozyasi-doktu

https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-cocuk-verileri

https://www.haberturk.com/adana-haberleri/77308720-kucuk-talya-hemsire-annesine-bir-ay-sonra-kavustuadanada-4-yasindaki-talya-korona-virus

https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/hemsire-anneleri-icin-sarki-yaptilar-video-6185622

https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/guvenlik-aciklarini-ortaya-cikaran-hacker-bir-milyon-dolar-kazandi-2846019

https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/

https://www.theguardian.com/technology/2018/jun/01/facebook-teens-leaving-instagram-snapchat-study-user-numbers

https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/13/tarihte-salgin-hastaliklar/